

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tolnai Ottó (1940–2025)

- TOLNAI OTTÓ:** In memoriam (*Éljen a Király!*) 409
LADÁNYI ISTVÁN versei 410
VILLÁNYI LÁSZLÓ versei 417
FORGÁCH ANDRÁS verse 420
MIKOLA GYÖNGYI: Az utolsó levél Tolnai Ottónak 425
TAKÁTS JÓZSEF: Szelíd varázsló (*Tolnai Ottó életművéről*) 432
RADICS VIKTÓRIA: Nélküle is vele (*gyász-projekt*) 436
BALÁZS ATTILA: Vagy nem maga az interjú a legjobb időtöltés?
(Symposionról, Tolnairól és másról: *Váradyval & Váradyról*) 440

*

- TERÉK ANNA verse 445
BODA MIKLÓS versei 448
BARTÓK IMRE: Damien (*regényrészlet*) 49
MOLNÁR KRISZTINA RITA: Három hideg (*regényrészlet*) 455
MÉHES KÁROLY: Minden vissza? (*Negyvenéves történet*) (*regényrészlet*) 462
HEIMITO VON DODERER: Labirintusban (*novella*) 467
ÁFRA JÁNOS verse 470
KORPA TAMÁS verse 471
DANYI ZOLTÁN: Az írás helyzete (*műhelyesszé*) 474

*

- SCHEIN GÁBOR: A városisten és az idézés idézése
(*Borbély Szilárd: Berlin&Hamlet*) 483
GEREVICH ANDRÁS: Elbújás és előbújás
(*Frank O'Hara és John Ashbery, New York queer költői*) 500

*

- DOBOS BARNA: Nyúlós-ragadós élethazugságok
(*Rakovszky Zsuzsa: Vattacukor*) 507
LAPIS JÓZSEF: Áramlik
(*Villányi László: A várakozás otthona. Válogatott és új versek*) 511
MÁRJÁNOVICS DIÁNA: Egyenetlen kánon (*Szvoeren Edina: Kérdőző Kronosz*) 515
BRANCZEIZ ANNA: „Szemközt a pusztulással” (*Áfra János: Omlás*) 519

2025

MÁJUS

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAH ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT ORBÁN GYÖRGY. A Balassi Kiadó és a Ráday Könyvesház alapítója, jeles kultúra-közvetítő április 7-én, hetvenöt éves korában halt meg. Orbán Györgyről *Kosári Aurél* emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

MEGHALT MARIO VARGAS LLOSA. A Nobel-díjas perui író április 13-án, nyolcvankilenc évesen hunyt el. Honlapunkra *Pál Ferenc* írt nekrológot.

BERTÓK-PÓDIUM, KÉTSZER. A pécsi beszélgetéssorozat újabb rendezvényein előbb a Költészet napja alkalmából *Csordás Kata*, *Keresztési József* és *Terék Anna* estjére került sor április 10-én a Reggeli kávézóban *Mohácsi Balázs* moderálásával. – Szintén a Bertók-pódium állandó házigazdája kérdezte *Greco Krisztiánt* *Apám üzent* című regényéről április 16-án a Tudásközpontban. A könyvbemutatóról *Locker Barnabás* tudósított honlapunkon.

*

PÁLFY ESZTER *Századok szerelme. A murányi várfoglalás története és Széchy Mária alakja a 17–19. szá-*

zadi magyar irodalomban című monográfiáját mutatták be *Az irodalomtudomány műhelyei* című sorozat részeként április 7-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt *Radnai Dániel Szabolcs* kérdezte.

*

TAVASZ, ÚJJÁSZÜLETÉS, RENESZÁNSZ. A Janus Pannonius Múzeum Pécs középkori és reneszánsz kultúráját mutatta be sokszínű programokkal április 12-én a Káptalan utcában. A múzeum névadójáról *Ágoston Zoltán* és *Jankovits László* beszélgetett.

*

IRODALMI DÍJAK. A Békés Pál-díjat *Schillinger Gyöngyvér* vehette át. – A Kortárs Magyar Dráma-díjat *Jánossy Lajos* és *Máté Gábor* nyerte el *Jánossy Lajos Örök hely és mindenhol idő* című regényének *Itt élet* című színpadi adaptációjáért. – A Kovács András Ferenc Költészeti Díjat *László Noéminek* ítélték oda. – A Reményi József Tamás-díjban *Péczy Dóra* részesült. – A Hazai Attila Irodalmi Díjat *Simon Bettina* érdemelte ki.

Szerzőink

Tolnai Ottó (1940–2025) – költő, író.

Ladányi István (1963) – költő, irodalomtörténész, kritikus, az egykori *Ex Symposion* szerkesztője, Hajmáskéren él.

Villányi László (1953) – költő, Győrben él.

Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

Takáts József (1962) – eszmetörténész, kritikus, Pécsen él.

Radics Viktória (1960) – kritikus, műfordító, Budapesten él.

Balázs Attila (1955) – író, műfordító, Budapesten él.

Várady Tibor (1939) – jogtudós, író, egyetemi tanár, Újvidéken és Budapesten él.

Terék Anna (1984) – költő, drámaíró, pszichológus, Budapesten él.

Boda Miklós (1934) – könyvtáros, irodalomtörténész, költő, Pécsen él.

Bartók Imre (1985) – író, kritikus, Budapesten él.

Molnár Krisztina Rita (1967) – költő, író, műfordító, Telkiben él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Heimito von Doderer (1896–1966) – osztrák író.

V. Horváth Károly (1959) – a PTE BTK Esztétika és Kulturális Tanulmányok Tanszék oktatója, Pécsen él.

Áfra János (1987) – költő, szerkesztő, Debrecenben él.

Korpa Tamás (1987) – költő, irodalomszervező, Vámospércsen él.

Danyi Zoltán (1972) – író, költő, Zentán él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Gerevich András (1976) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Dobos Barna (1991) – klasszika-filológus, ókortörténész, az ELTE BTK NyDI doktorandusza, az Új Könyvek és az Ókor folyóirat szerkesztője, Budapesten él.

Lapis József (1981) – kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia könyvtárosa, Sárospatakon él.

Márjánovics Dána (1988) – irodalomtörténész, kritikus, a BTK ITI tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.

Branczeiz Anna (1990) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen és Szűrőn él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrásy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

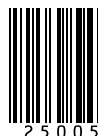
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

TOLNAI OTTÓ

IN MEMORIAM

(Éljen a Király!)

A könny most elmossa a betűt. Így volt ez Koncz esetében, Gulyás esetében, Branyó esetében, Fehér Kálmán esetében és így volt ez Sziveri és Böndör esetében is. A könny elmosta a betűt. Pilinszky írta Beckett művéről: munkássága sarkvidéki expedíció. Korunk talán egyetlen művésze, aki úgy mert egyedül maradni művészetével, ahogy az minden tisztátalan mellékíz nélkül már-már vallásos állapotnak mondható...

Csak most értettem meg, miért ígézt meg ott akkor az a partvis a szerzetes kezében a templomfal előtt; az ilyen végtelen partvisok különben természetes szerszámok voltak minden templomban... Ahogy most elért hozzám a halálhír, úgy kaptam a végtelen partvis után, mint a versben: A végtelen fekete szórlabdát felnyomtam az égbe.

És vonultunk alant végtelen önhittséggel olvasva Balassa Péter „A menekült király” című Domonkos-esszéjét.

Éljen a Király! Éljen a Király!

A szöveg, melyet Tolnai Ottó 2024. november 14-én, Domonkos István halálhírét követően írt, a szerző hagyatékából származik.

5 tolnai

1-ső (Adorján)

az ilyeneket nem lehet elmondani
 leírni még kevésbé nincs is mit elmondani
 talán meg sem is történt
 történetesen senki sem emlékszik rá
 csak ez a sor lebeg évtizedek fél évszázad
 óta immár a bátyám és köztem
 méznád édesgyökér után
 ez a vers címe alatta zárójelben kurzívoval
 (Adorján)
 a bátyám nem kurzívoval mondja
 még ő sem tudja mi az a kurzívó
 pedig már hetedikes
 pedig már szőrösödik itt-ott
 hozza haza a jó pajtást kanizsáról
 jön haza busszal csütörtökön
 én elsős vagyok tudok már olvasni
 mindennap megy busszal kanizsára
 mert adorjánon csak negyedikig van iskola
 utána mehetünk busszal kanizsára
 itt mindenki ismeri a nótát
 hogy megy a gőzös megy a gőzös
 kanizsára de mi busszal járunk kanizsára
 mert a vasútállomás három kilométerre
 van a falutól addig félig kanizsára érünk
 ha elindulunk a töltésen felfelé
 ez itt egy kanizsai költő
 mutatja a bátyám a jó pajtásban
 1971. április 1-jén csütörtökön délután
 csütörtökön jelenik meg a jó pajtás
 már tudok olvasni alig várom hogy
 hazaérjen velem a bátyám az iskolából
 a robot karcsival kezdem a hátsó borítón
 onnan lapozok vissza a viccekhez a pifuhoz
 meg a varjú jancsihoz a tanító nénimet is
 varjúnak hívják varjú teréz fiatal és nem pofozkodik
 most nem viccek vannak az utolsó oldalon

hanem nyeresimnyjatek tevet nyerhetsz
 10 heten keresztul 10 vajdasagi iro arckepet kozlik
 el kell talalni hogy ki van a kepen

TÉVÉT NYERHETSZ!

A Jó Pajtás nyereménypályázata

A Jó Pajtás 10. számában közöljük egy-egy vajdasági író arcképét. Mind a tíz szelvényt **EGYSZERRE** kell beküldeni, április 21-éig. Az egyenként beküldött szelvényeket sajnos nem tudjuk megőrizni. Tehát minden számból vajdaságok ki, majd gyűjtésük össze a szelvényeket és utána egyszerre küldjétek be.

JÓ PAJTÁS — NYEREMÉNYJÁTÉK — 21000 NOVI SAD, VOJVODE MISICA I.

A helyes megfejtések beküldői között egy RIZ tévékészüléket sorsolunk ki. (Egy pajtás több szelvényt is beküldhet.)

Egy neves vajdasági író ábrázol a kép. Ki az?

A megfejtést írd rá a szelvényre.

lovcal Testvérség-Pegyzag iskola tanulója és Zsócsák Eszterka, a péterrévei iskola tanulója, aki a közönség vastapas melletti vetta át a díjazást. Érdekes megemlíteni, hogy amikor három évvel ezelőtt Péterrévein járt a Villanyrendőr, akkor is kihívták egy péterrévei pajtás nevet.

A jövő héten a Villanyrendőr a becses Samu Mihály Elméleti Iskolában tartja meg nyilvános előadását.

A péterrévei Villanyrendőr győzelmi

KI SÜLLYESZTETTE EL A HAJÓT?

MEGFJTÉS: E-nek nem volt motorcsónakja és ezért irigy volt Rovonira. Nem tudta megmagyarázni, hol hült meg, és félté árávetha, hogy E. fürdőnadrágo a kertben a kültéren szóród, és azonnal tudta, hogy ő a tettes.

de jó lenne tévét nyerni mind a tíz szelvényt
 egyszerre kell beküldeni április 21-ig
 mellette félix a mesterdetektív megfejtése
 mindent elolvasok fő- és felelős szerkesztő
 mucci józsef műszaki szerkesztő krábesz
 gréta adorjánon nincs ilyen név hogy krábesz
 meg gréta tolnai sincs de kanizsán van tolnai
 a 24. oldalon a svájci darwil gyár trieszti főképoiseletének
 hirdetése minden időben 600 típusú DARWIL
 VAGY ARETTA óra között válogathat
 anyámnak és a bátyámnak is aretta órája van
 szép írott betűkkel írja rajtuk hogy Aretta
 anyám hozta triesztből Cím: TRIESTE
 PIAZZA S. ANTONIO NUOVO 4/I—II.
 minden időben ott válogatja a piazza s. antonio
 nuovón anyánk minden időben ott válogat
 szorong zavarodottan számol hirtelen dönt
 a bátyám super rifle nadrágot is kap
 én nem emlékszem hogy mit kapok
 nem emlékszem hogy irigykedem-e
 nekem még nem kell óra
 még nem járok kanizsára iskolába
 egy pajtás több szelvény sorozatot is beküldhet
 RIZ tévékészüléket lehet nyerni
 ki lehet az az egy pajtás kérdezem
 a rokonokhoz járunk tévét nézni
 főleg a sorozatokat daktari, a mézga család

*a pannónia filmstúdió bemutatja a delta
elején a hóban gyalogló ember a mújóra hasonlít
akitől a földeket béreljük az alsó rétből
nem tud rendesen magyarul
zentán lakik a kolóniában
két év múlva mi is odaköltözünk
ott járok el a háza előtt az iskolába
ha kint áll eszembe jut a delta a daktari
köszönök neki szerbiül
a zentai gyerekek nagyfejűnek hívják
ki lehet az az egy pajtás kérdezem a bátyámat
aki több szelvényt is beküldhet
ülünk az étkezőasztalnál a bátyámmal zentán
2025. március 15-én fél éve nem jártam otthon
mióta meghalt anyánk számoljuk fel a gyerekkorunkat
az életünket ennyi üres év ennyi üres év kurzívval
benéztünk tolnaiékhoz is palicsra mondom a bátyámnak
nem részletezem nem szólok ottó megtört tekintetéről
volt az a vers kezdi a bátyám és már mondja is
méznád édesgyökér után kurzívval mondja
zárójel nélkül adorján*

2-dik (Fehér Éva)

*fehér éva meghívott a születésnapjára abban az évben
amikor zentára költöztünk vagy a következőben
1973. vagy '74. december 8-án szombaton vagy vasárnap
még nem voltam születésnapon nem tudom
mit szoktak egy születésnapon csinálni
anyámmal könyvet válogatunk
a forum zentai könyvesboltjában
egy tízéves kislánynak kellene születésnapra
jó szaguk van a könyveknek
jó lenne könyvesboltban dolgozni csak olvasnék
mint gergő a kincskereső kisködmönben
amíg csorbóka úr elment varjúra vadászni
nem tudom milyen könyvet vettünk
de hálás vagyok fehér évának és megilletődött
hogyan meghívott a születésnapjára
ahogy most is szarajevóban 2009. május 11-én
vagy 12-én hálás és megilletődött hogy itt lehetek
ottóval jutkával a szarajevói költészeti napokon
itt van nálam fehér éva telefonszáma
többször próbálom hívni a szállodából de sikertelenül
még az osztálytalálkozón diktálta le a számát*

ha véletlenül szarajevóban járnék
ottó holnap átvieszi a bosanski stećakot
a legjelentősebb bosznia-hercegovinai költészeti díjat
több mint tíz éve hogy vége a háborúnak de még
mindenütt ott van a falakon az utcákon
a klikkekben az irodalmi fesztiválon
csak ottónak örülnek osztatlanul
én meg örülök hogy újra itt lehetek
a zágrábi hallgatóim versfordításai révén
mile stojić gyönyörű könyvet szerkesztett belőlük
a díjazott tiszteletére balkanski lovor címmel
balkáni babér a költőnek a balkán minden
fájdalma és öröme itt van szarajevóban
fehér éva ide jött férjhez itt találkoztak
az osztálykirándulásunkon nyolcadikban azzal a fiúval
aki aztán évekig járt utána sok száz kilométereket utazva
a háború már itt érte őket itt maradtak hívom a számot
de valamit biztos elrontottam rosszul írhattam fel
ottó ma veszi át a költészeti díjat fenn áll a pódiumon
köszönőbeszédet mond messziről kezd kanizsával újvidékkel
paliccsal talán a zentai gimnáziumot is beleszővi
bécsen és budapesten keresztül jut el szarajevóig
hogy milyen különös élménye volt hogy félve és mégis
mekkora örömmel jött most szarajevóba ahová mindig
úgy tér vissza mint aki hazaérkezett noha idegenbe
idegenbe érkezett haza a repülőtérrel befelé jövet a taxis
meghallotta hogy magyarul beszélnek és boldogan mondta
hogy kicsit tud magyarul az ő felesége is magyar
vajdasági magyar zentáról és hogy hívják kérdezte ottó
hiszen ilyen messze neki illik ismernie minden vajdasági magyart
fehér éva meséli ottó a pódiumon és megismétli a nevet
és mesélem aztán én is másnap pécsen a jelenkor folyóirat
review within review – folyóirat a folyóiratban fesztiválján
hogy ottó legendás mágnese fehér évát is odavonzotta
noha én szerettem volna találkozni vele szarajevóban

3-dik (Danyi Magdi)

évek óta keresem magdinak azt a versét
egyik kötetében sem találom amelyben
arról az ottónak kinézett radírról ír amit
bielefeldben látott dr oetker városában
ahogy megjelent az összegyűjtött enyhület
és felröppenés 2013-ban rögtön a tartalomjegyzékhez
lapozok hátha felismerem a cím alapján aztán

*elolvasom az egész kötetet belefeledkezve
a nosztalgiába
közös útjainkba magdival szabadka és újvidék között
elolvasom az enyhület és felröppenés minden
versét belefeledkezve palicsba a temető felé
vezető pionír ma orbánfalva utcába beletemetkezve
a vajdasági magyar irodalomba de érthetetlen
módon nem találom ebben az összegyűjtött
magdi minden versét tartalmazó kötetben sem
és most már őt sem tudom megkérdezni
örökre elveszett ez is mígnem
konferenciák tematikus összeállítások projektek mókuskerekében
jöllehet kívül futva a mókuseréken mint ottó írja
bach jános sebestyénről de az én kerekemen vajon ki van bévül
ottó 1992-es kötetét a Versek könyvét olvasom újra
micsoda év volt ez is ekkor jelent meg a Wilhelm-dalok és
az árvacsáth is kívülről tudom őket dicsekednék
jöllehet senki sem kérdezi tudok-e bármit is kívülről
megsemmisülten olvasom a Versek könyvében a Valami
című verset idemásolom el ne felejtsem hol keressen
idemásolom szóról szóra a véletlenek egész szövedékét
lapok magditól (a citromot tartó rabbi etc)
egyszerűen hihetetlen hogy végül is eljutott
bielefeldbe dr oetker városába
a metafora modern elméleteit tanulmányozza petőfi sj-nél
egyszer még itt tágas és enyhén misztikus telepi szobájában
amelyben a halinakötésű könyvek és az orosz tiszt festette
giccs kacsákra csapó sasok között mindig felgyorsulnak a léptek
(le kellene ellenőrizni tán enyhén lejt ott a parkett)
fiam váratlanul megkérdezte tőle ki találta fel a pudingot
dr oetker vágta rá meglepő határozottsággal
nem dr dralle kérdezte fiam
nem mondta magdi
egyik lapján írja (amint elolvastam azt mondtam
némileg tényleg sikerült megváltoztatnod az emberek szemléletét
akár
már kámfort is játszhatnál fulladó kántor):
Egy chilei geológus mellett ülök, van neki egy 2,5x4x2 cm-es radírja,
olyan, mintha üvegből lenne, majdnem átlátszó. Valahányszor ránézek,
eszembe jutsz. Olyan Neked való „valami”...*

4-dik (Lido)

hatvanévesen végre ravennában mint finom folyami
homok csorogtak ki kezünkből az évtizedek
az egész világot be akartuk barangolni
ígéret volt rá hogy a miénk lesz a világ majd
elgyalogolunk párizsba mint kassák elrepülünk
berlinbe londonba new yorkba végighajózunk
majd a dunán és bóklászunk a pó deltájában
italia folyója két betű ígéret volt rá az újságjainkban
a jó pajtásban a képes ifiben a sympóban
a könyveinkben hogy itt van a világ közepe
és innen mindenhová eljutunk cserepekre
tört szép képiünk szertegurultak mozaikdarabjai
felnőtt gyerekeink hoztak el bennünket észak-itáliába
padovát jární janus
chioggiát a csetepaté
velencét annyiak nyomában
hatvanévesen megérkeztünk a po langyos völgyébe
az azúrral elszíneződő dantei delta puha erotikumába
hosszú ó-val írja az erotikumot rövid ó-val hogy po
a po völgyébe megérkeztek ím
az első kékbegyek
ottó elhagyott papucsá nyomában mezítláb járjuk
a versforma várost egy sárba ragadt papucs
nyomában a pó-deltát chioggiát a lido érdes
kristályhomokját ottragadok a színes papucsos három
királyok előtt ravennában elbűvölnek pompás pettyes
nadrágjaik elbűvöl ajándékot hozó mozdulataik tisztasága
a kiáradás derűje a sant'apollinare nuovo tágas
terében a szentek sorakozó végtelenjének ismétlődő
változatossága már mindenki unja a papucsom
nyomában jární a szenteket theodorikot meg theodórát
justiniánust az évszázad legforróbb napján
hosszú bonyolult úton jutunk el végül
a lido di dante végtelen homokjára hogy lassan
mélyülő vizének langyosában enyhülést keressünk
esteledik mire elindulunk a lidóról hogy még
elérjük a város szélén álló lidlbe mielőtt bezár
és ott a ravennai lidl előtt ér utol ottó hívása
a homokvárból palicsról hogy elmesélje hol tart
a megújuló befejezetlenségben közös történetünkben
kérdézném mint a viccekben a mobiltelefonok hajnalán
honnán tudtad hogy itt vagyok ravennában
ebben a párhuzamos univerzumban hogy itt hallgatom
a ravennai lidón a fülemhez szorítva a telefont

*mint a hullámok által partra mosott kagylót
hallgatom hogyan pereg a homok a palicsi homokvárában
miközben leszáll az este a ravennai lidl előtt*

5-dik (Oxford)¹

El akart menni a cirkuszosokkal.
Hihetetlen, tűnődött, ismét feje fölé emelve
a színes esernyőt. Az eső hol megelőzte a kocsit,
hol lemaradt mögötte. Színes esernyőikkel
virágszállítmányra emlékeztettek.
Az *Oxford* nevezetű tanyasi iskola felé hajtottak.
Ma már hihetetlen. Nemcsak ma,
már néhány évvel az eset után is.
Az érettségi bankettra sem ment el
– az anyja beverte a fejét a cipő sarkával...
Akkor még szép volt.
Aztán tíz év tanya: macska, kutya, petróleum;
ha villámlott, az asztal alatt aludt.
Diákjai voltak a barátnői: egészséges,
nagy parasztasszonyokká lettek,
közvetlenül az elemi után férjhez mentek,
gyerekeket szültek, és a gyerekeiket is ő tanította,
később azok is barátnői lettek, gyerekeket szültek...
Néha, éjszakánként, bekopogtattak hozzá.
Hálóingben voltak, éppen csak kendőt terítettek a vállukra.
Az állami birtok traktoristái pálinkát hoztak,
és megtáncoltatták őket. A vak iskolaszolga
szolgáltatta a zenét, amíg be nem rúgott,
és spongyát téve a feje alá, el nem aludt a padban.
Az eső messze elmaradt, nem is érte utol őket,
csak visszafelé menet találkoztak.
Az iskola ajtói be voltak szögezve.
Valaki kátránnyal írta a bejárat fölé: *Oxford*.

---

¹ A teljes szöveg idézet Tolnai Ottó *Gogol halála* (1972) című prózakötetéből.

Kis piros folt

Tolnai Ottó emlékének

*Indulunk Ottóval
indulunk a zsinagógától
most hallgatnak a csalogányok
most nem halljuk a csalogányok áriázását
megyünk a Rába kettős hídján át
megyünk Farkas István élőhalottaihoz
ha itt születik
a győri zsidókkal együtt
erre terelték volna
a vonatba taszítva
Farkas Istvánt is erre terelték volna Auschwitzba
megyünk Bálint Endre tudóveszes gyerekkorába
ahogyan megyünk a homokvárból
megyünk a Vértóhoz
megyünk Korniss Dezső fészületéhez
ahogyan megyünk Ó-Kanizsán
az árvalányhajban megyünk a Kálváriára
megyünk Gulácsy Lajos fájához
megyünk Gulácsy Lajos titokzatos fájához
ahogyan megyünk a Hét kastély öblében
megyünk a nyolcszáz éves olajfához
megyünk Kondor Béla angyalához
ahogyan megyünk New Yorkban
megyünk az ikertornyokhoz
megyünk Ország Lili betűihez
megyünk Ország Lili írásainak metamorfózisához
ahogyan megyünk a tanyára
megyünk a szikre íródott költeményhez
megyünk a fehér virághoz
Tóth Menyhért megtört fehér virágához
ahogyan megyünk a szabadkai temetőbe
megyünk Kosztolányi hűgáéhoz
a sírkő élére
Kosztolányi hűgának
a sírkő élére vészték nevét
mielőtt Vajda Lajos gyökérvilágába lépnénk
Ottó reszkető kézzel*

*a zakója zsebébe dugja
a zakója zsebébe rejti a rágógumit
összeragad zsebe
összeragad Ottó zakójának zsebe*

*kettőezerhuszonnégy októberében
már nem az Adriára
már nem Ó-Kanizsára
már nem Szabadkára
már nem a tanyára
már csak a szobájába indulunk
íróasztala fölött legújabb kincse
íróasztala fölött halovány kép
Ottó mutatja
reszketeg kézzel mutatja
a kép közepén milyen szép
Ottó mutatja
a kép közepén milyen szép az a kis piros folt.*

Szigetek

*Az első a Rába két ága között
a bábszínházban ijesztő volt
az óriás szőrös lába
betöltötte a színpadot
akkor eldőlt
nem leszel rettenthetetlen János Vitéz
de sétáltál ott ígéretes Iluskákkal
és gyakorta egyedül
nem a barbár ízlését dicsérte
aki a folyóba hajította
Vénusz félresikerült fejét
hogy úgy izgalmasabb lett a szobor
minden őszen
tenyeredbe simult
órákig őriztél egy gesztenyét
szeretted innen nézni
az ovális terű Karmelita templomot
ahol megkereszteltek
és a várat
ahol a szovjet katonáktól
védte a nőket Apor Vilmos*

*a másik kontinensen
körbehajózva Woody Allen szigetét
a Madison Avenue-n európai
antikváriumba vitt Baránszky Laci
Rembrandthoz a Frick Galériába
az almasárga taxiban Mozart szólt
a Fifth Avenue-n szembejött Chaplin lánya
az ikertornyokból alászállva
a kínai negyedben
Tolnai Ottónak segítetted keresni
a csikóhal csontvázat*

*otthonodtól legtávolabb
Long Islanden bicikliztél
ráadásul egy mocsáron át
Huntingtonban reneszánsz tánc fogadott
lányok fonták be szalagokkal a tavaszt
Montauk világítótornyánál
az óceán szikláján állva
Kormossal mondtad
csak elértem gyalog
Atlanti partokat*

*Staten Islanden
hogy a Szabadság-szobor mellett
Manhattan csúcsáig hajózva
bírdad az egész napos gyaloglást
reggelente Görgey Guido
szalonnás rántottát készített
régem betéve tudta
a távozó és az érkező
óceánjárók menetrendjét
álmában sikerült
az egyikre menekítenie Szerb Antalt*

*Fire Island partjánál voltak
leghatalmasabbak a hullámok
a távoli hurrikán mutatta erejét
az Adria kicsiny szigetén volt
legfényesebb a Vénusz*

*Yorkból Scarboroughba vonatoztál
kavicsokat gyűjteni
az Északi-tenger fövenyén
mégiscsak más volt
mint alacsony vízállásnál*

*a Rábából kiemelkedő szigeten
gyerekkorod folyójában
úgy tanultál úszni
hogy a gödrökbe lépve
tempózni kényszerültél
és leálltál ott ahol nyakig ért a víz*

*Győr nagy szigetén a buszmegállóban
a járdaszigetről indulsz és oda érkezel
Isola grande di Giavarino
így emlegették az olasz építőmesterek
akiktől távol állt
hogy szétszedjék a szépséget
nem voltak hajlandók
a lébényi templom köveivel
megerősíteni a győri várat
olykor nemet kell mondani
különben érvénytelen lesz minden igen.*

F O R G Á C H   A N D R Á S

Találkozás

*Ott abban a törmelékes fényben
Késő délután
A próbák után
És előtt
Ott ültem újdonsült barátaimmal
Véletlenül keveredtem oda
Majdnem*

*Majdnem véletlenül
Majdnem teljesen véletlenül
Lehettem volna máshol is
Lehettem volna máshol is*

*Apám három hónapja halt meg
Anyám öt hónapja halt meg
Jó volt kiszakadni
A nem tudom miből
A fogalmam sincs miből
Amire nem voltak szavaim
Talán még most sincsenek*

*És akkor az angol barátom
A hetvenes évek elején
Ami nagyon másnyen volt mint a hetvenes évek vége
És a nyolcvanas évek első fele
Ami szintén jelentősen különbözött
A nyolcvanas évek második felétől
Mikor Nyugat-Berlin és Budapest között ingáztam*

*Az angol barátom
Akit a bölcsészkar továbbá a Balázs Béla Stúdió holdudvarából
Volt szerencsém
És aki feljárt hozzánk
Rajongott anyámért
Ki tudja talán értem is
És épp egy Howard Barker darabot rendezett ott
Szabadkán
A magyar társulattal
És kissé elbizonytalanodott
Őt Ljubiša Ristić hívta meg
Az a bizonyos Ristić
Aki bár ezt nem vettem észre
A nagyjugoszláv gondolat végrángásai közepette
Épp szétverte a magyar társulatot
De akivel én nagyon jóban voltam
Hosszú monológjai az irodában
Tito hatalmas fényképe alatt*

*A partizán fia
A tábornok fia
Apja vitte neki személyesen
A premierajándékot
Belgrádba
A Bolha a fülben volt a vizsgarendezése
Papája személyesen vezette a kis Fiatot
Az lett volna a premierajándék
És egy serpentin
A szakadékba zuhant*

Ljubiša Ristić
Kedveltem az óriás bajuszával együtt
Igaz engem orbitálisan megfizetett
Életemben annyit nem kerestem
És nem szórtam szét ugyancsak
Olyan sok pénzt
Ilyen rövid idő alatt
Ilyen rövid idő alatt

Ljubiša
Bár ez csak később derült ki
Mindazon túl amit Belgrádból
Az államapparátusból papája emlékére kitaposott
Elköltötte még a szabadkai focicsapat
Teljes az évi költségvetését is
Habár
Meghívta a legjobb színészeket egész Jugoszláviából
A legjobb rendezőket
És nem volt olyan lehetetlen helyszín
Amit ne lakott volna be

Pár évvel később érdekes szerepet játszott
Milošević végjátékában
Utolsó hí csatlósaként
A belgrádi hidakon szaladgált
Miközben sebészi pontossággal bombázták a várost
A NATO harci repülői
Angol barátom a rendező
Azért volt elbizonytalanodva
Mert nem tudhatta
Hogy az hangzik-e el a színészek szájából
A magyar színészek szájából
Ami angolul oda van írva
Hogy értik-e egymást ő meg a színészek
Erre kellettem volna
Pedig ez nem a szavakon múltott
Drága barátom
Hanem a testbeszédem

Így kerültem én
Ezerkilencszáznyolcvanhatban
Subotićára
És később Palicsra is
Ahol a gigászi Shakespeare fesztivál
Próbái és előadásai zajlottak

Ott abban a törmelékes fényben
Késő délután
Ültem újdonsült barátaimmal
Amikor megérkezett

Egy halászcárda előtt
Egy vasasztalnál
A tó partján
Vasszékeken ülve
Késő délután
Talán rajzolgattam is valamelyik kis füzetembe
Nem talán hanem biztosan

Amikor megérkezett

Nagyon érdekes dolog történt ott velem
Nekem fogalmam sem volt róla hogy ki az
De még szinte le sem ült mihozzánk
Talán még álltában ahogy megállt az asztalnál
Vagy még messzebről kezdett el beszélni
Mint akinek mindegy hogy figyelnek-e rá
Egy korábban megkezdett mondatot folytatott
Amelyik valószínűleg már jóval korábban a park
Egyik hosszú sétányán elindult léptei ritmusában
Mintha a mondat a park egyik hosszú sétányát folytatná

Úgy tűnt mintha senki se figyelne
Mintha neki eszébe se jutna hogy figyelni kéne rá
Mintha nem azért mondaná hogy bárki
Rá figyeljen és a fülét hegyezze
Úgy beszélt mint távoli kísérőzene
Goethe helyezett el így munka közben
Két szobával odébb zenészeket
Hogy épp kellő távolból ne túl
Nyersen figyelmét túlságosan is lekötve
Hallatsszon odáig a hegedűszó

A mi beszélgetésünk közben folytatódott
Az agyonhajszolt csapzott
Halálra zabált félig-meddig ittas
Színművészek skriblerek segédrendezők között
Praktikus dolgokról mert egyszerre
Három-négy-öt darab próbái folytak
Shakespeare főművei
A park összes sétányán helyszínein

Halálkatlanban a Titus Andronicus

*Neki közben a szavak csak úgy maguktól elhagyták az ajkát
A szavak voltak mintha ő ott se volna
Nem mutatkozott be
Engem se mutattak be neki
Azt hittem egy helyi excentrikus
Aki ráérő idejében szóval tartja
A kocsma vendégeit*

*De az is lehet hogy valahogy már akkor ott ült
Amikor megérkeztünk
Ült vagy állt most már nem is tudom
De az biztos hogy már álltában beszélni kezdett
Mikor megpillantotta a díszes társaságot
A szavai előbb elértek minket
Mint a szavakhoz tartozó jelenség
Nem is köszönt nem emlékszem rá hogy köszönt volna
És mégsem volt udvariatlan*

*A dadaisták és Dürer mondta hirtelen
Erre hegyezni kezdtem a fülem
De még mindig nem kérdeztem meg hogy ki ez
A bizonytalan nyitott végű minden eshetőségre
És fordulatra kész mondatok muzsikája
Egy gramofonlemez finoman recsegő hangján
Akrobatikus egyszerűséggel lendül át
Egyik nyitottan lebegő*

*Közben bealkonyult
Feljöttek a csillagok
Már csak ő beszélt
Feljött a hold*

AZ UTOLSÓ LEVÉL TOLNAI OTTÓNAK

Kedves Ottó,

utolsó levelem és a küldött Sesztov-esszém már nem érhetett el Hozzád, Jutka válaszolt: „Kedves Gyöngyi, azt hittem, hallottad a szegediektől. Ottó nagyon rosszul van, szinte a halálán”. Föl se bírtam fogni. Utolsó, célba nem ért levelem, elárvult pillangóm Nabokov Másenykájának leveleit juttatta valahogy az eszembe, ahogy fehér káposztalepkékként repültek az ukrainai tanyákról „az akkori szörnyű Oroszországon”, mint valami lövészárkon át Jaltába, a címzetthez. A mi leveleink persze már egyáltalán nem hasonlíthatók fehér lepkékre, a mi leveleink elektromos impulzusok a világhálón, megfoghatatlanok és jóval tűnékenyebbek a papírnál. Néha gondoltam rá, hogy el kellene mentenem a Veled való levelezést, de sose voltam jó az archiválásban és rendszerezésben, a múlt ereklyéinek őrizgetésénél, az emlékeknél mindig izgalmasabbak voltak az éppen aktuális események és a realizálandó projektek. Most viszont fájdalmasan hasított belém, hogy a levelek örökre láthatatlanokká lettek, hiszen ez a laptop, amelyen most írok, már a sokadik gépem, közben mind a kettőnknek többször változott az e-mail címe is. Még szerencse, hogy van itt velem valaki, aki ért hozzá, hogyan férjen hozzá a gépek és hálózatok memóriájához. A korai freemailes levelek ugyan elvesztek, de ha jól emlékszem, akkoriban, a kilencvenes évek végén még amúgy sem nagyon leveleztünk. Az újabb délszláv háborúk korában, a NATO-bombázások idején kétséges volt, eljut-e a levél a címzetthez, áll-e még a háza, van-e ott áram, ennivaló, él-e még egyáltalán a barátunk valahol a világban. Mennyit sírtunk akkor is.

Intenzívebb levelezésünk emlékeim szerint az ezredforduló táján kezdődött, amikor az *ÉS*-ben hibásan jelent meg a *Polgár Baba és a függőleges fakír* című prózád, és megkértél, hogy a további szövegeket, *A pompeji filatelista* folytatásait ellenőrizzem, fésüljem át egy kicsit, mielőtt a szerkesztőhöz kerülnek. Mindennek előzménye pedig az volt, hogy összehataláloztunk a 1998-as Thealteren Szegeden, megtudtad, hogy épp kiestem az egyetemről Rebeka lányom születése miatt. „Te parlagon heversz!”, kiáltottad, és gondoskodtál róla, hogy visszatérjek az irodalom világába: először benavigáltál a szabadkai *Üzenet* szerkesztőségébe, és ezzel párhuzamosan rövidesen valamifajta titkári szerepben találtam magam: első olvasója lehettem a műveidnek, szerkesztője a könyveidnek, asszisztense kisebb-nagyobb irodalmi misszióidnak. Az a mód, ahogy ’98 nyarán odafordultál hozzám, vagyis hogy nem csak a fiatal anyukát láttad bennem, akinek egyetlen és legfőbb feladata a gyermeke nevelése (mint ahogy ezt egyébként magam is így gondoltam, és mindenki más is ezt erősítette bennem); az a határozottság, ahogy rögtön tettél róla, hogy a tehetségem munkára legyen fogva, egyáltalán önmagában az, hogy Te láttad, értékelted ezt a tehetséget, amit én magam sem tartottam ekkor már olyan fontosnak – mindez annyira váratlan volt és akkora lelkesedéssel töltött el, hogy nemcsak Szabadkáig mentem volna el érted, hanem akár a világ végéig is. Ami bizonyos értelemben hamarosan be is következett abban a rettenetes skizofrén helyzetben, amikor a magyar légtér felől érkező NATO-gépek vajdasági célpontokat kezdtek bombázni.

Aztán úgy tűnt, minden jóra fordul. Az első fönmaradt levél 2004. január 28-i keltezésű a tolnai@palic.net címről:

*„Kedves Gyöngyi, megyünk... Februártól a következő címen találhattok meg bennünket:
10627 Berlin Stuttgarter Platz 22 tel: (...) e-mail: tolnaiotto@freemail.hu
Valamelyik este láttuk Sándort az Euronews-on. Csókoljuk a nagy családot. Jutka és Ottó*

Ekkor indultatok Jutkával Berlinbe a DAAD-ösztöndíjprogrammal. Ebből az évből 52 levelet számoltam össze: ahogy többször is nevezté, „diszpécser” lettem az irodalmi küldeményeidnek, „terítettem” az írásaidat a szerkesztőknek, kollégáknak és barátoknak.

Február 27-én a Pannonhalmi Szemlének „küldtünk” két verset, az egyik *Az ólnál tétova* címet viselte:

Ástak egész éjszaka / a budi alatt / az elrejtett aranyfüst után / egy kis lemez később előkerült / de nem a budi az ól alól / vagy már nem is ástak / álltak ott az ólnál tétova / valaki bebújt / összeszedni a tojást / valaki meg éppen sírni kezdett / ott van ma is fannika bibliájában / ott ahol a zsidó nép megsokallja / a mannát / és az isten fűrjeket küld nekik / most már értem / miért mondta fannika / hogy egyszer majd én is / elég erős leszek / de akkor majd ne ózdkodjatok / elég erős szépet írni / papírra valamint vízre / hiszen ő azon is járt / de akkor ne ózdkodjatok / szépet írni ólomra / ő ne akárha aranyfüstre

Ez az aranyfüst motívum aztán folytatódott a *Tiszatáj*nak küldött *Negatív hallali* című ciklusban is. Mivel sokszor telefonon is hívtál, hogy megbeszéljük a teendőket a szövegekkel kapcsolatban, alighanem szóban említettem vagy korábban meséltem Neked, hogy apám vésnök volt, és arannyal is dolgozott, mert ezt írtad:

Kedves Gyöngyi, lám, elkészült (kötetig még csiszolhatom) az Olasznak (Tiszatáj) szánt ciklus is. Lehet, Ólom lesz a következő kötetem címe. Ahogy az aranyfüsttel ellenpontozom az ólmot mint olyat, mindig eszembe jutsz, bevillansz. Ismét egy kérdés, valamilyen lexikonból ki kellene írni annak a zombori költőnek az adatait, néhány sort róla, ha egyáltalán van ilyen (ebben talán a Miska vagy maga az Olasz is tudna Neked segíteni). Ottó

Mire ezt válaszoltam:

*Kedves Ottó,
Csuhsainak és Mátyásnak már továbbítottam a küldeményt, Zányi után még nyomozok. Az aranyra tényleg érzékeny vagyok, apám pl. a vésés során összegyűjtötte az aranyforgácsot, aranymorzsákat, aranyport, azt hiszem, ez nem volt valami szabályos, abból csinált nekem két medalliont: két Gy betűt, az egyik egyszerűbb, a másik díszesebb, hétköznapra és ünnepre.*

Nemrég meg Sanyi kapott ajándékba egy különleges likórt, nem tudom, láttál-e már olyat, Der Lachs a neve (Original Danziger Goldwasser) 22 karátos aranyfüst van ill. volt benne, elvileg meg lehet inni az aranyat is, de én nem bírtam lenyelni, kiszúrtem. Az üvegen azt írja, hogy 1598-ban alapították a likörgyárat, a jelvénye pedig két hal közrefog egy Dávid-csillagot, a csillagban három betű. IWL. Énbennem ez a likór szorongást keltett, micsoda ötlet meginni az aranyat? Amúgy nagyon szép volt, ha felráztuk az üveget, ahogy a víztisztaságú likórból úszkált az aranyfüst.

Jutka barátnőmmel meséltem a biser-témát, azt mondta, utána néz az etimológiának, mi lehet a közös ős a délszláv nyelvekben. Gyöngyi

Ez már egy következő küldetés volt: a gyöngy jelentésének utánanézni a különböző nyelvekben, és bevontam a nyomozásba Rudaš Jutkát is.

Ez a válasz jött Tőled:

Kedves Gyöngyi, hát ami az aranyos likórt illeti, tényleg aranyos... Különben a könyv aranyra utaló mottói között lesz egy kis Krúdy-idézet is, az egyik legszebb definíció, amit ismerek:

„Költők, – mondta, – aranyműveslegények, akik szerelem miatt a tóba ugranak...”

Egy javítást végeztem a SUHOGVA című vers végén, amely most így hangzik:

mi egy kis ólmot is csurgatunk belé / izé meg álom mondtam / nem álom mondta / izé meg ólom te hülye.

Egy kicsit kimerültem az interjú autorizálásában (még két rész maradt hátra), s most megpróbálok összehordani a verseskötetet (a közöletlen anyagból majd még küldök a Jelenkornak, Alföldnek, Műhelynek). Ölelünk Benneteket. Ottó

Hamarosan megérkeztek hozzám a levélben jelzett anyagok is a pontosítandó részletekkel, kérésekkel. Én pedig boldogan teljesítettem a kis megbízatásokat, mindig is tisztában voltam vele, mekkora kiváltság alkímiai laboratóriumodban inaskodni. Később az „aranyra írás” motívuma bekerült *A véő nyoma* című tanulmánykötetem előszavába is, azt írtam az édesapám munkája kapcsán, hogy aki aranyba ír, nemigen korrigálhat. Te aztán ezt a motívumot továbbfejlesztetted, lélegzetelállítóan felülírtad az egyik Szegeden felolvasott prózádban, ahol a hősnek gyémánttal kell üvegre írnia... Nem mellesleg egyik könyvem se jött volna létre e nélkül a közös munka nélkül, anélkül, hogy biztattál volna, sőt veszekedtél volna velem, hogy csináljak már önálló kötetet, és hát Te ajánlottál be a Kijárat Kiadóhoz, Pálincás Györgyhöz is.

A levelek tanúsága szerint nagyon készültél a március 15-i ünnepi beszédre a berlini magyar kulturális intézetben, el is küldted a szöveget, amelyet viszont számodra váratlanul nem jól fogadott az egybegyűlt közönség. Én persze zseniálisnak találtam, ahogy az *Anyám tyúkját* állítottad középpontba a forradalmi versek helyett. Ezt írtad nekem erről:

Kedves Gyöngyi, megtörtént. Előzőleg kicsit összezavarodtam, ugyanis József Attilát nem jól idéztem, de szerencsére az utolsó pillanatban bejött, kijavítottam, hogy nem Hej, hanem Hejh burzsoá... Aztán sétálni mentem. És megjött a tavasz! Kirakták a teraszokra a székeket! Ez számunkra, déliek számára: alapvető! És, nagy megdöbbenésemre, azt hittem a szövegem csodája (még hittem, hogy jó a szövegem), minden kirakat tele volt: tojással. Kisebb-nagyobb, isteni tojásokkal. Csak aztán kapcsoltam, húsvét miatt...

Matyós tömeg. De olyan emelten olvastam, hogy nem volt idejük gondolkodni, kimeni, végig kellett hallgatniuk, fejükbe lóttam a szöveget. Mindenki meg volt döbbenve, senki sem örült igazán, (...) de hát senki sem tudja, hogy e szövegnek volt egy előszava is, amit most majd nagyobb élvezettel fogok befejezni, ugyanis az egykor Németországban dolgozó bátyámnak szeretném ajánlani az egészet, amelyen, mármint az egészen is, még dolgozom, immár a szorítások nélkül, de hát az alapszövegek csak akkor lehetnek valóságok, ha erősek, ha megszerveztek értük az ember, aztán művészkedhet velük...

(...) Kérlek, ha lesz idő, végezd el a tamni-val és a tamnicával is azt a filológiát, amit a biszerrel már megtettél egyszer, hogy a többi szláv nyelvben van-e valami hasonló, s ha valamit megtudsz, nyugodtan írd be a szerb mellé, a zárójelbe. Ha átnézted a szöveget, kérlek, küldd el Szijj Ferinek is.

A bátyád március 15-én született, azért volt olyan fontos az említése. Elvégeztem, természetesen, a filológiát, íme a március 17-i levél az utalással az akkor lektorált *Az égő kutya* című versedre és Szijj Feri *A nagy salakmező* című kötetére:

Kedves Ottó,

sikerült tüzetesen is elolvasnom Az égő kutyát, előkotortam a saját Salakmezőmet is, látom a fekete gubancot – agyonvert csipke az is, jutott eszembe. A könyvtárban megnéztem én is a Czuczor-féle szótárt, és A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárát is, és ez utóbbi szerint a tömlöc szláv eredetű; vö. ógyházi szláv timnica (...) 'börtön', szerbhorvát támnica, és megemlíti a szlovén temnicá-t, ami sötétkamrát is jelent. Megfelelő szó van a többi szláv nyelvben is. A szláv szavak a tyma 'sötétség' főnév származékai. Szláv eredetű a középfelnémet temnitze 'börtön', és a román tímnita is. A magyar szó közvetlen forrása hangtani alapon nem határozható meg. Minthogy a jogi terminológiába tartozik, szerbhorvát vagy bolgár eredetű lehet – írja a szótár. (...) Vagyis a tömlöc és a sötétség etimológiája sokkal egyértelműbb és általánosabb a szláv nyelvekben, mint a biseré, talán elég az utalás a szerbre, ráadásul, ha pontosan akarjuk leírni az egyes változatokat, szükség lenne a cirill ill. román betűkészletre is (...) és én a saját gépemem nem tudom ezt előállítani, úgyhogy inkább nem írtam be a szövegbe. Mellékelem az eredeti néven javított változatot, és ha egyetértesz, elküldöm ebben a formában Keresztury és Szijj uraknak.

Boldog volt ez az időszak azért is, mert ekkor léptünk be az Európai Unióba. Mintha vég-re vébe értünk volna, a jövő biztatónak tűnt. 2004. április 21-én keletkezett ez a leveled:

Kedves Gyöngyi, lám, jelentkezem. Két, készülő, hosszabb írásomból csináltam egyet Keresztury Tibor EU-kiadványába. De sok dolgot éppen közben, így dolgozva ki. Nem akartam alkalmi szösszenetet csinálni, nem akartam frivolkodni stb. Kérlek, Te mint egy immár tiszta európai, jól nézd át, tedd eukomforttá... Egy zárójelet hagytam csupán üresen, de azt a hajót is éppen Keresztury szervezte, majd ő beírja, mi volt annak a neve, valami csatlakozás, vitorlabontás... Ölelünk Ottó

Az írás címe Európa fantomja volt, nagy hatást tett rám:

Kedves Ottó,

elküldtem Keresztury-nak ezt a szép európai esszét, szószórtó a végtelen flamingó ellenpontozása, az a legszebb része. Én közben megírtam Pestet, az utcai képviselők mindenféle Che Guevara-képeket kínáltak. (...) Én viszont a Mednyánszky katalógust vettem meg az Írók Boltjában, valamint a Vulgo új számát, benne Ponge A szappan c. szövegével, és Derrida erről szóló értelmezésével (...) Szeretettel ölelünk Benneteket: Gyöngyi

Ponge és Derrida szövegeit aztán kérted, úgyhogy fénymásolatban postáztam Berlinbe. Május elsején pedig ezt írtam:

Kedves Jutka és Ottó,

első leveletem európai polgárként Nektek írom Berlinbe, annál is inkább, mivel a tévében a berlini közvetítést nézem, miközben durrognak a tűzijáték rakétái a szőregi nagyiskola tetejéről. Pár órája meg hívott Rudaš Jutka, hogy hamarosan eu-polgárokként ébredünk, és hogy ez milyen hihetetlen. Mentek ki az anyukájával a megszűnő határra bulizni. Nagyon szeretném, ha nem lenne messze az idő, amikor ugyanígy mehetnénk Röszkére bulizni... Gyöngyi

Másnap jött is válasz:

Kedves Gyöngyi, kösz, nagyon megörültünk az üzenetednek, ahogy hajnalban hazatámo-lyogtunk (Szijj Ferivel léptünk volt be, az egyik cseh sátornál sörözve, a Brandenburgi ka-pu alatt)...

A Híd jubileumi számot készít, még Borinak megígértem kisregényem második részét (az első is ott jelent meg – szeretném, ha ezt is elolvassád, hiszen ez egy kész dolog, éppen csak össze kellene stimmelni még egy kicsit), kérlek, vess rá pillantást, majd továbbítsd nekik. Ottó

Előfordult aztán, hogy pánikba estél a közeli határidők miatt, vagy véletlenül, „egy elegáns mozdulattal” kitörölted a készülő regény, a fenti levélben említett *A tengeri kagyló* felét, vagy csak bizonytalan voltál a várható fogadtatás miatt, mint a Habsburg Ottóról szóló írásod esetében. Mindig nagy öröm és büszkeség volt, ha tudtam segíteni, vagy ha meg tudtalak nyugtatni. Mint ahogy a *Disznósír* leadása előtt is történt például. Ez jött Tóled Help! subjecttel 2004. június 28-án 8.43-kor:

Kedves Gyöngyi, Palicson vagyunk, egyből haza hajtottunk, jó, szép, zöld itthon, az unokák fantasztikusak... Ám közben én teljes pánikba estem az interjú miatt. A sok ide-oda telepítés közben teljesen összekevertem, részben elvesztettem a fejezeteket, újraírtam például az elsőt, jöllehet a Jelenkorban már volt egy kész, igaz, meghúzott rész, a második sem azonos a Jelenkor anyagával. Kétségbe vagyok esve, csak Te tudsz rajtam segíteni. Szóval: az első részt átírtam, talán még lehetne valamit beemelni a Jelenkorból, de az is lehet, hogy így kellene hagyni. A másodikat el kellene kérni Boglárkától, ha még megvan neki. A másodikat akkor talán el sem küldöm most Neked, hátha megkaphatod a Boglárkától. A harmadik az így teljes, a negyedik, ötödik és hatodik rész is. Sokat, nagyon sokat dolgoztam rajtuk, regénnyé próbáltam emelni, s közben elvesztettem, összekevertem az elejét, amikor egyszer a tengeren újra kértem Boglárkától, majd Berlin előtt egy fiú átrakta a laptopomba. Tehát csak az elsővel, illetve a másodikkal van igazán baj. A többi kusza, fésületlen, de teljes. Lábjegyzeteket szándékoztam gyűjteni Kosztolányi Költő dísznószírből című publicisztikájából, meg Máraiból. Vagy talán valami mottót, majd azon még gondolkodom. Talán mind a hat résznek kellene egy-egy cím, meg az egésznek is kellene egy jó főcím, ám én már képtelen vagyok újra olvasni őket, csak rontok rajtuk, leépítem, újraírom, belefeledkezem a részletekbe. A 13-as mikrofon alcímnek lenne jó. A fedőlapra Beuys Zsírshékét szeretném tenni, jó lenne valami hokedlira utaló cím például, de arra még a korrektúra idején is lesz idő. Persze bármiféle ajánlatot elfogadok. A legnagyobb problémát talán az ismétlések jelentik, meg kellene húzni, illetve egy rakásra csoportosítani az ilyen részeket. Sajnos elsején le kellene adnom, megígértem. Most még korán van, majd később Pirivel átküldöm az egész anyagot, a második kivételével (ha Boglárkától nem tudod megkapni, akkor majd azt is átküldöm.) Kiábrándító. Pedig mennyire szerettem azokat a regényes fejezeteket... Ottó

Mire ezt válaszoltam aznap 9:06-kor:

Kedves Ottó,
ne idegeskedj, még van három egész nap! megoldjuk. Várom az anyagot, később majd hívom Bogit a második rész miatt. A múlt héten két irodalmi esten is voltam: kibékültem Darvasival, majd elmesélem, másnap pedig Pásty Júlia estjén voltam a beszélgetőtárs (...) eljött meghallgatni (...) Hegedűs Ági, akinek a férje Erlauer Tibor, az újravidéki tévé volt szerkesztője. Most digitalizálja a régi műsorokat, és kaptunk tőle egy példányt, valóságos kincsek: Ladik-portréfilm, Maurits, Baráth, – hogy az Új Tolnai Lexikon és A város peremén című filmeket már ne is említsem. Az Ági kimentett a VMDKások gyűjteményéből, és jót beszélgettünk a régi meg az új időről. Ha átjön az anyag, és Bogival is beszéltem, hírlak. Üdv a családnak: Gyöngyi

Elvégeztem a kért intervenciókat, és Szegeden ki is nyomtattuk a kéziratot, hogy legyen papíralapú változatod is, és nyomon tudd követni a változásokat, és aztán átszállítottuk egy szép fehér ikeás dobozban Palicsra. Emlékszem, Rebeka lubickolt a medencétekben, később küldtetek is róla fotót. Egy vendég kisiút, a nálatok látogatóban lévő szerb barátotok fiát annyira elbűvölte a lányunk, hogy amikor épp senki se figyelt, beugrott hozzá a medencébe. A probléma csak az volt, hogy nem tudott úszni. Szerencsére Te villámgyorsan odaléptél és kihúztad a vízből. Micsoda poénkodás ment aztán a legényke rovására!

Augusztusban pedig együtt mentünk vissza Berlinbe, ahol többek között láthattam Beuys híres zsírszobrait is. Elég viccesnek, paradoxnak találtam, hogy milyen bonyolult módszerekkel próbálják megőrizni az utókornak a muzeológusok ezeket az oly romlékony anyagból készült, és ily módon éppen a múzeum mint olyan koncepcióját tagadó alkotásokat.

Aztán kijött a *Költő disznósírból*, Ágoston Zoli kiadásában és Nagy Bogi szerkesztésében megjelent a Rólad szóló könyvecském is, megszületett Gyöngyvér lányunk, akinek nem tudtam nem ezt a nevet adni, hiszen ahogy *A pompeji filatelistában* írtad (majdnem leestem a székről, amikor olvastam), volt egy kishúgod, aki egyéves korában meghalt, Gyöngyinek hívták, és a hangzás miatt, poétikai okokból nevezted a műveidben Gyöngyvér nővérenek...

2006 februárjában a magyarkanizsai könyvtárban, ahova Virág Ibolya hívott meg bennünket, bemutattuk a *Disznósírt*, ahogy magunk között hivatkoztál rá. Nem nagyon emlékeztem a részletekre, de rábukkantam egy levélre, amit az est után Darvasinak írtam (akivel, ugye, időközben kibékültem), hiszen a régi számítógép memóriája annyi minden mást is megőrzött! Lehet, hogy kicsit ki is színeztem, de csak egy írónak tudtam igazán jól elmesélni, aki képes értékelni az ilyesmit:

Szerencsésen visszatértem a Csönd Városából, ahogy a helyi művészek Kanizsát nevezik, tényleg feltűnően csendes, de a felszín alatt hihetetlen rétegek húzódnak. Volt egy figura, szerintem bárkit képes lenne az örületbe kergetni a szövegeivel, Ottót speciál az asztal alá szerelte, én már sírtam a röhögéstől, de nem jött zavarba, sőt vérszemet kapott, és tovább nyomta. Nyugdíjas bácsika, kis bajusszal, rendkívül választékos öltözékben, finom mozdulatok, kifinomult beszédstílus. Anyai ágon szegedi jogász család, a nagypapa valaha az esküdtszék elnöke volt Szegeden, az édesanyja egy cigány zenészhez ment feleségül, és a zenész áttette a székhelyét Kanizsára még a negyvenes években – így lett ő jugoszláv. Rettegetes kalandjai voltak, gyerekkorában egy osztálykiránduláson véletlenül átsodródott a folyón román területre, a románok bebörtönözték őket, és propagandára használták, hogy lám, Jugóban mégsem olyan jó, hiszen ezek a fiatalok is dezertáltak, nem írhattak a szüleiknek sokáig, később megengedték, hogy tanuljanak, ott tanult öt évig, mire elengedték... aztán később harminc évig Hamburgban volt gastarbeiter, saját állítása szerint a világ legjobb pincérévé fejlesztette magát, és idézte fejből franciául Verlaine-t, Einsteinról értekezett ott nekünk, meg a bennünk zajló atomi folyamatokról, az igazságról a la Russell és Szókratész, és hasonlóról kifogyhatatlanul. (...)

Különben meg kineveztek doktornak a plakáton, és így jelent meg a nevem a Magyar Szóban is, úgyhogy Ottót máris fölhívta egy újvidéki könyvtáros(kisasszony??!), hogy elmenne-e hozzájuk is „azzal a doktornővel”. Valamint Kiskunhalasra is eladtak bennünket, a halasi a kanizsai testvérkönyvtára.

Nem tudom, hogy fogom ezt bírni, még Kanizsát sem tudtam feldolgozni, bármennyit röhögünk is, amikor egyedül maradtam (...), elkezdtem sírni, és másnap reggel is, amikor indulás előtt tettem még egy sétát a városban, fojtogatott a sírás. 13 éve voltam ott utoljára, Ottó megörült ennek, mert a 13-as számra van fölépítve a Zsír, akkor jártam a tanyán, akkor táncoltunk abban az ominózus világvégi kocsmában, és ha azt vesszük, 13 év munká-

ja, barátsága, érzelmei: minden együtt volt, az én könyvemet is árusították, négyet dedikáltam is, minden be volt érve, de valahogy nem tudtam szabadulni az érzéstől, hogy ezzel minden el is múlt...

Furcsa, hogy így éreztem 2006-ban, pedig mennyi minden előttünk volt még, a Danilo Kiš-projekt a sínbuszfesztiválon, a 70. születésnapod alkalmából rendezett jubileumi Thealter *A kisinyovi rózsza* kiadásával és az Esterházy Péterrel közös fellépéssel, az életműsorozat, sok más est és találkozó, Kanizsán is többször megfordultam aztán, találkoztunk ott is újra. Azt is nagy büszkeséggel újságoltam Neked, hogy a fiam tüneményes barátnője: magyarkanizsai. Talán csak fáradt voltam, talán azt éreztem, hogy a közös munka legszébb, legintenzívebb, legszabadabb része óhataatlanul is le kell, hogy záruljon, és egy másik korszak veszi kezdetét.

Lassan be kell fejeznem ezt a levelet is, Ottó, pedig látod, valójában még el se kezdtem a szerencsésen fölmerült archívum feldolgozását. Ágoston Zoli 20-ig várja az írást, az pedig Húsvét vasárnap, jönnek a gyerekek a barátaikkal, barátnőjükkel, főznöm kell, készülni. Bár még végig se tudtam olvasni a több mint ötszáz levelet, azt viszont azért már látom, milyen aranytartalékok hagytál rám, mennyi biztatás, dicséret, mennyi ötlet, megvalósítandó javaslat van ezekben a nekem címzett szövegekben. Mennyi minden, aminek a jelentőségét akkoriban még nem is értettem teljesen. Lassan ki fogom majd nyerni belőlük az aranyforgácsot, az aranymorzsákat, az aranyport, és lehet, hogy nem lesz valami szabályos, de talán bevonom majd ezzel az aranyfüsttel a készülő könyvemet, mely a szövegeid orosz kulturális kódjait lesz hivatva elemezni, értelmezni. Nagy ajándéka a Sorsnak az is, hogy megerősítettél ebben a tervemben. Nagyon tetszett Neked a *Jelenkor*-ban megjelent írásom Ladányi István barátunk *Symposion*-könyvéről, tavaly tavasszal kétszer is fölhívtál miatta. „Jó, hogy orosz szakos vagy – mondtad –, legalább Te érted ezeket a dolgokat és helyre tudod tenni őket.” És aztán arról az orosz arisztokrata filatelistáról kezdtünk beszélgetni, akinek a bélyeggyűjteménye annyira elbűvölt benneteket gyerekkorodban. Nevetve mesélted, milyen gyönyörű, előkelő bútorai voltak ennek az orosznak, ti meg, meztlábás gyerekek, el akartátok lopni a gyűjteményét. Még a nevére is emlékeztél: „Melnikovnak hívták”. Addigra már tudtam ezt-azt az orosz emigráns filatelisták jugoszláviai kolóniájáról, úgyhogy elkezdtem célzottan kutatni. Pár napja pedig sikerült 10 dollárért megszereznem ennek a nemzetközi filatéliai társaságnak a történetét feldolgozó angol nyelvű kiadványt (a második világháború után a legtöbb orosz emigráns kivándorolt Jugoszláviából), amely a függelékében közli a tagok nevét is. És láss csodát: a tíz alapító névsorában rábukkantam egy Melnyikovra...

Zárom soraimat. Isten Veled, drága Mesterem! Nyugodj békében!

Szeged, 2025. április 18. Nagypéntek

Szeretettel: Gyöngyi

SZELÍD VARÁZSLÓ

Tolnai Ottó életművéről

Minden olvasónak külön történetei alakulnak ki elolvasott íróival, s e történetekről a szerzők mit sem tudnak. Némelyik történet rövidke, mert csak egyetlen írásmű elolvasásának idejére terjed ki, s gyorsan elnyeli a feledés. De vannak évtizedes, több évtizedes történetek is: egy-egy író életművének rendszeres vagy rendszertelen követése végigkísérheti az olvasók életét. Külön történeteink keletkeznek régi mesterekkel is: egyiküket ifjúkorunkban olvastuk, a másikat öregkorunkban; az egyikük műveit újra és újra elővesszük, a másikat csupán csak nem felejtjük el. A kortársainkhoz azonban másféle viszony fűz bennünket, mert az ő életművük a szemünk előtt jön létre: megváltozik, megakad, lehanyaglik vagy erőre kap. A nálunk idősebb írók életművébe mindig késve lépünk be, a fiatalabakét akár első publikációiktól követhetjük. S nem mindegy, mely ponton kapcsolódunk be az életművek alakulástörténetébe. Vannak szerzők, akik mellett akkor is kitartunk, amikor mások elfordulnak tőlük; másokat elhagyunk, de egyszer csak visszatérünk hozzájuk. Különös történetek ezek, mert ugyan megíratlan önéletrajzunk részei, mégsem mi vagyunk a főszereplői, hanem az írók, az írásaik.

Hogyan is kezdődött külön történetem Tolnai Ottóval? Pozsonyban, 1983 januárjának egyik délutánján és estéjén kezdődött a Mamut nevű többszintes óriássörözőben. Húszéves fiatalember voltam, először jártam a városban, s felvidéki barátom, K. T., akit azóta már szem elől vesztettem, elhívta a sörözőbe Grendel Lajost, mert kedves közös olvasmányuk volt *Éleslövészet* című regénye. Sok mindenről folyt a szó aznap este, különösen Krúdy Gyuláról, de a legfontosabb Grendel kérdése volt: ismerem-e a *Kormányeltörésbent*, melyet ő a század második fele legnagyobb magyar költeményének nevezett. Nem ismerem, és nem hallottam költőjének a nevét sem. Hazaérve Szegedre beültem hát a tanárképző főiskola magyar irodalom tanszéki könyvtárába – noha már kicsapott hallgatója voltam csak az intézménynek –, kikértem az *Új Symposiont*, kimásoltam belőle nyolc noteszlapra Domonkos István versét, s elindultam (anélkül, hogy tudtam volna róla) a magam irodalmi útján. A nyolc noteszlap megsárgulva, kávéfoltosan itt fekszik előttem: most veszem észre, hogy betűhibát vétettem a költemény Balassi-mottójában, kihagytam első szavából az „l” betűt: „Emém csak téveleg széllel kétségében”.

A költeményt a következő év tavaszán, a lakásszemináriumaim egyik előadása előtt fel is olvastam főiskolás közönségemnek. S megírtam első megjelent irodalmi cikkemet a *Szegedi Egyetem* című heti újságba: *Rendkívüli folyóiratszemle – Új Symposion* volt a címe. Hát így találkoztam először Tolnai nevével és műveivel: a folyóiratában. Mi volt fontos akkoriban, a nyolcvanas évek közepén számomra az életművéből? A *Doreen* 2 biztosan; egyes részeit máig fejből tudom. Egyik kisverse, a *lift*, évekig függött felragasztva albérleti szobám egyik plakátján, talán az Arany János-, talán a Kassák-naptáron:

föl
föl
ti rabjai a földnek

Visszaemlékezve látni vélem, ahogyan olvasom a *Sirálymellcsont* című kötetét, a gerilladalogokat – de talán nem járt a kezemben sosem az *Agyonvert csipke*. Fontolgattam, hogy ellopom az egyetemi könyvtárból a Domonkossal közös könyvüket, de aztán mégsem tettem meg. A kisversek és a hosszúversek közül az utóbbiak híve voltam. Tolnai, Domonkos, Tandori, Oravecz, Petri – ők voltak azok a költők, akiknek a művei a szememben, pontosabban szegedi baráti köröm, egyetemi folyóiratunk, a *Harmadkor* társasága szemében (hisz egyéni véleményünk majd’ mindig társas vélemény) akkoriban az érvényes költészet alapjául szolgáltak.

De Tolnaitól 1985 táján nem is a versek voltak igazán fontosak, hanem a regénye, a *Rovarház*, mert az új próza diadalmas éveiben jártunk, s a regény sokkal fontosabb műfajnak számított, mint a költészet bármely változata. Úgy rémlik, talán 1985-ben, azaz folyóiratunk második számának megjelenése után közös interjú jelent meg Csuha István szerkesztőtársammal és velem a már emlegetett *Szegedi Egyetemen*, ahol arról beszélünk (ő vagy én, ki tudja már), hogy az új próza hazai jelenségeit megelőzték a Vajdaságban és Nyugat-Európában olyan elbeszélő művek, amelyek előkészítették az itthoni prózai átalakulást, s részben radikálisabbak voltak, mint a prózafordulat későbbi eredményei. Az egyik példánk a *Rovarház* volt, akár elhangzott a beszélgetésben a címe, akár nem – „a magyar irodalom egyik első puzze- és kirakós regénye”, ahogyan utóbb Thomka Beáta találóan jellemezte, gondolom, Julio Cortázar kötetcímére is utalva.

Arra is emlékszem, hogy csalódás volt kézbe venni a *Vidéki Orfeusz* kötetet (1983), noha a szerzőnek bizonyára fontos volt első magyarországi könyve. De a könyvtárgy csalódást keltett: nem hasonlított az *Új Symposionok* vagy a *Symposion*-könyvek avantgárd ihletésű tipográfiájára. Az én igazi Tolnai-verseskötetem a *Versék (rekapituláció)* maradt 1975-ből, Újvidékről, a Forumtól – vajon hol vettem, hogy jutottam hozzá? –, benne a nagyszerű záróverssel, az 51. számúval, amely visszaidézte a pálya kezdetét, első nagy versét, a *Doreen 2-t*, s először ütötte meg, legalábbis az én fülemben, azt a rezignált hangot, amelyet azóta is kihallani vélek sok-sok alkotásából:

néha egyszerűbb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
néha összetettebb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
és elmúlt az élet

Azt hiszem, 1986-ban hallottam először beszélni és felolvasni Tolnait. Szegeden történt a Móra Kollégiumban, sok-sok írói est helyszínén. Nem tudom felidézni, hányan hallgattuk, hogyan zajlott – de képet kaphat róla minden olvasó, aki nyomtatásban vagy a világhálón megkeresi a *Rózsaszín flastrom* című, monológga alakított interjút, amely közvetlenül az est után készült Tolnaival, s utóbb, 1990/1-es számában a *Jelenkor* közölte először – akkorra már Csuha István is, én is e lap szerkesztői voltunk. Sorozat számára készült beszélgetés volt: ezekben az években Szajbély Mihály vezérlete alatt egyetemi hallgatók kis csoportja járt át a Vajdaságba interjúkat készíteni írókkal, s e munka több évvel később a szintén *Rózsaszín flastrom* címet viselő kötettel ért célba. Ma már könyvpiaci ritkaság; nincs példányom belőle nekem sem.

A következő harmincöt évben többször is hallottam Tolnait nyilvánosan beszélgetni – mely beszélgetések rendre monológgokká váltak, és nagyszerű, hogy azzá váltak. Sok-sok irodalmi esten vettem részt ez idő alatt, sok-sok beszélgetést hallottam, okos, bölcs és érdekes szerzőkkel. Ám egyikén sem éreztem azt, amit Tolnai mindegyik szereplésekor, hogy itt, most, előttem, véletlenszerűen, *szóban* születik a költészet, az ő költészete, a csakis rá jellemző költészet, amelyet nagy szabadverseiből ismerek, melyek egyszerre visszaemléke-

zések és esszék, azaz egyszerre elbeszélő és értekező jellegűek, s mégis többek e kettő együttesénél: költői alkotások. A *Rózsaszín flastrom* készüléseének estje volt az első ilyen alkalom; később, 1993-ban Tatán, a JAK-táborban éppoly lenyűgözve hallgattam őt, mint egykor Szegeden: e beszélgetést utóbb az *Alföld* közölte 1994/1-es számában *Egy dürieri fűcsomó* címmel. Készítője, Csuhai, sok év után azt írta erről a beszélgetésről, hogy miután feltette Tolnainak az első kérdését, legközelebb negyven perc múlva szólalhatott meg újra. Így jártam nem sokkal később én is, 1995 elején, amikor „Talált tárgy” című rádióműsorom számára vettem fel másfél órányi Tolnai-monológot a Bródy Sándor utca egyik stúdiójában.

S így járt hamarosan (1998-ban) Parti Nagy Lajos is, akinek nagy, sokórás rádiós felvételéből lett a *Költő disznózsírból* című nagyszerű beszélgetéskötet. És nem baj, hogy így jártunk. Azért időzöm ilyen sokáig e formánál, a nyilvános beszélgetésnél, mert hangsúlyozni szeretném, hogy sajátos műfaj ez, amelynek Tolnai Ottó a mestere volt. Miként az írói beszélgetéskötet is sajátos műfaj, s a *Költő disznózsírból* e nemben az egyik legjobb magyar mű, rögtön a *Frivolitások és hitvallások* mellett. Nem csupán az egyes életművek járulékos részei, információraktárai az illyesféle kötetek, hanem önálló formák; szerencsés esetben nem másod-, hanem elsőrendű darabjai az írói életműveknek. „Interjúregénynek” a közepe táján Tolnai egyszer csak azt mondja, hogy talán e műfajban leli majd fel széttartó törekvéseinek összefogó formáját, s rögtön rá is tér a műfaj poétikájának a megalkotására, arra utalva, olyan beszédmód ez, amelyben egy pillanatra eltűnhet a különbség élet és beszéd között. Önreflexiója beemelte az éppen készülő, felénél tartó „interjúregényt” életműve elsőrendű alkotásai közé.

De vissza kell térnem külön történetemhez, első pécsi éveimhez, mikor is két évig a *Jelenkor* segédszerkesztője voltam. E két évben vált Tolnai Ottó a folyóirat vezető szerzőjévé. 1989-ben és 1990-ben is az ő költeményeivel indult az év: előbb a *mi volt kérded a legszebb dániában* című félhosszú verssel (Kőrözs Imre sorozta nemrég a félhosszúak rendjébe e költeményt *Szárnyalni gyalog* című kiváló, a félhosszú vers poétikájáról írott kötetében), utóbb Wilhelm-dalokkal (hozzájuk csatlakozott a már említett *Rózsaszín flastrom*). Lehetek vitáink a szerkesztőségben – hogy is ne lettek volna –, ám Tolnai költészetének értékelésében biztosan egyetértettünk. A főszerkesztő, Csordás Gábor, gondolom, azért is állította előtérbe Tolnai művét, mert jelképe lehetett a folyóirat regionális nyitásának: délszláv tájékozódásának. (Tizenöt évvel később ugyanezért kértem fel őt a pécsi Kulturális Főváros-pályázat tanácsadó testülete tagjának.) Néhány éve, amikor a *Jelenkor* megnyitotta online felületén az 1986–1990 közötti évek archívumát, nekem kellett áttekintennem e fél évtizedet, s kiemelnem az ötévnyi szövegtengerből őt alkotást. A *mi volt kérded a legszebb dániában* volt az első ajánlatom.

A kilencvenes években belőlem, sokakkal ellentétben, nem nagy versciklusai, a *Wilhelm-dalok* vagy az *árvacsáth* váltottak ki csodálatot, sokkal inkább hosszú- és félhosszú költeményei, mint az 1985-re datált, 1988-ban a *Híd*ban közzétett *A gyönggyel töltött browning*, vagy az 1991-es, utóbb a *Balkáni babér* című kötet záróversévé vált *Adriadalom* – a tenger, az Adria utáni „irracionalis honvágy” nagy alkotásai. (Az idézőjeles kifejezés az utóbbi költeményben szerepel, Domonkos jellemzéseként.) Pilinszky-ciklusa alakulásának szinte fültanúja voltam, sokadmagammal, a tatai JAK-táborban, az 1997-es pécsi JAK Tanulmányi Napok felolvasóestjén: a *Pilinszky az IN MEMORIAM CELANt készül meg-nemírni* II. részébe bele is írta a költő az utóbbi eseményt. Későbbi hosszúversének, újabb adriai költeményének, *A pápa pápaszeme* címűnek kántáló versolvasása hatására kezdtem bele, sok év halogatás után, kritikai tanulmányomba, az *Avantgárd utazásokba*, amely e szabadversfajta szóbeli jellegét, avantgárd és beatnik eredetét tárgyalta. A *pápa pápaszeme* felolvasva majd’ félórás mű: szerzője 2010 nyarán a szegedi Thealter fesztiválon belül rendezett, Balog József kezdeményezte kis Tolnai-fesztivál *Jelenkor*-estjén olvasta fel a Régi Zsinagógában.

Most, hogy ezt a cikket írom, hogy a cikkírára készültem, s újra kézbe vettem némelyik 2010 utáni könyvét, *A világtótorony eladó* címűt, *A kisinyovi rózsát*, a *Szeméremékszereket*, feltűnt, milyen gyakoriak bennük az önreflexív szövegrészek, a kis önportrék, önmagyarozatok, önparódiák, az életmű nagy egységgé szervezésének szándékát követve. „Számomra a Tolnai-életmű centrális problémája ugyanaz – írta egykor *A Nagy Konstelláció* című könyve bevezetésében Mikola Gyöngyi –, mint kiváló monográfusa, egyik legértőbb interpretátora, Thomka Beáta számára...”, tudniillik „az önértelmezés kérdése Tolnai poétikájában”. Beálltam én is utánuk a sorba, s az említett könyveket forgatva az önelemző részeket figyeltem. *A világtótorony eladó*ban például, szomorú-ironikus adriai jutalomjátékában, „formátlan művész”-nek nevezi magát, aki „tudatosan kibogozhatatlan világot” hoz létre, „faktográfiai módszerére” hivatkozik, vajdasági és magyarországi irodalomtól való elkülönülését, „végtelen magányát” emlegeti, s alkímiának nevezi, nem először, irodalmi ténykedését. Az említett Thealter-fesztiválra megjelent hosszúvers, *A kisinyovi rózsza* „lüke fiú” nevű szereplője pedig a szerző parodikus alakmásának tűnik, a *Szeméremékszerek* elszaporodó alteregói társának:

mert palicsfürdőre állítólag tényleg megérkezett
fakó asztalterítőbe bugyolálva
egy hárfa
egy vándorhárfás hárfaiskolát nyitott
és a lüke fiút is beírátták
a lüke fiú elvégezte a hárfaiskolát
és most akár egy orfeusz
ölelgeti a frissen festett radiátort

Talán kispórái írásain könnyebb megmutatni, hogy dolgozott Tolnai Ottó, hogyan hozta létre alkotásaiban – Thomka Beáta kifejezését kölcsönvéve – empiria és imagináció „áttekinthetetlen fonadékát”. *A Prózák könyve* legrövidebb, kétoldalas darabja *A tékozló fiú hazatérése*. Énelbeszélés: férfi narrátora arról számol be, hogy az apját agyvérzés érte, kórházba került, s ő vonakodott meglátogatni, tíz nap is eltelt, mire családostul benyitott a kórterembe, ahol hiába kereste, nem találta az apját, mígnem kifelé menet nyakába nem ugrott egy „idős, bajszos viaszfigura”, aki ráismerni vélt a látogatóra, ám akit az elbeszélő, úgy mondja, nem ismert. S a szöveg e ponton hirtelen megváltozik. Ami vallomásnak tűnt, netán önéletrajznak, abszurd jelenetté lesz; ami reálisnak mutatkozott, fantasztikus alakot ölt. „Még mindig bizakodtam – mondja az elbeszélő –, észreveszi tévedését, annál is inkább, mert derékgig érő piros szakállam miatt nehezen lehet összetéveszteni valakivel... Még feleségem, fiúgyermekem fekete bőre (valahol Afrikában szedtem fel őket) sem térítette észhez.” A novella világa váratlanul alakult át, néhány szó által – „mintegy varázsütésre”. Mert noha Tolnai „vidéki bűvésznek” nevezte magát a *Költő disznósírból* lapjain (onnan idéztem az előző kifejezést is), szerintem inkább varázsló volt, szelíd varázsló.

NÉLKÜLE IS VELE

gyász-projekt

Tolnai Ottó sokunk számára abszolút magától értetődőséggel volt jelen ITT – ezt úgy értettük, hogy velünk, Vajdaságban, azelőtt Újvidéken, most pedig Palicson. A határon innen vagy túl. Akik kicsit közelebről ismertük őt és/vagy a műveit, tudtuk, hogy a Homokvárbán, Jutkával és az állatokkal közös házukban, művészeti kastélyukban, vagy kinn a Járáson, a tanyán dolgozik – ez a „dolgozás” pedig azt jelenti, hogy olvas, böngész, bóklászik, kutat és matat, ír és alkot, valamit mindig szöveget, szöveglet, kombinál, toldozza és foltozza, újraalkotja az imaginatív világot, amelyben – ezt így éreztük – mi is benne vagyunk. Amíg ő végzi ezt a munkáját, addig még valahogy létezőnk szellemileg ebben az „elátkozott tartományban”, mely mintha kihullott volna a világból, leesett a világfáról, és már rothadni kezd. Ottóra hatalmas felelősség hárult, hogy ezt az elárvult világcsockát egyben tartsa, belekösse a nagyvilág szövetébe. Én úgy éreztem, hogy Atlasza ő ennek a mi vidékünknek. Ő idézte egyszer Rilket: „Mégis van Valaki, aki szelíden / tartja a kezében e vad zuhanást”.

Hosszú évtizedek napi munkája volt benne ebben a „tartásban”, Ottó anélkül, hogy deklarálna volna, már kora ifjúkorában vállalta ezt a munkát, a Vajdaság kézben tartását, költői kidolgozását, állandó finomítását és a Vajdaság kiterjesztését, hogy ne maradjon töppedt és jelentéktelen, immár rothadó állomány, hanem része legyen a nagy, tengernyi egésznek. Nemcsak azáltal dolgozott ezen, hogy kialakította a maga Vajdaság-geográfiáját, amibe egzaktul konkrét kutatások is beletartoztak Újvidéken, Palicson, sőt az egész térségben, hanem azáltal is, hogy állandón sodorta a szálakat, amelyekkel a Világ részévé alakíthatja át ezt a provinciát. A világirodalomba és képzőművészetbe, a filozófiába költött bele bennünket úgy, hogy a szegény csordástól kezdve a valamely félreeső műteremben festő, szerencsétlen művészig mindenki számára legyen egy kis árok, csatorna, egy kis csermely, amely belekötíti őt abba, amit Nietzsche „irdatlannak” nevezett, s ami őt, a páriát ennek a végtelen birodalomnak a jelentős tagjává avatja. Ottó a jelentős/jelentéktelen kategóriáit teljesen kiforgatta, átírta: egy kiskutya, egy tanya, egy piaci árus ugyanolyan jelentőségre tehetett szert nála, mint valamely nagy költő vagy az Eiffel-torony. Nem ismertem nála demokratikusabb embert – nem voltak hierarchiák, egy igazságosabb világrend volt kialakulóban.

Ottó számomra rehabilitálta a *szellem* fogalmát, mert gyakorlatilag, az írásaival és a beszélgetéseikkel, a ténykedéseivel igazolta, hogy létezik olyan másvilág, *szellemi világ*, amibe beléphetünk, ahol más mércék, szempontok, kategóriák uralkodnak, mint a társadalomban, más a térkép és más az életforma, másmilyen a minőség. Ezt a *másvilágot*, amit az ő képzelete és irodalmi munkája alakított szüntelen, benépesítette – az itteni anyagokat, testeket, dolgokat transzponálta oda, az ottaniakat meg ide. Igen, nála mindig nagy volt a forgalom, a transzpozíció egy napig sem szünetelhetett (hiszen Atlasznak sincs pihenőideje). Milyen eszközök, mik kellettek ehhez a folyamatos munkálkodáshoz? Könyvek, képek, utazások, emberek, akikkel lehetett barátkozni, és kellett hozzá egy ház (Virág utca 3, Homokvár, tanya), ahol elhelyezhette a saját alkotói gépezetét, ami igen bonyolult „masina” volt, állandóan felügyelni és javíthatni, renoválhatni kellett, az agya működtet-

te, de a tárgyak, az állatok, a környezet is aktívan részt vett a programban. A fenntartásához okvetlenül szükség volt a feleség, Jutka segítségével, a női kézre – szoktam is mondani, hogy Jutkát társalkotónak tartom. Nélküle, aki mindent értett, mindez nem jöhetett volna létre.

Az alkotási folyamat tehát a hétköznapiakban, otthon ülve, olvasás, étkezés, beszélgetések, sétálás közben vagy utazás közben történt. Jegyzetek, majd a jegyzetektől irodalmi művek, azokból könyvek születtek, de ha nem lettek volna a folyóiratbeli és a könyvformájú publikációk, az alkotás akkor is majdnem ugyanúgy zajlott volna. A publikációkra azért volt szükség, hogy Ottó megossza a munkáját, a véreben volt ez a megosztási törekvés, sose volt zárkózott, betáblázott individuum. Úgy is mondhatom, hogy adni és adni akart, ez volt a fő szándéka, és tényleg adott, vendéglátás vagy vendégeskedés megbeszélgetés közben, és műalkotásírás, elkészült könyvek formájában egyaránt. Megköszönte, ha elfogadták.

A régi avantgárd gesztus, hogy az életbe kell a művészet, és a művészetbe az élet, hogy ez a két sík voltaképpen egy, és kár szétszabdalni, Tolnainál egész életében hatékony volt, ő idősen is avantgárd maradt. Azért volt üdítő a közelében lenni, mert mindig megújuló avantgárdok, (élet)művészek lehettünk vele, belevont bennünket ebbe a kreatív létezésformába. Bármily politikai kraválok és megfélemlítő regressziók történtek, ezt nem lehetett tőlünk elvenni, a Tolnai-univerzumból mindig részesülhettünk, és részei, részei lehettünk, felfedezhettük benne kisvilágunk valamely részletét, apróságát vagy kisebb-nagyobb eseményét, az atmoszféráját; otthon voltunk tolnaiul. A háború, az egész *crucifixum* alatt is – lényegi szimbólum ez nála – félholtan megmaradtunk még. Szenvedéstörténet is az ő vajdasági irodalomtörténete. Kínos. Tulajdonképpen egyfajta beavatás történik a Tolnait olvasóval és a vele diskurálóval: a horroriblis történetek által megváltozik, gazdagodik a léte, képes lesz felfedezni azt a keveset vagy túl sokat, ami van.

Amíg élt, nem volt semmi baj, tudtam, hogy Palicson vagy valahol dolgozik, működik, hogy még van Vajdaság, van művészet, létezik másvilág, amelynek folyton fölfeslő vagy épp szétrobbanó koherenciáját Ottó örökké reparálja, újrakölti, nem hagyja teljesen megsemmisülni, elenyészni. Azt is jó volt tudni, hogy ott vannak nála a könyvek, albumok ezrei, a szent tárgyai, a műhelyei, ha úton van, akkor is szövö a hálót, a szerves világhálót vagy a biztonsági hálót. És ha ő ott van és matat, nézgelődik, jegyzetel, ír, akkor vele van Párizs vagy New York vagy Split vagy Adorján, az ezernyi helye közül valamelyiket most érinti, föllapoz egy könyvet, legyen az Goethe vagy Michaux vagy egy Veličković-album, ismét nézi a Járás pusztaságát, ami a tekintetétől szépséges, izgalmas tájjá válik, vagy a holt tó körül sétál, és a tó már nem is annyira döglött. Legalábbis véres. Vagy most talán épp Ljubljánában van, és összehozza nekünk az ex-Jugoszláviát.

Még ha nem is voltam mindig tudatában ennek, valahogy éreztem és élveztem Tolnainak ezt a létfenntartó funkcióját – itt egy könyv, megint ott egy könyv, a könyvek csak bizonyították azt az alkimista (kedvelte ezt a metaforát) processzust, ami az alkotás. A teljes depriváció és a totális elhagyatottság ellenszere volt Ottó léte. Egyszerűen minden bajnak utánanyúlt. Nekem is meg mindazoknak az embereknek, akiknek létfontosságú a szellemi, spirituális, egyszóval a művészetben-filozófiában való létmód. Számomra ő volt az, aki a „művészet” fogalmát és ennek realitását ébren tartotta, aki révén ez az egész intellektuális, tényleg nem tudok erre más szót találni, *szellemi lét* nem vált elavulttá, régiséggé, ellenkezőleg: ez az életünk. Enélkül kampec. Keveseknek szükséglete ez, természetesen, de akiknek igen, azok elvesztették, elveszítik a lehetőségmezejét, és akkor egy, a társadalminál is nagyobb és súlyosabb kirekeszt(őd)és történik – alig kapsz levegőt, kímülsz.

Bármikor levehetem a polcra Camus-t vagy Rilket vagy egy Cézanne-albumot, de ez kevés az életben maradáshoz: kell, hogy legyen valaki a közeledben, a te térségedben, aki ugyanezt csinálja, aki úgy társad, mint fűszálnak a fű, akivel voltaképpen együtt dolgoz-

tok azon, hogy a másvilág meghonosodjon itt is, a pusztában, hogy a képzeleted ne mondja fel a szolgálatot. Tolnaitól meg lehetett tanulni, hogy a képzelet, az imagináció működ(tet)ése ugyanolyan fontos, mint a táplálkozás. És ez is katasztrófa áldozatául eshet. Ha nem tudsz már képzelegni... Semmit nem ér itt a látszat/valóság dichotómia, ez teljesen félrevezető, hiszen olyan valóságban élünk s halunk, amelyet alkotunk magunknak. Hogy hogyan s miként alkossuk meg, ahhoz viszont segítségre van szükségünk, és itt vannak nekünk a művészek, írók, filozófusok, zeneszerzők, festők, gondolkodók, élők vagy holtak, akik bármikor segítenek, csak tudni kell, kihez forduljunk. Azért jött létre az emberiség történetében ez az elég összefüggő úgynevezett szellemi élet, hogy e tekintetben egymás rendelkezésére álljunk, és segítsük egymást, impulzusokat adjunk és kapjunk.

Mi, akik valamilyen módon félig-meddig vagy teljesen ki vagyunk rekesztve a túlon túl gyakorlatias életfolyamatokból, mert *autopoietikusak* vagyunk, amatőr költők, segítség-re szorulunk. Koldusok vagyunk, ez Ottó egyik alapmetaforája. Nem csak a költő költő, költő a juhász is a szamarával, meg te is, a lerongyolódott filozópter. Azt írta Ottó egy helyütt, hogy „Beckett emberei valamiféle szabadságharcosokként is szemlélhetők, akik kerékpárjukon kínódva, kerékpárjukra növe Kentaurként... valójában még az ún. technikai forradalommal szemben is meg tudnak maradni szabadságharcosoknak...” Az imagináció, a beckett-i kerékpárjaival, a szabadságharc terepe, ahol vereséget is lehet szenvedni itt, és porainkból talán újjá is tudhatunk születni – ha meg nem, hát akkor a világpor részeivé válunk.

Minden oké volt, amíg Ottó élt, és ezt az imaginálást lehetett csinálni itt és most, az isten háta mögött, méghozzá elég szabadon, hiszen ő volt a katalizátorunk, aki megszabadított a földhözragadságtól még itt, a földön. Az a gyanúm, senki sem gondolt arra, hogy ennek vége szakadhat. Ottó minden spiritualitásával egyetemben természeti lény volt, elemi, sárból való – mint mondta volt, minket, vajdaságiakat szarból gyúrt az isten –, és hát a természet törvényei szerint történt meg az eltávozása is. És mégis döbbenet. Egyáltalán nem tudom értelmezni, miért gondoltuk, hogy az ő ittléte nem határos. Hisz ugyanolyan természetesen öregedett meg, amilyen természetesen és elemien volt fiatal. Ugyanolyan jó volt őt fiatalon követni, mint idősen.

Bevallom, hogy katasztrófának éltem meg a halálhírt, ámbár hallottam, hogy nincs egészen jól. Nyilván Atlasz vállának a beroskadását érezkeltem. *Valóban mi lesz velünk* – visszhangzott a régmúltból a költői kérdés. Itt, Vajdaságban, Szerbiában, ahol a magyarság körében a gondolkodás terén sincs kapaszkodó, ez a kérdés felettébb aktuális. És az is elképzelhetetlen, hogy a rengeteg könyvvel, művésszel, íróval, költővel, filozófussal, akiket Tolnai Ottó élő gondolata kötött össze, új meg új konstellációkat alkotva, most mi lesz. Mert az élete kellett hozzá, hogy mindez a hatalmas repedések, hasadások ellenére mégis viszonylag egyben maradjon. Minden zérusokadt.

Úgy éreztem, hogy nem nagyon vigasztalnak a könyvek tucatjai, ha nincs, aki ezt a saját egzisztenciájával, hogy is mondjam: *tanúsítja*, mert az egzisztenciája a fedezete annak, hogy a sok filozófia, okosság, érzékenység, kreáció tényleg létezik, van, és bárki részese lehet. Ő írta vagy mondta, hogy „nálam a szavaknak megvan a fedezete”, és ezt az is érezhette, aki nem ismerte őt személyesen. Minden, amit leírt, az van. Le is ellenőrizhető, utána lehet menni. Megtalálod a valóságban azokat a tárgyakat, embereket, tájakat, képeket, könyveket, színeket, amelyekről ír, egyetlen fals információt sem kapsz tőle. Menj utána! A képzeletével természetesen dúsíítja, átformálja, de a valós pontok megvannak, rögzítve, múlhatatlanul.

Kezdetben úgy gondoltam, hogy marasztalnom kell Ottót, ne menjen el, de beláttam, hogy ez vétség lenne, mert bizonyára elfáradt, és már talán mehetnékje is volt. Középiszolás kora óta majdnem 85 éves koráig megállás nélkül dolgozott – ebbe az élvezeti mun-

kát is bele kell érteni, mert ő élvezni is bőven tudta az itt töltött idejét –, a szervezete azonban már nem tudta követni ezt. Amikor ezt beláttam, hogy vége, arra gondoltam, hogy nem őt kell marasztalni – az vétség lenne, hagyni kell eltávozni! –, hanem azokat a szellemi kapcsolatokat kell regisztrálni és fenntartani próbálni, melyeket ő alkotott meg – irodalomban, képzőművészetben, filozófiában –, és amelyeknek ezernyi nyoma van az életműben. Mert Tolnai Ottó: a szellemi kapcsolatai volt, kapcsolatai a tárgyakhoz, az emberekhez, a szeretteihez, a dolgokhoz, a színekhez, a formákhoz, a tájakhoz; mint amiként mindannyian kapcsolatok, kötődések vagyunk, ezeken túl vagy ezek előtt nincs is olyan, hogy „én”. Nincs senkinek „lényege” azon túl, hogy mit vesz be és mit ad ki magából, miben részesedik és miben részesül. Szerencsés esetben miben részesít.

Ottó ezt a szerteágazó lényegiségét meg is írta a legkülönbözőbb műfajokban, melyek az olvasói számára a Tolnai-műfajban egyesülnek. Mindegy, hogy vers, próza, nagypróza, kispróza, útirajz, esszé, képzőművészeti kritika, tárca, rögzített beszélgetés szól-e. Van egy sajátos, összetéveszthetetlen Tolnai-műfaj. És ez nem is annyira órára, Ottóról szól, hanem arról, hogy az ő módján miként lehetséges meghonosodnunk ebben a létező világban – no és nem tudhatjuk, hogy a semmiben vagy a túlvilágban hogy megy ez. Van egy túlságosan is emberi érzés, hogy nem semmisülhet meg minden – bár lehet, hogy ez hiúság. Tolnai Ottó maga is a semmiben utazott, és azt dúszította.

Azt találtam ki, hogy utána kell menni Tolnai Ottó szellemi kapcsolatainak, ez neki is rögeszméje volt, a kapcsolatok; fixálni azokat a pontokat, amelyekhez kötődött, amelyekről írt, és ily módon megpróbálni fenntartani a tágas intellektuális mezőt, amelyben érdemes meghalni. A Facebook-oldalamon követhetők ezeknek az utánajárásoknak az állomásai napi szinten. Nem tudom, meddig tartok ki. A digitális tér nem az, ami Ottó számára bármit jelentett volna, ő nem lépett át a világháló fiktív terébe, mert rendkívül kötődött az élethez, a komédiáihoz és tragédiáihoz vegyest, ezeket egytől egyig számba vette, és a papír, a festék mint anyag, egyáltalán a millió féle anyag rendkívül fontos volt számára. Kivéve a pixelt. Nekünk, akik az irodalmi világ utazói vagyunk, már semmi esélyünk sincs arra, hogy *élettereket* alakítsunk ki magunknak, illetve – ez a Tolnai-féle ars poetica! – másoknak, másokkal együtt.

A gyászmunka elvégzésének módja, gondolom, az, hogy ha őt, aki megszabadult, nem is, de az imaginatív világát, a képzeletvilágát, mely sosem lett kész, mindig nyitva állt a formálódások számára, azt mégis marasztaljuk, itt fogjuk; azért, hogy, esetleg, ha a véletlenek is megsegítenek bennünket, hozzá hasonlóan telt szellemi életet élhessünk, és úgy halhassunk meg, hogy ez iszonyú sok volt, és szép volt. Abszolút megérte.

VAGY NEM MAGA AZ INTERJÚ A LEGJOBB IDŐTÖLTÉS?

Symposionról, Tolnairól és másról: Váradyval & Váradyról

Dr. Várady Tibor (Nagybecskerek, 1939) nemzetközi hírű jogász, író, tanár, egyebek mellett kisebbségjogi szakértő. A kilencvenes évek elején Jugoszlávia igazságügyi minisztere volt, egykor a Harvardon doktorált. Ugyanott, az Egyesült Államokban többek közt az atlantai Emory és a kaliforniai Berkeley Universityn tanított, országokat képviselt a Hágai Nemzetközi Bíróság előtt, körülbelül 250 nemzetközi kereskedelmi perben volt választottbíró. Budapesten a CEU professzoraként vonult anno nyugdíjba. Egyik fiának a kávézója – amely kávézó mellesleg roppant népszerű az egyetemisták körében – ott van az említett intézményhez közel, az Arany János utcában, a montenegrói nagykövetség lobogói alatt, a földszinten. Ez a beszélgetés azon a helyszínen zajlott, egy finom kávé és egy remek zöldtea elfogyasztása közben.

Nem mellékesen alanyunk a nagybecskereki híres Várady-ügyvédcsalád testes hagyatékának kitartó feldolgozója, amely munka részéről idáig már nem egy kötetet eredményezett. Korábbi művei közé tartozik a fentebb kissé elferdített *Vagy nem maga az élet a legjobb időtöltés?* című útiesszé-gyűjteménye. V. T.-ről annyit még emlékeztetőül röviden – de mindenképp –, hogy a hatvanas években tagja volt az avantgárd hátszéllel hajózó, erősen formabontó újvidéki *Új Symposion* folyóirat első nemzedékének, hogy később egy ideig felelős szerkesztője legyen a hatalom által többször is zátonyra futtatott lapnak – jogászként egészen érdekes, kettős helyzetbe keveredve ezzel.

Nem utolsósorban Várady így közvetlen ismerőse, munkatársa lehetett és volt is a *Sympót* alapító és fémjelző, közelmúltban elhunyt Tolnai Ottónak.

BALÁZS ATTILA: Van egy kép abban a könyvben, amelyet dedikáltam neked, a déli végek regényes irodalomtörténetében. Tolnai Ottó látszik rajta, meg Sziveri János, az úgynevezett harmadik sympós nemzedék vezére. Az egy olyan helyzet volt, amelyben kicsit vitakoztak némi bor mellett, valamely alkalommal, és ott Tolnai azt találta mondani: a *Symposion* tulajdonképpen ő. Értem, hogy a vita hevében tette ezt a kijelentést, azonban te hogy látod Ottó nyilván nagyon-nagyon fontos szerepét a folyóirat történetében, ügyében... meg úgy egyáltalán? Az egész ügyben, merthogy bírósági ügyről is lesz itt szó a későbbiekben.

VÁRADY TIBOR: Igen, kérlek szépen, azzal kezdeném, hogy Ottót egész életében úgy ismertem, mint egy igazi vérbeli író. Beszélgetéseinkben állandóan benne volt az irodalom, akkor is, ha másról beszéltünk. Jó, ez, amit Sziverinek mondott, nyilván nem egy – fogalmazzunk így – józan elemzés. Nem egy higgadt, tárgyilagos kijelentés, inkább amolyan alkalmi poén lehetett, talán rím. (*Nevetés, komolyodás, tovább.*) De nem független a valóságtól. Ottó sosem adta jelét annak, hogy úgy gondolná, csak ő maga a lap, de tény, hogy a *Symposion*ban Tolnai abszolút kulcsembert volt. Nélküle valószínűleg egyáltalán nem is jött volna létre a *Symposion*, ezt tényszerűen én is így látom. Tenném hozzá, hogy amikor a mellékletből folyóirat lett, a szervezőmunkában Bosnyák István vállalt még na-

gyon nagy részt. Tolnaival és Domonkossal ellentétben neki politikai beállítottsága is alult. Baloldali volt, de úgy látta, hogy Marx nagyobb marxista, mint a Tartományi Pártbizottság, őt ezért kirekesztették.

BALÁZS: Te hogyan keveredtél bele abba a *Sympo-„projektbe”*, s mikor?

VÁRADY: Hatvanháromban. Akkor jött az elgondolás, hogy a *Képes Ifjúság* hetilap mellékletéből egy önálló folyóirat jöjjön létre. Nagyon-nagyon érdekes generáció igyekezett ezt létrehozni, ebbe csöppentem bele. Persze, szándékosan, hiszen azért mentem Nagybecskerekre Újvidékre, hogy csatlakozhassak. Abban az időben, internet nélkül, személyesen jelen kellett lenni a szerkesztőségi életben, hogy együtt dolgozhassunk. Ottóval akkor barátkoztam össze. Nekem nem volt fő foglalkozásom az irodalom, de jártam eseményekre, jártunk valamennyien együtt, nagyon sokszor Tolnaival, így megfigyelhettem a reakcióit, amelyekben mindig is az író éreztem.

BALÁZS: Meg a szervezőt?

VÁRADY: A kettő együtt élt benne. Vagy három, ha idevesszük a szerkesztőt is. Egy ideig, amikor ő volt a főszerkesztő, én meg a felelős szerkesztő, ezt még közelebről láttam. Később, amikor már mindkét funkciót ő töltötte be, csak tovább igazolódott, mennyire erre a feladatra termett ember. Egyéb elfoglaltságaim miatt nekem kevesebb időm, energiám jutott a szerkesztői munkára. Így volt, ő viszont beleadott apait-anyait, kulcsfigurája lett a *Symposion*nak, és nagyon markáns alakja az egész új magyar irodalomnak. Az újabb, modern alakulásoknak.

BALÁZS: Hát igen, ez volt a nagy lendületek korszaka, aztán valamikor jöttek a merevények...

VÁRADY: Igen, jöttek egész konkrétan a perek. Írtam többször is róluk. Arról is, hogy az egészben milyen szerepet játszott az a bizonyos jugoszláv testvériség-egység. (*Haloány mosoly, folytatás*) Ezekben az időkben a keleti blokkhoz képest valamivel nagyobb szabadság volt körülöttünk. Több egyenjogúság is. Egy jugoszláv írószövetségi delegációba vajdasági magyar író is került. Ami jár ezeknek, járjon azoknak is. Ez akkor is folytatódott, amikor a hetvenes évek első felében számos szerb, horvát és egyéb kulturális intézmény, merészebb hangú lap, író, szerkesztő, egyáltalán gondolkodó ember ellen eljárás indult. Akkor vélhették úgy a hatalom berkeiben, hogy ha már a jóból kivehette részét a magyar kisebbség, akkor vegye ki a rosszból is. Erre a célra szinte kínálta magát a visszhangos *Új Symposion*.

BALÁZS: Színtiszta egyenjogúság, nincs mese. Ez világos, ugyanakkor más részleteiben homályos. Egészen kaskai.

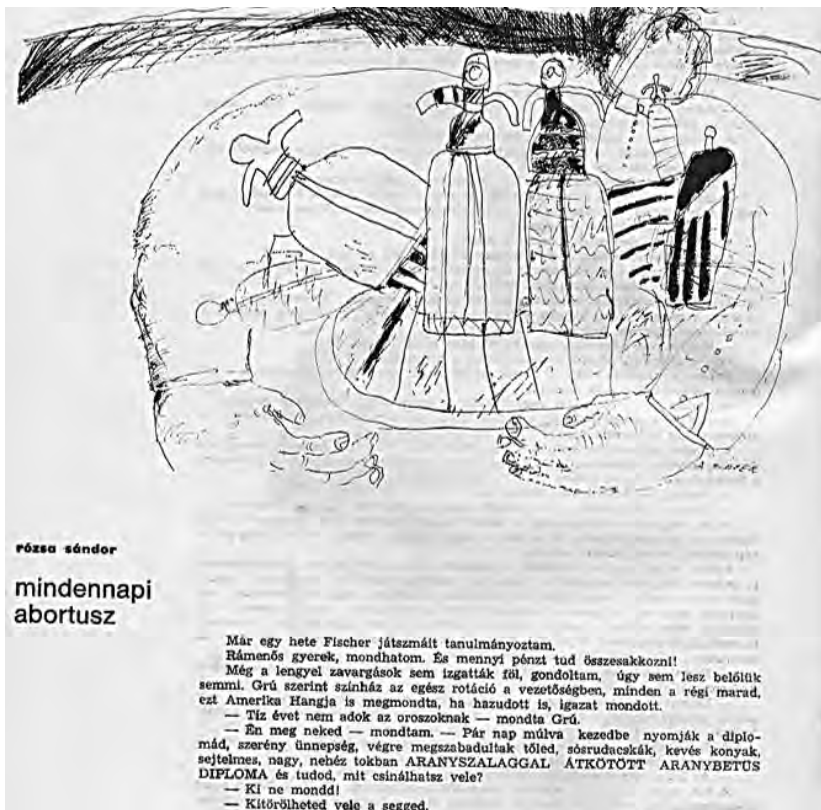
VÁRADY: Így van. Történt, ugye, emlékeztessünk, hogy két *Symposion*-számot betiltottak, amint kikerültek a nyomdából. Akkor Ottó ellen megindult az eljárás, a szerzők ellen úgyszintén. Rózsa Sándor és Miroslav Mandić ellen.

BALÁZS: Rózsanak a *Mindennapi abortusz* című írásán akadtak fenn, amelyben azt találta megállapítani, hogy a magyar munkásról két bőrt húznak le: egyiket azért, mert munkás, a másikat pedig azért, mert magyar. Ugyanakkor a satuba fogott szerzők között ott volt a másajkú Miroslav Mandić ugyancsak. Ő, ha jól emlékszem, egyéb dolgai mellett valami olyan kis pikáns forgatókönyvet szült, amelyben van egy rögzített kamera, egyenként az elé járul az ország összes munkása, belediktálva személyes adatait, igazolványa számával együtt. Neki tán nem is ez volt az egyetlen problematikus alkotása... Szellemes férfiú.

(Nevetés kettőnk részéről, plusz gőz systerzése; hangfoszlányok, zenével és víg csésze-tányér csörgéssel a háttérben.)

VÁRADY: Hát igen, hosszú, részletekben gazdag történet ez. Rózsa Sándor írása ki volt már nyomtatva, ugye, de jött a betiltás, tilos volt terjeszteni. Nekem mégis sikerült hozzájutnom egy számhoz.

Rózsa betiltott szövege így indul:

(Folytatás) Én az Új *Symposium*-ot képviseltem a bíróság előtt. A betiltás ellen léptem fel, Ottót és a másik két vádlottat nem volt jogom védeni, mert büntetőeljárásban csak gyakorló ügyvéd léphetett fel bíróság előtt ilyen feladattal. Tolnait a neves Slobodan Beljanski védte, Mandícot pedig a mi kanizsai költő-ügyvédünk, Koncz Pista. Kicsit szándékos is volt, hogy egy magyart egy szerb védjen és fordítva. Én a magam részéről mindent bevetttem a betiltás ellen. Beljanski, úgy emlékszem, kitűnően érvelt, ahogy Koncz is, de semmi esélyünk nem volt.

BALÁZS: Nulla. Tehát konstruált per.

VÁRADY: Teljesen konstruált per. Jut eszembe, volt ott a Jogi Karon egy Maksimović vezetéknévű elvtárs, komoly pártfunkcionárius tanársegéd-kolléga, aki valamiért ezen a ponton már inkább a *Symposium* felé hajlott, azonban odáig nem ment el, hogy nyíltan ki is álljon mellette. Nekem ez az ember még a tárgyalás előtt megmondta, mi lesz a végeredmény.

BALÁZS: De végig kellett csinálni.

VÁRADY: Végig, persze. Ugyanakkor megfordult a fejemben, még a büntetőtárgyalás előtt, ahogy közben is, hogy elárulom, mi lesz itt. Igen, jól emlékszem, ott voltam elejétől fogva a legvégéig, közben haboztam. Ugyanis Ottó felesége, Tolnai Jutka mellett ültem, előttünk a híres irodalomtörténész, Bori Imre és mások. Szépen összejöttünk. Nem voltam messze attól, hogy megsúgjam Jutkának, mit tudtam meg, de végül mégse szántam rá

magam. Azért sem, nehogy hamis reményeket ébresszek benne, mert egészen biztos nem lehettem. Mert ugye Ottó büntetése, ahogy azt megtudtam korábban attól az embertől, a pártban előre tájékozódott Maksimovičtól, csupán felfüggesztett börtönbüntetés. „Csupán” azért ugyebár, mert a „felfüggesztett” azt jelenti, hogy nem kell valóban börtönbe vonulnia az elítéltnak, kivéve ha utólag, pluszban még valamiért elítélnék, mert abban az esetben azt is odacsapják. Utána úgy történt, hogy fölolvasták a felfüggesztett börtönbüntetést, Jutka meg nem hallotta rendesen a „felfüggesztett” szót, vagy nem értette jól, hogy az pontosan mit jelent szerbül. Mindenesetre világosan hallotta, hogy Ottót börtönbüntetésre ítélték. Teljesen sokkos állapotba került, én pedig gyorsan nekiláttam elmagyarázni neki, hogy az valójában mi is. – Csak felfüggesztett... de hát, kérlek, akkor is tiszta örület, hogy a Rózsa humoreszkje meg a Mandić filmes ötletei börtönbüntetést eredményezzenek.

BALÁZS: Akár felfüggesztettet...

VÁRADY: Pontosan. Még olyan, tényleg neves, politikai pályafutásra vágyó íróemberek, mint például a kilencvenesekben a Szerbiára és Montenegróra zsugorodott Jugoszlávia első elnöke, Dobrica Ćosić – aki hát jóval inkább szerb nacionalista, mintsem magyarbarát –, még ő is felháborodott ezen. Ottó ezután nem lehetett tovább az *Új Symposion* főszerkesztője. Változott a szerkesztőség, de meg kell jegyezni, nem lett igazán eltaposva. Ha jól emlékszem, az irodalomtörténész Utasi Csaba vette át a vezetést. Kicsit visszafogottabban működött utána az egész, de továbbra is modernista folyóirat volt a *Sympo*. Rezsimező írók, prózák és versek nem jelentek meg benne, a társadalomkritikus írások halkabbak lettek Ottó büntetése után, de nem szűntek meg. Úgy emlékszem, Tolnai Ottó, mint ahogy Domonkos István is, a Domi, ők ketten akkorra már történelemmé váltak. Nekem különös élményt jelentettek személy szerint, mert ismertem sok írókat Belgrádban például, aztán egyetemi tanulmányaim során Amerikában is sokukkal megismerkedtem, ám ennyire tisztán, lelkük mélyéig írókat, mint Ottó és Domi, tulajdonképpen nem ismertem.

BALÁZS: És ők végig jó barátok maradtak egyébiránt? Meg úgy: ti hárman?

VÁRADY: Igen, igen. Az én barátságom Ottóval, és az Ottóé Domival, meg mindhárunké egymással egy pillanatra sem romlott meg. Csak jöttek évek, amikor már nem egy városban és nem is egy országban éltünk, ritkán találkoztunk. De azokban a régi szép időkben Újvidéken – hát, mit mondjak – nem volt hét, hogy egyik törzshelyünkön ne ültünk volna le. Ott, Kántor Lajos bácsinál a Dominóban, vagy a Fórum Klubban, vagy az Ifjúsági Tribünön. Igen, utána a későbbi években ritkábban találkoztunk, de megmaradt a barátság. A végül Svédországban letelepedő Domonkossal is.

BALÁZS: A Domino szerepe a *Kormányeltörés* megírásában? (*Nevetés*) Jó, bocsi! Még az lenne a kérdésem, illetve kérésem, hogy foglalj össze röviden az *Új Symposion* szerepét. Te miben látod a rendkívüli fontosságát?

VÁRADY: Nos, akkoriban erősen létezett arrafelé egy képletekből való kitérés vágya. Itt nemcsak politikai, hanem irodalmi képletekből való kitérésekről, szokványos gondolkodási keretek közül való kilépésekről van szó, és valamiképpen ennek a váagnak eleget tenni, kielégíteni azt: ez lett a fő cél. Úgy éreztem, hogy sokan társulnak is. Persze, voltak, akik ezt az ígékezetet nem fogadták el, nem rokonszenveztek vele, idegenkedtek tőle. Berzenkedtek, hiszen addig a képletekkel való küzdelmet úgy látták, hogy ha egy képlet rossz, akkor az ellenképlet biztosan jó, de mindenképp valamiféle képletnek kell lennie, mert ha nincs, akkor mi van? Márpedig a *Symposion* a képletkeretekből való maradéktalan kilépést, a képletektől való teljes szabadulást próbálta megvalósítani. Képletek ellen lázadva és tüntetve többféle modernizmus, szürrealizmus zászlait lengettük.

BALÁZS: Hát elsősorban a szocreálból kilépését, nem? Annak a zászlaja alól kikerülni volt a cél.

VÁRADY: Igen, így van, ennek a képletnek meg a tagadása volt a legfontosabb, és itt hadd tegyek hozzá még valamit. Sokan írtak közülünk disszidens írásokat, ezeket zömmel

a *Centrifugális Sarok* rovatban közöltük. Állandóan érkeztek komoly, rezsimkritikus írások, és nagyon sok magyarországi disszidens is megpróbált nálunk közölni. Azokból az évekből, amikor felelős szerkesztő voltam, sok kézirat megőrződött, mert félretettem őket, most a lakásomban vannak. Köztük néhány olyan is, amelyik nem került bele egyik számba se, pedig jócskán megérdemelte volna. Mert sokkal több jó disszidens szöveget kaptunk Magyarországról, mint amennyi belefért volna egy ilyen határon túli folyóiratba, mint a miénk, ahol persze magunk is igényt tartottunk sok szabad helyre. Emlékszem, hogy áthallatszott a drótkerítésen egy olyasféle puszogás is Magyarországról, hogy ugye, lám, mi itt mégiscsak félünk, de nem ez volt a helyzet. Markánsan disszidens magyar írónak a dolgait csak mi tudtuk arrafelé közölni, abban a szoci világban ezt egyedül az *Új Symposion* tehette – de hát nem volt mindenre hely! Viszont sok mindenre volt, így talán leszögezhetem, hogy valóban fontos orgánum volt az *Új Symposion*. Színes és élő. Ott lüktetett köztünk sok kitekintés, betekintés, kérdésfelvetés, nem erőszakos és nem erőszakolt konklúzió. Tolnai ennek főszereplője és motorja volt. Persze, Domonkost is idevenném. Ők valóban a saját énjükből kiindulva, kitartásukkal jutottak el oda, ahová eljutottak. Jó messzire.

BALÁZS: Követted a *Symposiont* aztán is, a következő nemzedékek *Sympóját*?

VÁRADY: Igen. A követéstől nem akartam és nem is tudtam elszakadni, de nem lehettem már igazi résztvevő. Jöttek Danyi Magdiék, jöttetek ti, a Sziveri-nemzedék, később meg mások, közben az én jogász pályafutásom még intenzívebbé vált, és az az intenzitás nem engedte meg – se időben, se energiában –, hogy változatlanul és valóban közeli kontaktusom legyen a lappal. Annak a jeles szerzőivel, szerkesztőivel. Egyébként nekem Sziveri János kicsit szélesebb értelemben, de földim, mivel ő muzslai, én meg becskerei vagyok. Bánáti emberek. Igazság szerint az ő kidobásának a szomorú esetét apróbb részleteiben nem ismerem, nem láttam közelről a dolgot.

BALÁZS: Még egy új Maksimović elvtárs sem akadt?

VÁRADY (*nevet*): Nem akadt. Ma sem látom pontosan azt az ügyet. Az egész harmadik nemzedékét, Sziverivel együtt. Mindenesetre nagyon-nagyon fáj, mert nagyon komoly próbálkozás lehetett folytatni azt, ami nekem személyesen, értelmiségiként is, emberként is, mondhatnám: a legnagyobb élményem volt.

BALÁZS: Olyan mélységesen nem változtak, nem is változnak az idők.

VÁRADY: Az idők nem... vagy ahogy vesszük. Mindenesetre én ma nem tudok olyan folyóiratról, amelyik annyira markánsan, akkora tehetségeket összefogva, oly radikálisan képlettagadó lenne. Látok valóban jó folyóiratokat, de nem érzem azt a lüktetést, mely a régi, megcsontosodott képletvilágot tagadó, új magatartásformákat és új gondolkodásformákat asztalra tevő, tehát teljesen forradalmi mozgalmat hozna közénk. A *Symposion* viszont ilyen volt. Persze, nem mindenről tudok, s fel kell tennem magamnak azt a kérdést is, hogy *Symposion*-elkötelezettként valóban pártatlan vagyok-e.

BALÁZS: Egyébként úgy néz ki, ha némi pesszimizmussal szemléljük a dolgokat, hogy nem is marad folyóirat. Úgy néz ki, nem lesz olyan, mert minek is? Ugyebár. Nem-hogy olyan kimagasló nem lesz, mint a maga korában az *Új Symposion*, hanem végül egyáltalán nem lesz. Az *Új Symposion* veszprémi leszármozottja, az *Ex Symposion* is, amelyhez Tolnai ugyancsak készségesen adta a nevét, anyagiak híján mintegy „megexült”. Magyarán: befuccsolt. Legalábbis tetszhalott állapotba került. Mi lesz itt még?

VÁRADY: Hát ez fogas kérdés. Az unokáim generációjában az olvasási készség egyre nagyobb hiányát tapasztalom, az olvasási kedv, lendület elszomorító lanygulását. Lehet, amíg most véleményt fogalmazok, a korom is befolyásol, de valóban azt látom, hogy a könyvek, folyóiratok jelentősége durván csökken. Viszont örülök annak, hogy Újvidéken újra belendül a *Híd*, de nagyon-nagyon nehéz feladat lesz ebből egy, a gondolkodásunkban komoly szerepet játszó tényezővé válni. Ennek szurkolok.

BALÁZS: Úgy legyen.

Európából semmit sem látni

*Úgy szakadtunk le
Európáról,
mint akiket lassan,
de kitartóan morzsolt le
magáról a világ.
Lenyúzta rólunk
a ruhát, a bőrt,
aztán kiöblítették
a nyomát is belőlünk
az európaiságnak.*

*Morzsolódtunk mind
egyre apróbbakká,
összemosott a porral
bennünket a világ,
beléd ragadtunk, anyaföld,
lábunkat erősen tartja
sötét sarad.*

*És hiába mutogattunk
egymásra, mindig valaki másra,
minden a mi hibánk volt.*

*Mondták, a temető mögött
egy gödör éhes szája tátong,
abba lótték bele az embereket,
mindig másokat.
Mondták, hullottak a testek,
bele a Dunába,
bele a Neretvába,
gyomrában mérget
vitt a folyó.
Boszniában a föld alatt
alszik egy város.
A Duna mélyén vigyázzban
fekszik egy egész flotta,
szétszórva pár kazettás bomba,
ki sem ásott akna,
szegény urán.*

Ólom van itt mindegyik mellben,
húzza vállunkat, mint
sok kitiintetés,
nehézfémek porával
van tele a szánk,
mi máshogy félünk,
a testünk emlékszik.

Itt a nap melegétől nehezek a fák,
lóg róluk a nyár,
itt, ha földbe markol az Isten,
kipergünk mind ujjai közül.
Eltakar bennünket a por,
Európából már
semmit sem látni,
és azt hiszem, ők sem
látnak belőlünk sokat.

Mondták, nincs baj,
minden biztonságos,
senkinek nem esik baja.
Földet hánynak az emberek
a nap alatt,
egymás fölé rétegezik
a nemzeteket, a halottakat.
Mondták, nincs baj.

Milyen virág nő ki
egy emberekkel trágyázott
földből?

Viszik a háborút tovább
tenyerükön az emberek,
talán ezért is sötét
mindegyik egyenruha,
hogy a ráfröccsenő vért
könnyebben nyelje mélyre,
hirtelen szívoja magába,
eltakarja előle a fényt.

Viszik a háborút tovább
tenyerükön az emberek,
az utaknak soha nincs vége,
bennünket valami folyton fékez,
Európában hosszú mindegyik út,
mégsem érnek el bennünket
a Helsinkii folyosók.

*A víz csak vízbe torkoll,
más kezében folytatódik
egy kar utolsó mozzanata.
Mert mi együtt mozdulunk.*

Két ember üzletet köt.

*Tengerek alján,
szemektől messze,
áramlik pénz, földgáz, kőolaj,
két kéz egy ember torkán pihen,
nem látja őket senki.
Mert mi együtt mozdulunk.*

*Görnyed felettünk az ég,
hajlik az éjszaka,
kipattan medréből minden folyó,
gázol a ködben, szedi fel egyenként
földről a lányomainkat,
szagunkat érzi egész Európa.
Liheg a tüdőnk, remeg
mindannyiunk szája,
mert mi együtt mozdulunk.*

*Kemény a nyelve az ördögnek,
kemény annak mindene, mikor a
fogunk közé nyomja.
Szívünk alá nyúl,
megtartja tenyerén,
jó kedvvel egyensúlyoz,
míg dobog kétségbeesetten,
nem bír el még egy ütést
az a kékre vált izom.*

*Messziről nézlek, világ.
Csak legyen benned egy ház,
legyen egy kerítés,
piros, mint a határ.
Feltartott kézzel mászkáltam
negyven évig,
szeretném most már végre
zsebre tenni a kezem.*

Szepes Zsuzsa emlékére

Emlék

*Áradt, hullámozott a hegy alattunk,
 ég súrolt, árnyukkal szabdalták a fák,
 kerítőhálóján az akaratnak
 egyszerre minden fennakadt, megállt.
 Éreztem, hogy sután, mint a kezdő koboldok,
 feléd mozdulok
 elszánásod tükre az enyémmek,
 s engedem némán,
 hogy tekintetem fonalán
 függeszkedj hátra, a földig.
 Melled, köved közt virág, kinyílik,
 s lényünket beborítja, magába zárja
 a vágy sistersgő lavínája.*

Látomás

*Csapkodott a szeleburdi szél,
 a folyó csillám-fedelére vágott,
 zavarod süttött, mint az ég,
 s mint a parthoz kötözött uszályok
 tapadt tekinteted a szűrős homokba.
 Hátralépsz csikorogva,
 csontjaimon épül erőd, mely lódít,
 felkap veled a szálkás tetőre.
 Madarak ütődnek felettem a végtelenbe,
 a hídon emberek keresztezik a világot,
 csobog a víz, eltömi lassan a számat
 hiányod.*

Damien

regényrészlet

Meg sem lepődik, hogy a Gateway Arch alatt is el kell sétálnia, hogy a sors, a vakvéletlen vagy az útvonaltervező vezette erre, nem tudja, mindössze annyit tud, hogy messze még a cél, de nem számít, idő, mint a tenger, neki legalábbis tengernyi ideje van, akkora sőtartalommal, hogy ha el is engedi magát, úgy lebeg a tetején, mint egy kibelezett Steinway. Az emlékmű alatt a magasba fordítja tekintetét, a délutáni nap fénye kiszámíthatatlanul cikázik az irdatlan acélszerkezet két szára között, melyek földöntúli energiák gyűjtőhelyének tűnnek. Damien még egyszer a telefonjára pillant, rá kell fordulnia a Locust Streetre, majd onnan még egy kanyar jobb kéz felé, és a Vandeventernél meg fogja találni a megadott címet, este hat órára ígérte magát az applikációban, ötven perce van, az útvonaltervező is pontosan ennyit jósolt, nem számolva azzal, hogy egyébként sietni szokott, hiába az a tengernyi idő, a lába, úgy tűnik, nem tud róla, a végtagjainak egészen más az időérzékelése, mert amíg a keze ráérősen, a legnagyobb nyugalommal teszi a lépéseket a tábla fölött, addig a lába szélesebben viszi bárhová, kissé csámpás, kacszázó mozgással, túlságosan járattva közben a fenekét, ami miatt gyerekkorában csúfolták, azóta megtanulta, hogyan igazítsa ki a medencéjét, mégsem szabadulhat egészen a régi szokástól, elhalad néhány belvárosi étterem előtt, már gyűlnek a vendégek, elmegy egy szupermarket mellett, ahonnan egy talpig harci díszbe öltözött és gázmaszkot viselő alak tolja ki a kizárólag babkonzervvel dugig tömött bevásárlókocsiját, és arra gondol, hogy ez Amerika, a prepperek Valhallája, ez a büszkén vállalt, világvégi paranoia, amely éppen békeidőben találja meg igazolását, hiszen később, vagyis az „Esemény” után mi értelme volna a fejvesztett készülődésnek, a gázmaszkos továbbgördül, hazamegy, hol lakhat, közben alig néhány lépésre innen a kertvárosban úgy locsolják kertjeiket a műanyag székeikhez ragasztott nyugdíjasok, hogy eszükbe sem jut felállni, ez Amerika, Európa sajátos torzképe, jóindulatú kitüremkedése, autók dudálnak körülötte, taxik araszolnak előre, két utcagyerek úgy rohan el mellette, hogy talán szándékosan, talán véletlenül belekapnak az oldalába, megnézi, megvan-e még a tárcája, ez Amerika, nem kell rögtön megijedni, mondja magának, különösen most, különösen ma este nem.

Odafigyel a járására, ezt is tanulni kell, mindent újratanulni, mint a megnyitásokat. Kevesen gyalognak jól, és ő szeretne közéjük tartozni, érzi, vannak még hiányosságai. Hol gyorsít a léptein, hol lassít, mintha ezzel a szabálytalan ritmikával meghajlíthatná maga körül a teret. Végigmegy a Locust Streeten, aztán jobb kanyar, és jöhet a Vandeventer. Amikor megtalálja a címet, még nem

csenget, inkább tesz egy kört a ház körül. Aztán még egyet és még egyet. Rá-
érünk, ameddig lehet, minden haladék számít. A ház szabályos négyszög, min-
den oldala nyolcvankilenc lépés. Éppen annyival hamarabb ért ide, hogy ez a kis
felmérő beleférjen. Húszemeletes, kávébarna lakómonstrum, a belsejében, úgy
képzeli, poliészterszőnyegekkal borított folyosókkal, amelyekeken kegyetlenül
zúgnak a meghibásodott légkondicionálók. Kétszobás otthonok, gyöngye szigete-
lés, rossz vezetékhalózat. Egy kudarcba fulladt bérlakásprogram mementója.
Mintha egy másik városba került volna, pedig ez is St. Louis, és a Sheldon Hall
sincs messze. Húsz emelet, a régiós családstatistikák alapján szintenként ötven
lakóval. Nevek, tulajdonnevek, amelyeket nem ismer és nem is fog megismerni,
egyét kivéve. Braylee Morin. Ezernyi név a táblán, egy egész falujegyzék, de ha-
mar megtalálja. Megnyomja a csengőt.

Senki sem szól bele, de az ajtó kinyílik. Tudja, hogy a hatodik emeletre kell
mennie. A hallban oldalt recepciós pult, a biztonsági őr hűlt helye. Mintha kávé-
illatot érezne. Úgy képzeli, éjszakánként a ház gyerekei bújócskázna a földszin-
ten, egy lépcső vezet le a régi kazánházba, ahová csak a legbátrabbak mernek
bemenni. Damien átvág az előtéren, és megcélozza a szemközti liftet. A liftajtó
félíg nyitva, de amikor be akar lépni, látja, hogy egy hobó fekszik a padlón né-
hány üres sörösüveg, bevásárlószatyrok, fahasábok között, a szabad ország pad-
lóján, halkán szuszogva. Némi tanakodás után belép mellé, megnyomja a ható-
dik emelet gombját, de nem történik semmi.

Kilép a liftből, és elindul a lépcsőn. Minden fordulóban szemét és mocskok
fogadja. A kompozíciók a maguk nemében hibátlanok; mintha nem is élő embe-
rek hagyták volna maguk után ezt a sok rongyot, ételmaradékot, tűt, vattát, óv-
szert és üveget, mintha ezeket a tárgyakat sosem használták volna, és csak egy
lelkiismeretes díszlettervező keze munkáját dicsérik. Minden fordulóban zárt
ajtók mellett halad el. Néhol tévé hangjait hallja kiszűrődni az ajtó alól, valahol
kiabálnak, nem durván, inkább mintha egy anya szólógnatná a szomszéd szobá-
ban trambulinozó gyerekét. Ez az út a magasba kimerítőbb, mint az, amelyen
évek óta jár. Van benne együttérzés, de nem a sajnálat húzza le a szívét; Brayleetől
fél, a következő órától, a következő naptól, attól, hogy sosem lesz vége. Nem sze-
ret repülni, nem szeret így elrugaszkodni a földtől. Fougères-re gondol, a patak-
ra, a fára, amelybe a túrázók belevésték a monogramjukat. Sokat gondolt rá, hogy
ő is megtegye, de nem volt hozzá bátorsága; mintha mindaz, amit a szülőhelye
kínált, csak mások, a vendégek számára lett volna elérhető, neki pedig a házzal
kellett beérnie, a szobájával, a reggelekkel és az estékkel. A folyók, völgyek,
malomellenőrök országa, kétségkívül másmilyen, mint az, ahol most jár, és még-
is hozta magával, bárhová néz, ezt látja, folyókat, völgyeket, a malomellenőr pe-
dig immár ő maga, ezért nőtt fel, ezért jött el idáig.

Virág nyiladozik a fejében, amikor felér a hatodik emeletre. Még egy pillan-
tást vet az alkalmazásra, hogy biztosan jó helyen jár, aztán kitarja az ajtót, belép,
behúzza maga után.

Takaros lakásba érkezik. Nyoma sincs az alvilági díszleteknek, amelyekkel a
lépcsőházban találkozott, egyedül a félhomályt találja természetellenesnek,
ahogy körülnéz az előszobában; nem égnek lámpák, oldalról esik be némi nap-

fény, megvilágítva a levegőben kavargó porszemcséket. A fogas mellett fotót szögeztek a falra. Papa, mama, kislány. A szülők feketék, a gyerek fehér.

Belép a nappaliba.

Egy fekete lány fekszik a kanapén. Szeme lehunyva, ormótlan fejhallgató a fején. Damien nem hallja, hogy bármi is szólna belőle.

Nem akarja sűrgetni, nincs miért. Áll a küszöbön, vár, szemlélődik. Nem aludhatott el ilyen hamar, ha egyszer az előbb nyitotta ki neki az ajtót. Tudnia kell, hogy megérkezett, mégsem mozdul. Percek telnek el. Marlice-ra gondol, hogy mit mondjon neki. Aztán Chilenére. Hogy vajon miért nem beszélt nekik soha a Tashmitumról. Hogy mit szólnának hozzá, ha szólnának egyáltalán bármit is. Büszkéek volnának rá? Megítélnék miatta? Ugyanazt gondolnák egyáltalán? Nem tudja, mit tartanak erről az emberek. Biztosan léteznek csatornák, fórumok, ahol szó van róla, ő mindenestre nem látogatja ezeket.

Megtesz egy lépést. A lány melegítőt visel, rajta sablonos angyalszárnyak, angyal nélkül. Közönséges darab, de mintha új lenne. Braylee sovány, de egészségesnek tűnik. Szoborszerű, ébenfekete arc, lendületesen befont copfok. Csak most látja meg a betegség jeleit, ahogy fölé hajol, bár nem olyan súlyos, mint amire számított. A koponyáját mintha túlméretezték volna, de ha nem tudná, hogy mit keressen, észre sem veszi. Ez minden, nem vesz el a szépségéből. Egyelőre beéri ennyivel. Elég széles a kanapé, úgyhogy leül mellé. Alig néhány centire vannak egymástól, de a lány még mindig nem mozdul.

Aztán kinyitja a szemét; mintha nem emberi testrészt látna, hanem földtörténeti maradványt, egykor forró és viszkózus, mostanra majdnem teljesen kihűlt kőzetet.

– Hello, Braylee – mondja Damien. – Remélem, nem zavar az akcentusom.

Braylee leveszi a fejhallgatóját. Egy darabig a kezében tartja, aztán átnyújtja neki. Damien néhány másodpercig tétovázik, de végül felteszi.

„Kislányom – kezdi egy szipogó, női hang, – csak szeretném, ha tudnád...” Sercegés. Aztán egy csattanás következik. Valaki mintha még beszélne, de eltorzított hangon, egy szavát sem érteni. Vágás, és kezdődik előlről. „Kislányom, csak szeretném, ha tudnád...” Ez minden, végtelenítve. A háttér egy üres szoba, benne konyhai eszközök. A csapból nem folyik víz. A vezeték eldugult. Besüt a nap az árnyvédő hézagaiban. Ez nem St. Louis, vagy legalábbis nem az a környék, ahol most vannak. Talán egy régi erődrendszer maradványa.

Ötször meghallgatja, aztán félreteszi a fejhallgatót, és visszafordul a lány felé.

– El akarod mondani, hogy mi ez?

– Nem kell tudnod – mondja a lány. – Elég, ha én tudom.

– Miért akartad, hogy én is meghallgassam?

Braylee felül, kamaszosan vonogatja a vállát. Valóban vékony, túlságosan is az, de több hússal is lötyögnének a tagjai, nem túlságosan életrevaló. Csupasztörzs az erdőszélen.

– Nem is tudom. Talán, hogy neked könnyebb legyen.

Damien egy ókori bölcs pillantásával néz rá.

– Velem nem kell foglalkoznod.

– Mit keresel St. Louisban? – kérdezi kisvártatva Braylee.

– Meghívtak egy sakkversenyre.

– Igazán? És hogy megy?

Damien kezdi kényelmetlenül érezni magát. Szeretne kérni egy pohár vizet, de lehet, hogy nem jön a csapból, hogy a nap, amelyik besüt az ablakon, nem az, amit már ismerni vél, és egyébként is elborzad a gondolattól, hogy bármit kérjen a másiktól. Körbepillant a szobában. A kanapéval szemközti falon poszter díszelg. Nagydarab szaxofonos egy üres templomban. A felirat: „Az utolsó hangot együtt játsszuk”.

– Közepesen. De tudod, így magunk között szólva, vannak fontosabb dolgok a sakknál.

– Erről nem kell meggyőződnöd – mondja Braylee, majd visszahanyatlik a kanapéra. – Hogy csináljuk?

A jelenet és a lány kérdése kínosan emlékeztet arra, ahogyan a bordélyházak dialógusait elképzeli. Ezt még senki sem kérdezte meg tőle. A kérdés most befészkel magát a tudatába, és robbanással fenyegeti. Előveszi a telefonját, és a Tashmitum oldalán ellenőrzi Braylee adatlapját. Nincs tévedés. Kétlépcsős azonosítás elvégezve. Művelet engedélyezve.

– Ahogyan szeretnéd. De bármikor meggondolhatod magad.

– Nem gondolom meg magam.

– Szeretnél esetleg még beszélgetni? Elmondani valamit, amit senkinek sem mondtál el?

Braylee lehunyja a szemét.

– Én voltam – mondja. – Senki sem tudja. De én tettem.

Papa, mama, kislány. A szülők feketék, a gyerekek fehér.

Damiennak nyelnie kell egyet. Émelyeg, de képes uralkodni magán.

– Bármit is tettél, létezik megbocsátás.

– Nem kérek mások könyörületéből – mondja Braylee. – Magamnak már megbocsátottam, és semmi sem változott. Csak az segít, ha arra gondolok, hogy újrakezdhetem. Először mint valami útszéli gyom. Utána mint csúszómászó. Aztán feljebb lépegetek. Néhány kör után vakond is lehet belőlem. És így tovább, száz és száz életem át. Emberi években mérve nem is fog olyan sokáig tartani, de attól még ezek is életek, amelyeket le kell majd élnem, hogy újrakezdhessem. Hogy újra Braylee legyek, és megpróbáljam jóvátenni.

– Ha minden útszéli gyom, csúszómászó és vakond valaha mi voltunk, akkor minden élő ismeri egymást, mind tudunk magunkról és a másikról – mondja Damien. – És akkor máshogyan, másokkal szemben is létezhet jóvátétel, nem csak azokkal, akiknek ártottunk.

– Talán így van – Braylee kinyitja a szemét. – Már meghoztam a döntésemet. Nem félek.

– Nincs is mitől félned.

– Akkor segíts.

– Segítek, Braylee.

– Kár, hogy nem futsal.

– Tessék?

– Futóalkatod van. Amikor beléptél, arra gondoltam, biztosan futsz. Erre kiderül, hogy sakkozol. Mindenki tudja, hogy a sakk idiotáknak való.

Damien elmosolyodik.

– Igazad lehet. Vannak a sakknál fontosabb dolgok is.

– Igen, ezt már mondtad.

Damien az asztalra teszi a táskáját, és hozzálát, hogy előkészítse a hozzávalókat. Megtartja magának a kétségeit – nem a másokban kételkedik, hanem magában. Ha a Tashmitum egyszer zöld utat adott Brayleenek, akkor eleget kell tennie a kérésének. Nem az a dolga, hogy kérdezzen. Amíg készülődik, Braylee szenderegve visszateszi a fejhallgatót. Ez már nem az a hangfelvétel; zene szűrődik ki, szaxofon. Régi, rekedtes jazz, telve régi éjszakák füstjével. Az applikáció szerint a lány tizennyolc éves, de ahogy most így fekszik előtte, mint bambusztutaj a lassan csordogáló folyószínen, arra gondol, nem tudná megmondani, hogy mennyi. Nem ismeri a titkait, abban sem biztos, hogy tudni akar-e róluk, nem tudja, hogy még ezt is teherként kellene cipelnie, vagy ellenkezőleg, olyan volna, mint egy asztmapipa, amelybe bármikor beleszívhat, ha fulladás kerülgeti.

Készen áll. Egyetlen tű, nem különbözik azoktól, amivel a ház lakói közül alighanem jó néhányan lövik magukba a fentanilt. Ebben a tűben nem fentanil van. Damien nem tudja, mi van benne, kiküldik a megadott címre a csomagot, és ennyi, egyetlen tasak az egész, rajta a Tashmitum logójával. Az applikáció mutatott egy háromperces oktatóvideót a használatáról, egy majom is képes volna rá, ki tudja, talán majmok is végzik ezt a munkát, ilyen egyszerű, egy tű, egy tasak, egy ambiciózus nemzetközi startup, és a hit abban, hogy mindez nem bűn, hanem feloldozás.

Braylee még egyszer kinyitja a szemét. Nyugodtnak tűnik, kissé mintha unatkozna. Kikapcsolja a zenét, és leveszi a fejhallgatót.

– Beszélj közben.

– Mit szeretnél, mit mondjak?

– Bármit.

Damien elgondolkozik, aztán bólint.

Felemeli a tűt, mire Braylee engedelmesen kinyújtja a karját.

Fougères-ről mesél, a gyerekkoráról. A folyókról, az erdőről. Egyszer látott egy erdőtűzet, nem volt kiterjedt, nem volt fenyegető, ő legalábbis nem érezte, hogy veszélyben lenne, annál is inkább, mert a tűz és közte folyt a patak. Kora este volt, látta elszaladni a mókusokat, kiröppenni palotáikból a denevéreket, szinte ráérősen, mint akikkel nem először történik ilyesmi, ismerik már a lángokat, nem látnak benne mást, csak egy forróbb, elevebb levegőt. Ő is tudta, hogy a tűz nem csak pusztulás, hiszen gazdagítja a talajt, új, erősebb fák sarjadnak majd a hamutól nehéz földből. Hallotta a ropogást, a gallyak sercegését. Figyelte a kék és a narancs árnyalatait. Arra gondolt, a fickándozó lángok között valahol egy arc rejtőzik, ami őt nézi, bár ő sosem pillanthatja meg, azért ott van és megjegyzi magának. Aztán meghallotta a tűzoltóautókat. Kiáltást hallott, nem értette. Rájött, hogy neki kiáltottak. Csak nézte a tüzet, és arra gondolt, ha ettől nem fél, már semmi mástól sem fog félni, soha az életben. Ha nem is látta az arcot,

azért az látta őt. És ha nem is látta, ki tudja, talán volt útszéli gyom, csúszómászó, vakond és még ezernyi más, és mi minden lesz még ezután.

Braylee mozdulatlan.

Egy percig ő sem mozdul, aztán megérinti a csuklóját. Felhúzza rá a takarót. Feláll, odalép a csaphoz, hozzáérinti az ujját az aljához, érez-e nedvességet. Száraz. Még egyszer megnézi a lányt. Előveszi a telefonját, két mozdulat az applikációban, a kijelző felragyog, ha nem lenne lenémítva, most kis csengettyűk szólnának. Összeszedi a holmiját, elindul. Az előszobában megáll, és újra megnézi a fotót. Apa, anya, kislány. Nem akar találgatni, miért is találgasson, ő csak vállalt kötelességét teljesíti, nem tesz többet. Amennyire lehetséges, igyekszik diszkrét maradni. Mindig csak annyit hoz magából, amit a pillanat megkövetel, annyit, és a tűt.

Csak miután elhagyja az épületet, hasít belé, hogy ismeri a fotón szereplő férfit. Régi kép volt, ő már másmilyennek látta, megváltozott, nagyon is megváltozott, ki tudja, hány év telt el azóta, a haját is megnövesztette, szinte minden részletében átalakult, és persze meg is öregedett, de az a tompa, zsíros fény ugyanúgy ült a szemében.

Három hideg

Leltár 6

1 db nagyméretű, szalagra fűzhető, ovális, csontszín kalapgomb

Ez a gomb egészen biztosan nem a bronz kanári csipkekalapjáról való. Haberl Irmuska cloche kalapja és Szabján Erzsébet cloche kalapja mintha nem is ugyanazokban az 1920-as években harangozna viselői fején, mintha nem is ugyanazon a Budapesten készült volna. Ez a puritán csontgomb egy halványbarna filckalapról való. A szalag, ami körbefutott rajta, talán mogyorószínű, esetleg drapp, de nem világosabb és nem feltűnőbb. Hogy a fiatal özvegyé volt, azt egy fénykép dokumentálja. Hogy a divatos, vidéken enyhe megbotránkozást keltő női kalapot olyasvalaki viselte, aki nem olyan régen vetkőzött ki a viseletből, hogy ezzel együtt leoldja fejéről a kendőt is, ebből a komolyságot árasztó, nehéz gombból is sugárzik. Amikor az I. világháború második évében megözvegyült Szabján Erzsébet városi ruhájában hazalátogat Budapestről szülőfalujába, a Tolna megyei Faddra, sehogy nem találja a helyét. Már nem érzi magát otthon sem anyja, a szintén korán özvegyiségre jutott Jó Anna tornácán, sem az Öreg utca házaiban, ahol halott férje, Molnár János testvéreinek a családi vízimalomhoz közeli portái állnak. Ahogy férje nélkül, lányai nélkül nem érzi magát otthon Budapesten sem.

Mit tudják ezek

A csoportképen csupán egyetlen nő, özv. Molnár Jánosné, Szabján Erzsébet visel kalapot. Ezzel a homlokát rejtő, arcát árnyékoló cloche kalappal és a daccal, amivel viseli, végképp elüt az esküvői fotó összes szereplőjétől. Ezenkívül ő az egyetlen, aki nem néz szembe se a fényképezéssel, se senkivel, aki az 1928-ban készült képet fürkészi. Füttyül az egészre.

Valahová kitekint, más köti le a figyelmét, mint a többieknek, akik frontális igyekezettel, közösségben egymással és a rögzítésre kerülő jelennel várják a fényképezőgépet kattánását. Ez a nő azonban, aki se nem mosolyog, se nem komoly, akinek még csak megilletődöttség sincs az arcán az ünnepélyes pillanatban, a helyzethez képest illetlen módon bosszúsnak tűnik. Haragosnak, mint akit hiábavaló dologba rángattak bele, mint akit belekényszerítettek a fölösleges és nevetséges ceremóniába. Esküvő? Ugyan. Neki is volt, Istenem. Most meg itt áll magában, mint az uja. Fátyla, mirtuszkoszorús pártája, csokra is volt, fehér rózsákkal. De ő még pirosban esküdt. Piros, rojtos selyemkendő, piros, hímzett selyemszoknya. Jaj, hogy szerette őt a Jani. Ő volt az első. És mindegy, ki

¹ Részlet a *Gombosdoboz* című, készülő regényből.

jön még, hány jön, tőle már jöhet akárki. Férfi kell egy nő mellé ebben a bűdös világban, mert ha nincs, azt hiszik, mindenki kapcája. Pláne Pesten. De nincs, nem lesz még egy olyan férfi, mint Molnár Jani volt. Olyan szerelem csak egy van az életben. Jaj, az az első este a kapuban. Pedig nem is akart kimenni vele.

- *Kitalálsz egyedül is.*
- *Csak jobb lenne, ha kikísérnél.*
- *Hideg van már a kapuhoz lófrálni.*
- *Majd én megmelegítlek.*
- *Van énnekem jó kis meleg kendőm.*
- *Az nem ölel úgy, mint én.*
- *Minek menjek, minek erősködsz már?*
- *Csak jólesne, olyan jól beszélgettünk.*
- *Sötét van már, alig látni.*
- *Telihold van, nézd csak, milyen kerek.*

Olyan csókot azóta se élt. A bokájáig elzsibbadt. Mikor visszaért a tornácra, neki kellett dőlnie az oszlopnak, úgy kiment belőle az erő. És akkor pontosan tudta, azóta se tudott semmit úgy, hogy vagy ő lesz a férje, vagy senki. Hogy miért vette el tőle az Isten, azt meg soha nem fogja tudni. Hogy miért csak az a pár év jutott. Hogy miért épp az ő drága fejét érte az az átkozott gránát Kőrösmezőn.

Nem fagyhat meg

Erzsébet általában mély, álomtalan alvásba zuhan a hosszúra nyúló napok végén. Ha hagynák, ha hagyná magát, bármедdig tudna aludni, de erre csak nagyon ritkán van lehetősége. Hol a munka miatt kell hajnalban kelnie, hogy időben odaérjen, hol Géza borgőzös leheletű horkolása ébreszti fullasztó ébredéssel az éjszaka közepén. A szomszédság sem csendes, a közös udvarra nyíló sufnik és másfélszobák lakóit nem zavarja, ki hallja a perpatvart, a gyerekekkel veszekedést, a féltékeny siránkozást, a prakker zuhogását a szőnyegen. Ezen a novemberi estén mégis angyal szállhatott az óbudai házacska fölé, mert egészen elnyugodott minden, talán mindenki annyira elfáradt ezen az éjszakán, hogy már zsinatolni sincs ereje. Géza pedig egyszerűen ma sem jött haza. Hála az égnek. Erzsébet, miután vizet melegített a nagyfazékban a sparhelton, átöntötte a zománclavóba, és megmosakodott. Kikészítette másnapi ruháját a szék támlájára, hogy ne a reggeli félhomályban kelljen keresgélnie, retiküljét bedugta a párnája alá, mert itt aztán soha nem lehet tudni, és lefeküdt. Elalvás előtti gondolatai az ország két végébe, Sopronba és Tokajba szállnak, a két zárdába, a két kislányhoz. Nem is kislányok már annyira. Jaj, hogy nélküle nőnek fel. Sóhajtozik egy sort. Fodor Gézát nem engedni befészkelődni a gondolatok közé. Ez az este olyan csendes, ne rontsa el semmi. De Molnár Jánosnak, az igazi urának nem tud nemet mondani. Vele alszik el. Álmában ismeretlen tájon sétálnak kéz a kézben, megkopaszodott fák között, hegyes vidéken. János katonaruhában van, de fegyver nincs nála, és hosszasan, szelíden beszél hozzá valamit, de akkora a hó köröskörül, hogy elnyeli

a hangját. Csak a lépteik nyiszorognak a frissen hullott hóban. Ő így is meghallgatja Jánost, bármit is mondjon, az jó lesz biztosan. Hátrapillant, és meglepődve nézi, milyen szép sorban követik őket páros lábnyomaik. Mire visszafordul, Jánost nem látja sehol. Megretten. Nem emlékszik, mikor csúszott ki keze a nagy, erős férfikézből. A lábnyomokat nézi, merre indulhatott az ura, de nincs nyom, nincs nyoma, eltűnt, mint a kámfor. Abban a percben erőt vesz rajta a hideg. Addig nem is érezte, hogy fagy van, micsoda fagy, úgy érzi, a csontjai is jéggé váltak. Leguggol, hátha akkor kevésbé rázza a remegés, arcát a tenyerébe rejti. Arra gondol, míg fájdalmat érez, még életben van, és hogy egyedül ez a lényeg, nem fagyhat meg, mi lenne akkor a két lánykával. Összeszorítja a fogát, szinte csikorog, annyira keményen igyekszik legyőzni a félelmet és a mindenét betöltő hideget, mintha valóságos ellenféllel kellene megküzdenie.

A didergésre ébred, a lecsúszott paplan a kőpadlón, ő pedig takaró nélkül, összekuporodva fekszik egyszál hálóingben. Hát persze, hogy fázik, nem rakott a tűzre éjszakára még, elég lesz decemberben meg januárban a fát pazarolni.

Leltár 11

2 db krémfehér mandzsettágomb

*Fényes és sima a felületük, és mintha márványból lennének faragva, súlyosak.
Molnár Erzsébet pesti varrónőnél csináltatott, középiskolai matrózbúzáról valók.*

– Sárrikám, nézd csak. Mit találtam meg a papírjaim közt. Azt hiszem, ez igazán érdekes lehet.

– Mindjárt, Anyukám, mindjárt figyelek rád, csak még ezt a bekezdést szeretném elolvasni. Várj egy kicsit, és máris.

Csend telepszik a zuglói konyhára. Az ablakpárkányra fészkelte gerlék mostozkálnak csak. Sári belemerül a nyelvészeti cikkbe, Erzsébet, aki az asztal túloldalán ül, az ablakhoz közelebb, az ölébe ejti Az Isteni Megváltó Leányainak Négyévfolyamú Női Felsőkereskedelmi Iskolájának elsárgult borítójú értesítőjét az 1927/28-as tanévről. A tojót figyeli. Már egy hete ül a tojásokon, azóta ezt az asztal felőli ablakot nem nyitják, csak a gáztűzhely felőli oldalon szellőztetnek. Máskor petúniát vagy muskátlit ültetnek a kis léckerítéssel körbevett párkányra, de most, hogy a gerlepár rátalált erre a biztonságosnak tűnő fészkelőhelyre, csak az erkélyre került néhány cserép virág. A virágokat Jani gondozza, ehhez ragaszkodik. Leszededegeti az elszáradt leveleket, locsol. Csoda, hogy mennyi energiája van még mindig. A gerléknek is hogy örült. Hozatott egy zacskó búzát Zolival a piacról. Egyedül ő szegi meg az ablaknyitás tilalmát, azt mondja, mert ő ért hozzájuk, nekik Herczegfalván voltak galambjaik a padláson. Érdekes, mintha a galambok is tudnák ezt, ha Jani közeledik az ablakhoz, se a tojó nem rezzen össze, se a hím nem repül el, ha éppen a fészken ül. Jani szerint a galambok megérzik, hol lesz jó helyük, honnan nem fogják erőszakkal elzavarni őket. Annyi mindent tud. Ezekről ő alig van tudomással. Hát igaz, a zárdában nem ilyesmivel foglalkoztak. És Jani olyan biztosan állítja a dolgokat. Szinte nem fordul elő, hogy kétkedne valamiben, amit kijelent. Őszintén szólva ez bosszantja időnként, de

nagyon örül, hogy végre hazajött a kórházból. Hát ötven év, az mégiscsak ötven év. Jó tudni, hogy bent ül a fotelban és rejtvényt fejt. Jövő héten talán már sakkozni is lemehet. Addigra a fiókák is kikelnek, azt mondta.

– Na, Anyukám, végeztem ezzel. Mit szeretnél volna megmutatni?

– Ezt az értesítőt. Az első évem végén jelent meg. Úgy értem, a soproni líceumban. Kaptunk belőle mindannyian. Az első évfolyamosok között megtalálod a nevemet is. De nem csak ezért érdekes. Az az év nemcsak nekem volt az első évem, hanem az iskolának is. És van itt egy hosszabb írás az elején erről, gondoltam, Sárrikám, ez nem csak az én személyem miatt lehet neked izgalmas. Egy bölcsésznek.

– Hú, mutasd csak! Hogy nem láttam ezt én még eddig? Legalább olyan óvatosan kell lapozni, mint a nagymama szakácskönyvét. Már a ránézéstől is törnek a lapok.

– Hát jó régi, az igaz. Hány éves is? Majdnem hatvan. Egy régi dossziében őriztem. Ahol a diákkori verseimet. Azért nem láttad még, Sárrikám. Mert azt nem szeretném megmutatni. Ne érezd kínban magad, hogy milyen gyöngye verseket írtam lánykoromban.

– Jaj, Anyukám, ki nem ír lánykorában gyöngye verseket? Csak kevesen. Na nézzük.

Sári magában olvas, időnként röviden felnevet, szemöldöke egyre magasabbra kúszik.

– Ez egészen elképesztő. Hogy hatvan év alatt ennyit változzon a stílus. Hogy ezt nem is olyan régen még komolyan le lehetett írni. Egészen eksztatikus ez a pátosz. Már rögtön az elején: *„A magunk otthonában . . . Istenem, mennyi kedves tervezgetés, mennyi titkon kigondolt remények, mennyi töprengés, sok-sok gond, fáradság, munka valóra válása ez a néhány szó! Szinte életre kelnek a szavak, mindegyiknek sajátos zengése, kedvesen csilingelő hangja van, hogy ez a szép épület a miénk, hogy a benne hancúrozó napsugár az otthon, a mi otthonunk munkáját teszi derültebbé, melegebbé.”* Hancúrozó napsugár. Istenem. Anyukám, ehhez képest a te lánykori verseid valószínűleg posztmodernnek. *„Könnyebben lendül a lélek, szívesen nyugszik meg a szív, az iskola, a nappali, a hálószobák új varázssal teltek meg, hogy itt a munkának új hajléka épül...”* A munka új hajléka? Új varázssal! És lendül a lélek! Hát ez zseniális. Tévedtem. Semmi stílusváltás. Ha nem tudnám, hogy a soproni líceum év végi füzetkéje, lehetne akár ünnepi beszéd is egy munkásotthon avatásán az ötvenes években. Jó, azóta egy kicsit enyhült ez a kötelező lelkesültség. Egy hangyányit. De még emlékszem gyerekkoromból. Na nézzük. *„Az Isteni Megváltó Leányainak áldozatos élete számolt az élet lüktető, modern törtetésével, az új pedagógia minden követelésével, mely az élet igazságába állítja a növendéket, hogy belőle ideális életirányokat, harmonikus egyéniséget formáljon, aki minden körülmény közt az élet és az életeszmény egyensúlyozott határozottságát tudja élni. Maurer Mater Mária Bonaventura általános főnöknő...”* A rendfőnöknő pedig Bonaventura! Hihetetlen! Mint a filozófus. A szent költő. Persze mindegy, minek nevezzük, ez a három rokon műfaj. Amikor a kórházban feküdtem, és már tudtam, hogy nem maradnak életben a kisbabák, az ő himnusza jutott eszembe. Nem a latin, a Babits-fordítás. *Ha tényleg Isten fia vagy, ments meg bennünket és magad.* Képtelen voltam a saját szavaimmal kérni. Egyáltalán megszólalni. De akkor sem értem, hogy hívhatnak egy apácát Bonaventurának.

– A nővérek Máriának szólították. Mater Máriának. Valahogy nem zavart senkit ez a második neve. Mi pedig nemigen foglalkoztunk vele. Nekünk olyan természetes volt, Sárrikám. Illett az apácákhoz, hogy nem olyan nevük van, mint nekünk. Az egész életük annyira más volt. A beszédük, a ruhájuk is.

– Persze, ezt értem. Értem. Nagyon különös lehetett. Nem akartalak megbán-tani, Anyukám. Na nézzük tovább ezt az előszót. Te jó ég. A nővérek, úgy látszik, nem maradhattak kívül a kultúrpolitikán. „A Rendnek ez a nagy terve belekapcsolo-dva az ország kultúrpolitikájába, beleilleszkedett gróf Klebelsberg Kunó kultuszminisz-ter úr önmagyméltóságának a neonacionalizmust hirdető programjába. Mennyi szeretet-tel, milyen kedves érdeklődéssel kísérte a kibontakozás útját! Blablabla, blablabla. ... ha lankadt a remény, jutott nekünk is biztató szava, ha borús volt a jövő képe, sokszor elsi-mította mosolygó, jóságot sugárzó tekintete. S e nagy erkölcsi támogatás mellé odaállt igen nagy anyagi segítségével, hogy erős fundamentumon épüljenek a falak, hogy törés nélkül állják az új nemzedék ezernyi harcát, blablabla, blablabla, ... melyre mindenki nyugodtan rábízhassa a magyar leányokat, akik az új jövőnek, a szebb Magyarországnak, a neonacionalizmusnak lesznek az apostolai.” Hátborzongató. Nézd meg, Anyukám, libabőrös lett a karom. Megint feláll rajta a szőr.

– Mutasd – Erzsébet feláll, hogy jobban lássa a lánya karját. Sári feltűri a blú-za ujját, és megmutatja, hogy igazat beszélt. A szöveg fizikai reakciót váltott ki belőle. – Látom – feleli Erzsébet. – De mitől, Sárrikám?

– A neonacionalizmus apostolai. Anyukám, valld be, hogy fogalmad sem volt, amikor beiratkoztál egy katolikus középiskolába, hogy belőled a neonacio-nalizmus egyik apostolát akarják faragni. Tegnapelőtt számoltuk meg az érett-ségi fotódon, hogy öt lánynak volt magyar vezetékneve, nem? Hogy hány sváb vagy zsidó osztálytársad volt. Vagy elmagyarosodott horvát. Amikor azt a részt írtad a memoárban, ahol Fischer Olgiról írsz. Hogy fogalmad sincs róla, mi törté-nhetett vele.

Hideg

Molnár Erzsébet, ahogy az öregekre ez jellemző, egyre gyakrabban fázott. Idővel már nyáron is kötött kardigánt vett otthonkájára, és néha szóvá is tette, hogy nem tudja, mit csináljon, de megveszi az Isten hidege. Mióta végzett az emlék-iratok gépelésével, kevesebbet mesélt a régi dolgokról, mintha lezártak tekinte-né mindazt, ami elmúlt. Részt vett a napok folyásában, a közös étkezésekben, a bevásárlás megtervezésében, bár egyre inkább passzív jelenléttel. Ezzel párhuzamosan egyre több dologban szorult segítségre, először csak ágyneműt húzni nem tudott már, később a fürdés is biztonságosabbnak tűnt, ha nem utasítja el a lánya közreműködését. Egyensúlya könnyen megbillent, már csak egy comb-nyaktörés hiányzott volna. Délelőttönként hangoskönyveket hallgatott kazet-tán, ezeket Zoli szállította a kerületi könyvtárból. Előfordult, hogy nemcsak ebéd után feküdt le egy órácskára, de délelőtt, fülén Szerb Antallal vagy Máraival is elszunyókált a fotelban. Érdekes, hogy szinte csak ilyenkor álmodott, de álmaiba nem szivárgott át az éppen hallgatott történet. Se a *Pendragon legenda*, se a *Kassai polgárok* nem zavarta meg abban, hogy újra és újra a zárda falai közt találja ma-

gát. A leggyakrabban azt az éjszakát álmodta újra délutánonként, amikor minden igyekezetével szeretett volna tüdőgyulladást kapni, de legalább alaposan megfázni, hogy bármennyit olvashasson a betegszobán. Tizenhat éves volt, és feküdt rózsaszín flanelhálóingben az emeleti terasz kövén. Bent, a hálóban aludtak a többiek, és ő nem csak a jeges téli éjszaka miatt reszketett, és nem csak mert félt, hogy kiderül, mit művel, ráadásul némi őszinte büntudatot is érzett, hogy ahelyett, hogy hálát adna, amiért ép és egészséges, ő szánt szándékkal meg szeretne betegedni, de a titok is tovább fokozta borzongását, amit a mínuszok okoztak. Egyszerűen izgalmas volt valami mást csinálni, mint amit a zárdában töltött idő eddigi összes estéjén. Először hanyatt feküdt, nézte az eget, egyetlen felhő sem takarta a hidegen szikrázó csillagokat, ettől jókedve lett, a paplantalan égbolt is segíti ügyét, ebben bízott, és közben átjárta a gyönyörűség, didergett a látványtól és a fagytól, sütötte a talpát a kő, hirtelen hasra fordult, mert ennyi szépséget már nem bírta elviselni, becsukta a szemét, a végtelen kriptájában annyira hideg volt és ő annyira egyedül, hogy átfutott rajta, a legjobb volna most azonnal belehalni ebbe a fájdalmas elragadtatásba, aztán hirtelen vége lett, mert az, hogy egyszer csak nem érzi már a fagyos kő égetését a lábujjaiban, se a tenyerén, megijesztette, felpattant, és visszaosont a hálóba. A teraszajtót alig tudta visszazárni, elgémberedett ujjakkal ügyetlenkedett a kilinccsel, de végül sikerült, odasietett az ágyához, lopva körülnézett, mindenki egyenletesen szuszog, de jó, nem vette észre senki, aztán bebújt. Vacogott, lassan felengedő végtagjainak bizsergésétől a kínok kínját állta ki, de nem húzott gyapjúzoknit, nem akarta, hogy ezen múljon a megbetegedés, úgy tűnt, órák teltek el, mire végre el tudott aludni. És erre ébredt. Ebédnél újra és újra elmesélte, hogy már megint ezt a fagyos éjszakát hozta elő a délelőtti bóbiskolás, egy idő után pedig csak egy-egy szóval tisztázták, hol járt, míg Sári megfőzött – Megint? – Megint – bólintott Erzsébet, és ezen egy kicsit összenevettek.

Állandóan fázott

– Sárinak állandóan fázott a lába. És hideg volt a keze. Mint egy békának – mondja nevetve apám. – Képzeld, nyáron, ha Faddon vagy a Szőlőhegyen egy ágyban kellett aludnunk, persze szigorúan fejtől-lábtól, mindig megkértem, hogy húzzon fel egy zoknit, mert kirázott a hideg, ha álomban hozzám ért az a jeges láb. Gondolom, rossz volt a vérkeringése. De nehogy azt hidd, hogy nyámnyila volt! Nagyon is vagány lány volt! Úgy szánkózott velünk, fiúkkal az Isten-hegyen, mint a sicc! És fára mászott, pedig a hegedülés miatt az neki is meg volt tiltva, de ő aztán nem foglalkozott ezzel! Egyszerűen semmitől nem félt. Illetve...

Apám elgondolkodik, a félbeszakadt mondat ott libeg közöttünk. De én türelmetlen vagyok.

– Illetve? Mégis volt valami, amitől félt?

– Iiiggen – apám elhúzza a szót, még töpreng, mert tökéletes pontossággal szeretné elmondani, amit mondani akar. – De az aztán egészen más természetű félelem volt. Veszélytől és emberektől nem tartott soha. Szinte vakmerő volt. De később aztán, amikor már egyértelmű volt, hogy ő a német nyelvészettel akar

foglalkozni, és a felvételre készült, és a fél német szépirodalmat fújta kívülről, akkor volt egy beszélgetésünk...

– Igen? – biztatom apámat, de ő megint elkalandozik, nem azért, hogy ne sűrűssem, de látszik a szemén, hogy éppen visszafelé tart abba a sok évtizeddel korábbi beszélgetésbe. Aztán annyira hirtelen szólal meg, hogy összerezzenek.

– Szóval a hidegtől félt.

– A hidegtől? – erre nem számítottam.

– Igen. De nem a fizikai hidegtől, ne így értsd. Viszont volt egy álma. Egy visszatérő álma. Abban rendszeresen megfagyott. Méghozzá nem földi körülmények között. Nem télen vagy ilyesmi, ne így képzeld. Ő maga is nehezen tudta elmesélni nekem, mert nem hasonlított semmilyen általunk valóságosan ismert térre. Inkább mondjuk mint *Az ember tragédiájában* az úrt, úgy képzeld el. De ne úgy, mint ahogy ma ismerjük az úrt. Akkor még nem voltak ilyen felvételek. A kozmosz! Istenem, akkoriban még csak Gagarin járt ott. Ma pedig minden kisiskolás akkor nézi meg a Mars felszínét, amikor csak akarja.

– Jó, nem úgy képelem, ahogy egy mai úrfelvételen. De hogy jön ez a német irodalomhoz?

– Mondom, kislányom, mindjárt mondom. Csak szerettem volna, ha érted, hogy ezek az álmok, Sári álmai mégiscsak egy térben zajlottak. Mondjuk úgy, hogy az úrben. De ezen inkább a végtelen, fény és lélek nélküli ürességet értsd. Kívül, belül. Ez tulajdonképpen egyfajta lelki fagyhalál volt. De csak és kizárólag álmában.

– Hátborzongató.

– Az. Az volt. Szegény Sári is nehezen viselte. És az egész akkoriban kezdődött, amikor belemerült a *Faustba*.

Apám megint elhallgat, látom rajta, hogy nehéz uralkodnia a fájdalomán. A húga korai elvesztését nem tudja megemészteni. Hogy a testvére egy gyors lefolyású agydaganatban egyszer csak néhány hónap alatt meghalt.

– Elképesztő hatással volt rá – szólal meg aztán. – Az egész alapkérdés. És Mefisztó. A gonosz jelenléte. Idézte is gyakran. *A bolt hideg borzongást permetez, és rám tapad!* Vagy hogy *s te ezrek sorsán is hidegen vigyorgasz!*

– Mindig a hideget...

– Igen. Ezt idézte. Ezt a rettenetes, végtelen hideget. És ezt álmodta. Hogy ott van egyedül, nem tudja, hogyan, de kikerül ebbe a végtelen hidegbe, és belefagy.

– Iszonyatos álom. Még én is fázom tőle. De akkor Sári nem is a hidegtől...

– Végül is nem. Nem. De azt nem tudom, hogy a *Fauston* kívül honnan ismerte.

– Hát talán nem véletlenül remekmű. A *Faustból* elég jól kiderül, hogy milyen.

– Ez igaz, kislányom. De nem mindenki éli át ennyire. Ehhez Sári is kellett. Olyan volt, mint egy szeizmográf. És persze nem mintha nem lett volna tele gonoszsággal a kor, amelyikben éltünk. És végig az egész vonalon előttünk. Nyilasok, első világháború, satöbbi.

Minden vissza?

(Negyvenéves történet)

Augusztus 29-én megkezdődött az új idősámítás. Gábor öcsémmel visszaköltöttünk Pécsre.

A késő nyári tájban ugyanúgy gurultunk Gyórból előbb Székesfehérvár, aztán Szekszárd, majd a végállomás felé, mint 1973-as eljöveteleink óta oly sokszor. Ám ezúttal ebben az utazásban volt valami diadalszerű, valami visszahódítás-érzés, legalábbis a számomra. Valószínűleg apáméknak is, és nem csupán amiatt, hogy a két fiú a jelek szerint sínen van, ráadásul végül egyáltalán nem baj, hogy együtt kezdhetik az egyetemet, mintha így lett volna elrendelve. Pécsre térnek vissza, ahol születtek, ahová örömmel mennek, ők pedig, a szülők, tudhatják, hogy hirtelen elég messze szakadó gyermekeik jó helyen lesznek, számtalan régi baráttól, ismeróstól körülvéve. Annak idején nekik is Pécs volt fiatalságuk városa, ahol a legfontosabbak megtörténtek velük, és ha természetes vargabetűkkel, győri, pannonhalmi kitérőkkel is, csak visszatérünk oda, ahol... a legjobb.

Apám még tartott egy kis prédikációt fiai számára, vagyis inkább afféle politikai helyzetelemzést. Gorbacsov ide, állítólagos enyhülés oda, azért itt még a kommunisták az urak, és volt bencés diákként jobb, ha csöndesen elvagyunk és megtartjuk magunknak a különvéleményünket. Ugyebár, tudhatjuk, hogy a rendőrségen szívesen olvasgatják a levelezésünket, legyen ez elég intő jel arra nézve, kikkel van dolgunk. Lesz úgymint egyéb feadatunk, mert az egyetem az egyetem, fel kell kötni a gatyát alaposan. Elhangzott az a szentencia is, amit hat évvel korábban, Pannonhalmára menet hallottam tőle először, miszerint az elején kell behúzni, mert a tanár az már csak olyan szerzet, hogy képes egykettőre elkönyvelni egy tanulót, legyen az akár egyetemi hallgató, annak alapján, amit az első pár hét során megállapít róla. És ha rögtön leszerepelünk, azon szinthe lehetetlen lesz változtatni.

Megértettük és megígértük. Tudtuk, hogy már csak ezt a napot kell végig-asszisztálni, aztán itt maradunk magunkban, és úgymint azt teszünk, amihez csak kedvünk szottyán. Akár tanulhatunk is, amit e pillanatban még komolyan gondoltunk, elvégre ezért törtük magunkat oly nagyon, főleg én...

A szállásunk, mintegy beszélő helyszínként, az Ifjúság útján volt.

Pontosan szemben régi, kedvenc tartózkodási helyemmel, a 400 ágyas klinikával, és nem elhanyagolható módon, egyaránt ötpernyi sétára a bölcsészkartól és az orvoskar elméleti tömbjétől.

Iluska néninél. Nagyanyám, amikor biztos lett, hogy unokái visszatérnek Pécsre, rögvest riadóztatta még fellelhető barátnőit, akikkel ő annak idején a professzorfeleségek koszorújában működött. Rákosiné lett az akció motorja, és egy-

kettőre megszületett a megoldás: Iluska néni, aki tán bejárónőként tevékenykedett náluk korábban, immár megözevgyülve (a férje leesett a tetőről) szívesen befogadja csöndes kis házikójába e jó családból származó, tisztos fiatalembereket.

A házikó kapujától néhány lépcsőfokon felmenve egy indokolatlanul nagy előtérben találtuk magunkat, ahonnan az összes többi helyiség nyílt, valamint egy kijárat hátrafelé, a teraszra és a mögötte lévő kertre. Itt élt Iluska néni Bodri nevű, dakszliszerű kutyájával.

A rendelkezésünkre bocsátott szoba a század első fele hálószobájának legtipikusabb kispolgári példája volt: két hatalmas, támlás ágy, egymásnak tolva, jobb és bal oldalon egy-egy éjjeliszekrényvel, valamint két behemót, dupla ajtós szekrény. A zsúfoltságot tetézte még egy tükrös, puffal ellátott öltözőkódó, egy asztal és a hozzá tartozó két félköríves karszék – mind-mind ugyanannak a garnitúrának a darabjai, amit annak idején, fél évszázaddal korábban az ifjú házaspár Márton József és felesége, Ilona valószínűleg nászajándékba kaphatott vagy vett magának. Alapvetően elégedetten szemléltünk körbe új otthonunkban, ami messze kényelmesebbnek és a maga módján fényűzőbbnek tetszett, mint a pannonhalmi hálók sora, ahol a korábbi éveket töltöttük. Egy dolog szúrt csak szemet, és bizony nehéz lett volna nem észrevenni: az ablak alatt, a falon, ahol feltételezhetően a fűtőalkalmatosság helye volt, e pillanatban csupán egy nagy lyuk éktelenkedett.

A gázt most vezetik be, magyarázta Iluska néni, jövő hétre készen lesznek, mondta, igaz, fejszóvalva, mint aki szégyelli kicsit ezt a fennforgást, főképp annak fényében, hogy eredetileg úgy ígérték, mire a fiúk megérkeznek, minden készen lesz.

A gázszerezés miatt gyakorlatilag használhatatlan volt a fürdőszoba is, illetve rögvést figyelmeztettek, hogy amikor itt vannak a mesteremberek, mindig bizonyosodjunk meg róla, merre tartózkodnak, mielőtt használjuk a vécét.

Mindezek azonban az első pillanatban teljesen jelentéktelen körülményeknek tűntek. Elvégre most érkezünk meg a szabadság birodalmába, és még nyár volt, elsőként a gólyatábor kalandjai vártak, és aztán mi még...

Délután, amikor végleg magunkra maradtunk, nem is volt kérdés, hová vезessen első utunk. A háztól két percre lévő 30-as buszvégállomásról bementünk a Széchenyi térre. Ez önmagában valamiféle elégtétellel töltött el: itt vagyunk, és nem úgy, mint sok-sok éven át, amikor turistaként bémésködünk, hanem, kérem, itt lakunk, lakcímünk van, és nem utazunk haza pár nap múlva, sem a jövő hónapban, mi több, lehetőleg soha. És elballagtunk a Gábor utca 3. számú házhoz, ahová születünk, és ahol elkezdjük felfedezni a világot. Az a világ hatalmasnak tűnő szobákról, óriási, fonott székekkel teli teraszról és egy végtelen kertről szólt, ahol galamb búgott és hintázni lehetett a fügebokor mellett lévő fa ágára szerelt hintán.

Egy csöndes és zárva lévő ház előtt toporogtunk kicsit. Megmarkoltam azt a vaskos, hatalmas rézkilincset, amire jól emlékeztem, és egy pillanatra mintha kezem fogtam volna a nagyszüleimmal, keresztapámmal és fiatal szüleimmal, akikkel ifjú házaspárunkban a legfontosabb események e falak mögött történtek.

A mi új, Ifjúság úti házunknak is megvolt a maga sajátos élete, történései. Iluska néni hajnalban talpon volt már, Bodrit szólongatta, és jött-ment, dolgozga-

tott, nem éppen hangosan, de elég zajt csapva ahhoz, hogy az egyetemista ifiurak korábban megébredjenek, mint ahogy szerettek volna. Barátnői köre rendszeresen megjelent: Rákosiné, voltaképp Rózsa néni, továbbá Babszi néni, akiről sosem derült ki, hogy a neve minek a becézése; és többnyire ott volt még egy aszott, mindig feketébe öltözött asszony, akit, mivel nem jegyeztük meg, pontosan kicsoda, csak Kányának hívtunk. Ez a kompánia együtt kávézgatott, teázgatott, és meglehetősen hangosan társalgott, akár már reggel hétkor, ha úgy hozta az élet, hogy beugrottak Iluskához egy kis friss zöldségért. Velünk főképp a professzorözvegy Rózsa néni foglalkozott, és ő is inkább Gáborral, hiszen ő tanult orvosnak. Úgy tűnt, hogy derék, igyekvő fiatalembert ismert meg benne, mert nemsokára meghívta a lakására, abba a János utcai házba, ami híres volt az ott élő orvosprofesszorokról: Rákosiékon kívül korábban ott laktak Szentágothaiék, Donhofferék még akkoriban is, az 1950-es, 1960-as évekbeli orvostudományi „aranycsapat” további jelesei. Mivel az ő fia, ahogy nagyanyámtól mi emlegetni hallottuk, a Jancsika nem lett orvos, Rózsa néni hirtelenjében Gáborban találta meg a méltó „utódot”, mert a látogatást nem afféle udvarias vizitnek szánta, hanem neki ajándékozta a néhai mikrobiológus Rákosi prof mikroszkópját és a hozzá tartozó, néhány dobozra rúgó metszetet is.

De megérkezésünk után Iluska néni és barátnői legfőképpen azon aggódtak, hogy vajon hogyan és elsősorban mikor lesz kész a gázszerezés. Mert a mesterek nem nagyon csipkedték magukat, mi több, mindig felmerült valami újabb bonyodalom. Vagy épp nem akadt megfelelő cső, kóc, hegesztőszerszám, netán ember. Mert olyasmi elő-előfordult, hogy Hosszúék (kiderült, mintegy beszélő névként így hívják a főnököt) egyáltalán nem jelentek meg, amit utóbb természetesen sok-sok kezicsókolommal dúsítva mindig megmagyaráztak, hogy miért, de a lényeg az volt, hiába teltek rohamosan a szeptemberi, majd októberi napok, a gázbekötés bizony nem készült el, a konvektorok nem kerültek a helyükre...

Csak emberrel ne kezdjen az ember!, sópáncodott rendre Iluska néni, csapkodta a kezét, és ebben nagyon egyet tudtunk érteni vele.

A kontármunka aztán csodálatos módon öltött testet. Hosszú uram egy nap mégiscsak jelentette, hogy a fürdőszoba készen van. Ám amikor megtekintettük a művet, furcsán hatott, hogy míg a fűtőtest a magasban díszlik, a bojler lent, a padló közelében kapott helyet. A győri lakásban pont fordítva van, jeleztük Iluska néninek észrevételünket, de szegény félelmében, leginkább magát nyugtatva lehurrogott, mondván mi ehhez nem értünk. Nem sokkal később megérkezett Rákosiné vezényletével a néni-kommandó, és ők voltak, akik kimondták a megfellebbezhetetlen és egyben gyászos ítéletet: ez így teljes mértékben el van fuserálva, ki látott már ilyet, hogy a bojler gyakorlatilag a földön van. Nagy kajabálás lett ebből, és végül Hosszú uramnak el kellett ismernie, hogy valamelyik tökkelütött embere ezt alaposan elszurta, de majd ő odahat, kezicsókolom, meg lesz buzerálva, csak ne tessenek aggódni egy másodpercig sem.

Már nem aggódtunk, csak vártunk beletörődve a sors és a szocialista szerelőipar akaratába. És amikor már tényleg olyan hűvösre fordult, hogy fűtés nélkül nem lehetett volna igazán komfortosnak nevezni az albérletet, Iluska néni áthurcolkodott Babszi nénihez, mi pedig megkaptuk az ő szobáját, ahol a jó öreg vas-kályhába szépen be lehetett durrantani kora este. Lett is olyan jó meleg, hogy

lehánytuk magunkról a paplant – ugyanazt a paplant, amit aztán hajnalban már szorosan magunk köré tekertünk, mert amint kialudt a tűz és kihunytt a parázs a vaskályhában, nagyon gyorsan elkezdett kihűlni, majd vele együtt a szoba is. Reggelre megint nem volt több a hőmérséklet 15-16 foknál, ami konkrétan hidegnek tűnt a kényes fiatal emberek számára.

Sok pécsi épület akadt, amikhez a múltból szoros szálak fűztek.

Lassan, módszeresen végiglátogattuk azokat a helyszíneket, amik különösen fontosak voltak, illetve pontosabb úgy mondani: úgy libegtek elő gyermekkori lelkünk ből, mint amik fontosak. A második otthon, a Szamuely u. 5/a., aztán Uránvárosnak mindazon részei, utcái, ahol többnyire megfordultunk, persze, mindig anyánk és apánk társaságában, ezért az is érdekes volt, hogy most teljesen magunk, kedvünk szerint sétafikálgatunk ide-oda, és immár senki sem szól ránk, hogy ne rendetlenkedjünk.

Mert már nem is rendetlenkedtünk. Csupán megállapítottuk, hogy a Szamuely utca hihetetlenül rövid, mint ahogy az út az óvodáig vagy az Acsády Ignác Általános Iskoláig alig pár száz méter, holott valaha expedíciónak tűnt minden alkalommal. A sulival szemközi AFIT-telep drótkerítésén át hosszan kémleltem a salakkal felszórt udvar sarkát, ahová elrontott töltőceruzám darabjait hajigáltam át az őszi sötétben, annyira restelltem, hogy szétszedtem és többé nem tudtam összeszerelni, hogy inkább így emésztettem el, és füllentettem otthon, hogy elveszett vagy ellopták. Bámultam a salakot, mintha egy szemernyi esély is lett volna rá, hogy tizennégy évvel később hirtelen megcsillan a napsugár valamelyik apró fémdarabkán, így küldve fényjeleket a gyerekkor mélyéről. Megnéztük a Kuba presszót, ittunk egy sört, aztán elballagtunk a kis piacra és a Mecsek Áruházhoz. Mindezt nem egy szuszra, hanem többszöri vizit során, és csak azért nem állítom, hogy módszeresen, mert mindegyik kirándulásunk ihletszerűen, úri jókedvünkben történt.

Ezeknek az első, új-pécsi heteknek legjellemzőbb momentumává vált, hogy folyamatosan felismertek. Többnyire nénik, ritkábban szikár, komoly öregurak. Ültünk szépen a buszon vagy sétálgattunk valahol, és egy idő után már éreztem, hogy merőn néznek. Majd elhangzott a kissé tétova, de valamiképp mégis biztosra menő kérdés, ugye te vagy a Méhes Károlyka? (Esetleg Karcsika...) Ilyenkor, és ebben hamar gyakorlatot szereztem, kedvesen, szerényen mosolyogtam, mint amikor egy királyról hullik le az inkognitója. Aztán meghallgattam az illető néni, bácsi vagy idősebb pár kiselőadását arról, pontosan honnan ismernek, milyen egykori cserkészársi, barátsági, munkatársi fokban voltak a nagyszüleimmel, apámmal vagy anyámmal, és emlékeztettek rá, hogy hol, nagyjából mikor, milyen körülmények között találkoztunk, ami nekem vagy rémlett, vagy nem. Elő kellett adnom, hogy épp mivel foglalkozom, esetleg az ismeretlen ismerősök már hallottak arról, hogy költővé avanszáltam, és biztosítottak róla, figyelemmel fogják követni irodalmi tevékenységemet.

A legcsodálatosabb felismerés a Sallai utcában történt, amikor egy kirakatot szemléltem, és egyszerre megállt mellettem egy barna kosztümös, barna kalapos asszony. Hosszan, már-már kínos szemmeresztéssel vizslatott. Amikor tovább léptem volna, végre megszólított: ne haragudjon, véletlenül nem ön a Karcsika?

Mindent beismertem. Kiderült, második általánosban ő volt a napközis tanító néni, és rémtetteimmal úgy bevéstem magam az emlékezetébe, hogy amint meglátott, azonnal belé nyilallt a felismerés, ki áll előtte.

A számunkra ismeretlenek mellett azonban még ott voltak apámék régi barátai, akikkel győri száműzetésünk alatt is tartották a kapcsolatot, akik rendre megjelentek nálunk, és ha mi Pécsre jöttünk, szinte természetes volt, hogy elmentünk hozzájuk vendégségbe. A derék barátok, szinte kivétel nélkül orvosok, azon belül is gyermekgyógyászok, tudván, hogy a Méhes fiúk Pécsre tették át a székhelyüket, már csak apámék iránti baráti tiszteletből is úgy érezték, hogy illik meghívni bennünket, és egyben biztosítottak jó szándékú segítőkészségükről, vagyis hogy forduljunk hozzájuk bármiféle problémás ügyben.

Kicsit bizonytalanul mozogtunk ezekben az amúgy ismerős otthonokban, az amúgy ismerős személyek között, mert egészen mostanáig mi csak apánk fiai voltunk, akik természetszerűleg jöttünk, együtt a családdal, de most nem volt ott apám, sem anyám, sem a család, csak mi magunk.

Gyerekek, ne az legyen ám, hogy jaj, most eljöttünk Gyuszi bácsihoz vendégségbe!, intett vidáman egyik gyerekklinikai jó barátja, és hogy oldja a feszültséget, gyorsan felajánlotta a tegeződést, amivel abban a pillanatban nem tette egyszerűbbé a helyzetet és a kommunikációt.

De azért mindez jó volt. Kaptunk egy finom vacsorát, és többnyire érdekes sztorikat hallgathattunk végig, nemritkán még nagyapámról is, aki ezeknek az orvosoknak a gyógyszertertant oktatta, és még inkább apámról, ami különösen muris volt. Hiszen mint jelen nem lévő, nem ő és a barátai meséltek nagyokat hahotázva másokról, hanem apám lett a sztorik főszereplője és részben áldozata.

Megettük a bablevest, a melegszendvicset, kiittuk a sört, aztán megköszöntük, a bácsik azt mondták, hogy jöjjetek majd máskor is, ám nagyjából itt befejeződött az ezekkel a régi felnőttekkel való pajtáskodás.

Labirintusban

Ígéretesen indult Paulinéval a Práterbe tett kirándulás. Renének fogalma sem volt róla, hányadán is állnak tulajdonképpen egymással, s néha már úgy érezte, mintha a fiatalasszonyt valóban csak a körhintázás gyönyörei csábítanák, s tegnapi örvendezése, mellyel a bécsi ‚Vurstlipráter‘ – mondják Néppráternek is – felkeresésének ötletét fogadta, teljesen komolyan veendő, és nem egy légyott leplezett elfogadásaként. Mikor René a hullámvasúton érezhette maga mellett a nő melegét, az éles kanyarulatokban pedig még többet is bájos személyéből, az úgynevezett centrifugális erő durva hatásaiból még akkor sem tudott kifürkészni semmiféle, esetleg mégis ott lappangó személyes jelzést. Ráadásul néha teljesen el is feledkezett saját szerelmetességéről és boldogan hancúrozott az élet ama bearanyozott vakációinak egyikében, melyek olykor-olykor, noha alig hiszünk már ilyesmiben, csakugyan elérkeznek, nevezetesen akkor, ha a gondok tehervonata, melyről a kellemetlenségek expresszére lehetett volna átszállni, lekési a csatlakozást.

A ragyogó fénybe öltözött május azonban ott ólálkodott a frissen fesható falevelek mögött, zöldesen aranyló karikákat hajigált, és apró szellőkészekkel ösztökélte a levélárnyak tolongását a napsütötte talajon. Ettől csillogva remegett a sétányok kavicságya, mint valami vízfelület. Pauline most a viaszfigurák kabinetjét, vagyis – ahogy még mondani szokták – a ‚Panoptikum‘-ot óhajtotta feltétlenül megtekinteni, különös gyönyörűséget remélve az ott kínálkozó látványosságtól. René előreengedte, közben gyors és szinte fájdalmas búcsút vett a kinti világtól. Hiszen bent ki volt kapcsolva ez a tavasz, mintha egy kart fordított volna el valaki. A fénytől feszesen duzzadó szemnek azért mégis jólesett a néma termék félhomálya – munkanap délutánja lévén, alig volt látogató kettejükön kívül. Ám a rövidesen elébük táruló látvány kevéssé volt alkalmas arra, hogy jóleső érzéseket keltsen. Tudatában voltak ugyan, hogy a Práter egyik mutatványosbódéjában vannak: a részben szabadon, részben vitrinekben kiállított figurák mégis a komolyan vétel igényével léptek fel, és a szerteszéjjel kalandozó tekintet személyes kíváncsisága az értelemmel megáldott látogatót is beleszédítette ebbe a képtelenségbe. Úgy tűnt, Pauline az erősebb idegzetű, mert számára a vérében fetrengve valamelyest még hörgő II. Sándor cár mindaddig alkalmas társalgási témának bizonyult, míg René arca olyanná nem vált, mint azé a teljességgel közönyös, aranygalléros úré, aki a nyolcvanhatos számú vitrinre meredt, tekintetében némi indignáltsággal: ebben a kirakatban ugyanis bajadérok lejtették táncukat, hagyományos kosztümben. Utánuk a ‚Középkor‘ következett számtalan kínzószerszámaival, majd, még visszább az időben, kovakő eszközökkel és

---

Im Irrgarten. In: *Die Erzählungen*. Hrsg. v. Wendelin Schmidt-Dengler. München: Biederstein s. a. (1976) 218–223.

cölöpfalvak modelljeivel folytatódott a sor. René megpróbált elsomfordálni a lát-nivalók mellett, ami annál is inkább sikerült neki, mert érdeklődését nem nyűgözte le semmi. Közömbösségét, figyelemre méltó módon, éppoly kevéssé érezte valóságosnak, mint korábbi feldobottságát.

A terem végéből aztán pirosban és aranyban pompázó ajtó nyílt a ‚Tükörlabirintus‘-ba. René a kelletlen szórakozásból kivezető kegyes egérútnak, s egyben a Paulinéval remélt meghitt egyedüllét váratlanul meglelt kapujának tekintette az ajtót. A nő habozás nélkül be is lépett, majd felettébb izgatottan sietett előre a tükörfalú járatokban – minden elágazásnál önmagának négy-ötszörös képmásával találkozhatott itt az ember –, ekkora elkötelezettség láttán René azonnal feledte a viaszfigurák egész kabinetjét, összes korszakával, hagyományos kosztümével és porülte levegőjével egyetemben.

Négyszer keveredtek vissza – ahogy képzelték – ugyanarra a helyre, s amikor – immár szándékosan – ötödszörré is ugyanoda akartak kilukadni, a tükörjáratok és elágazások egyformasága máshova terelte őket, nyilvánvalóan még beljebb, egyenesen az egész labirintus középpontjába, mert egy kerek szoba nyílt ott, körben kárpitozott pamlagokkal. Pauline elégedetten lehuppant az egyikre, mégpedig oly szertelen módon, ahogy iskolás lányok szokták padokhoz hanyatt vetni magukat, két lábukat szempillantásnyi időre a magasba lökve. Az éles szemű René a legközelebbi szegletlécen, két tükör találkozásánál felfedezett egy ‚Személyzet‘ feliratú nyomógombot. Úgy helyezkedett el, hogy felsőtestével takarja azt.

Pauline haladéktalanul szapora és szakadatlan csevegésbe kezdett, s míg René könnyedén és szinte csak futólag megcsókodta a kezét, betekintést nyújtott mindennapi életének szűk köröcskéjébe. Annak gyorsan kirajzolódó középpontját pedig nem más, mint az ő erényessége képezte, mely, noha minden élményében nyilvánvaló meghatározó szerepet játszott, komoly veszélybe mégsem került soha, mert, amint kiemelte, a közönséges embereknek mindig is csalatkozniuk kellett az ő személyének megítélésében. Így aztán, az első benyomás talaján a leggyakrabban botránkozás keletkezett, amire persze számtalan alkalom kínálkozott. Nem tudott úgy elmenni hazulról, hogy valaki ‚rá ne szállt‘ volna – ahogy az ilyesmit, nyilván holmi kakasokra gondolva, nevezik –, nem tudott beülni a férjével egy vendéglőbe anélkül, hogy valamelyik szomszédos asztaltól rohamot ne intéztek volna házassága ellen. René amúgy mellékesen helyeselt, azzal a megjegyzéssel, hogy készséggel elismeri, alapjában véve minden férfi undorító. Közben simogatta a karján, végül pedig mintegy vigasztalásképpen átkarolta a derekát. Ellenállásra nem lelt. Míg Pauline szapora szavakkal és egyenletes tempóban immár arra az élményére tért ki, melyet a legsúlyosabbnak tart az utóbbi időben őt ért molesztálások közül – férjének egyik munkatársa üldözte szerelmével, természetesen hiába és a siker minden reménye nélkül –, addigra René a nyakszirtjéről már a dekoltázsára tért át első, gyengéd csókjaival. Aztán amikor a szájához ért, valami egészen kurta-furcsa fogadtatásra lelt, Pauline ugyanis csak arra az egyetlen pillanatra fordult felé babaarcocskájával, ami egy csók viszonzásához elengedhetetlenül szükséges; majd a legteljesebb élénkséggel tért vissza mondandójához. Férjének ez a széltoló munkatársa tudnillik férfi volt ám a javából: nemcsak hogy szép, gazdag és okos, kiváló autóversenyző és sportember úgy általában; hanem, és ez a legfigyelemreméltóbb

rajta, volt a személyiségében valami egészen különleges és kétségtelenül jelentékeny vonás, ami, minden ragyogó tulajdonsága és gazdagsága ellenére, magányos és visszavonult életre készítette. Különben a nőikkel, folytatta Pauline, egyáltalán nem törődött, pedig jóformán körülrajongták.

„Ebben mintha Magához hasonlítana valamelyest”, vélekedett René, aki szívesen tett volna pontot a bizonyára pompás, ám számára e percekben igencsak távoli díszpéldányt méltató elemzés végére. Ő ugyanis olyannyira előrehaladt már, hogy a hullámvasúton táplált sejtelmek örvendetes igazolódásának közelében érezte magát. Az elbeszélés mámorában lubickoló Pauline egyébként semmi jelét nem adta annak, hogy egyáltalán felfogta volna René megjegyzését. Szinte már a férfi ölében ülve egészítette ki a hősalakról rajzolt képét – a pazarul berendezett villa és kivált a páratlan értékű bélyeggyűjtemény ecsetelésén túl –, kitért tehát még hőse rendkívül finom lelkületének és nemes jellemének ábrázolására. Renét nem sok választotta el annak a kérdésnek a felvetésétől, hogy akkor tulajdonképpen mit keres itt a Práterben és az ő karjaiban, de helyett tett még egy határozott kísérletet az ideálkép félretolására, s csakugyan sikerült, legalább egy percig, néma és elszánt csokolózásba terelnie a dolgot. Míg csak a nő, szinte még szájából szájba mondva, bele nem kezdett történetének fő részébe, nevezetesen azoknak a – természetesen teljesen hasztalan – üldöztetéseknek az elbeszélésébe, melyeket évek óta kénytelen elviselni a félisten részéről. Hogy René közben lassan visszacsúsztatva a pamlagra, hogy felállt, s ezzel láthatóvá tette a ‚Személyzet‘ feliratú nyomógombot, sőt, hogy egy képmutató „Hát ez meg mi?!”-vel külön felhívta rá a figyelmét, mindez legfeljebb csak lélegzetvételnymi szüneteket eredményezett.

René immár mindenre eltökélten a nő elébe térdelt, s gyengédségeit mind céltudatosabban összpontosította a kívánt irányba. Pauline ezalatt elbeszélésétől elragadtatva éppen azt fejtegette, miként fajulhattak az ő megközelíthetlensége mellett odáig a dolgok, hogy a férje teljesen alaptalanul gyanakodni kezdjen, majd egy jelenetről számolt be, mely férje és az esélytelen vetélytárs között játszódott le a kávéházban, és amelynek csak az ő határozott közbelépése révén nem lett csúfos vége, noha a szerencsétlen szerelmes is igazán fényes bizonyágát adta nemeslelkűségének. Mindeközben René udvarlása a csúcspontig fokozódott, amit a nő odaadón ugyan, ám mégiscsak amúgy mellékesen és hozzávetőlegesen viszonzott, a végkifejlethez közeledve pedig a rendíthetetlen erény hősnéjével kísért.

René hirtelen felegyenesedett, odalépett a nyomógomb mellé, és magában harmincig számolt. Pauline még mindig a fenséges jellem ábrázolásával volt elfoglalva, amikor élesen és hosszán, mint egy végső, kétségbeesett segélykiáltás, megszólt a riasztócsengő hangja. Hamarosan hallani lehetett a személyzet sietősen közeledő lépteit. René ekkor megbizonyosodhatott róla, hogy Pauline lelkének egyik legfőbb indulata a megbotránkozás. Mert *mostani* megbotránkozása oly nyilvánvalóan ült ki arcára, hogy miután kiszabadultak a labirintusból, az ifjú úrnak nem maradt más teendője, mint a villamoshoz kísérni hölgyét. Mindez ráadásul egyetlen szó nélkül zajlott. René azonban azt gondolta, hogy egy szerelmi történetnek nem lehet eszményibb vége annál, mint ha gombnyomásra következik be.

V. HORVÁTH KÁROLY fordítása

Tart-enged

Miután megkaptam
a gyerekkori fotóim
alapján készült rajzok
homályos reprodukcióit,
amelyeken együtt mutatkozunk te és én,
a képek hátborzongató másolatait,
amelyeken még mindig boldogok vagyunk,
ráismertem sosem volt önmagamra.
Elaludva aztán egy idegen erő,
amelyet egyesek istennek,
mások másképp neveznek,
fekete alakokat vágott ki a fény-
képeimből, és láthatatlan kezével
mozgatni kezdte a tárgyakat.
Próbáltam mindent
a helyére ragasztani,
de rám zárta az ajtót,
megtagadta, hogy a fele-
ségemmel egy helyen maradjak.
Felriadva nem tudtam kihez odafordulni,
mert aki ott rekedt a túloldalon,
éppen a gyerekszobában aludt
újszülött unokáddal,
és én képtelen voltam
az első mozdulatra,
hogy a sötétet kibillentve
elinduljak hozzájuk,
átadtam magam
inkább neki.

Tranzakciók

Május

*

*fejét valószínűtlenül kicsire zsugorítják a szokatlan
gondolatok.
úgy néz például foltos ujjaira, mint tulajdon
ellenségeire.
lábaik törökülésben tárolja.
egyedül él, tehát kiszámíthatatlan még
mindig.*

*

*egy leharapott, besárgult fület talált az aluljáróban.
eltette emlékebe.
a másik sarokban korbács korbácsolt
korbácsot.*

*

*lábujjak a kézfejen,
kézujjak a lábfejen.*

*

*fölkértem az íróasztalt táncra.
fölkértem a konvektort is.*

*

*az volt a vágya, hogy megpatkolják.
rozsdamentes patkókat rendelt a lábaira,
futócipő helyett.*

*

*krákogni kezdett, majd lehapcizta,
ráprüszkölt, telibe tüsszentette, aztán agyba-
főbe püfölte a köhögésével,
amíg el nem ájult vele szemben az a másik
a székbén.*

*

*a délután zivatarosra fordult, mert egy többtonnás felhőben
a tervezettnél korábban indult be
a szülés.*

*

*kondenzcsík. légnemű biztosítótűként tartja össze
az ég két felét.*

*

*hangszóróoszlop a fenyőrengeteg mélyén.
végtelenített üzemmódban tölgyzuhogást játszik.
akusztikus provokációra ágaskodó túlevélbajonettek.*

*

*emberfej méretű virágfej. iszonyú szeizmikus remegés a
szirmaiban, ha ásít.*

*

*ide kevés lesz a puhány radír, mondod, s nagyszemcséjű
csiszolópapírral kezded suvickolni arcomról a fölöslegesnek ítélt
vonásokat.*

*

*a vágott virág szaga összevegyül az ágyék mindent átható szagával.
virágkehely, dúsán telítve idegvégződésekkel.*

*

*ma kineveztél szeméremdomb-kartográfusodnak.
végre.*

*

*a redőny rostélya nappal is leeresztve.
egy természetes kulcslyukon cserélődik a hálószoba
levegője.
aszályminták jelennek meg a paplanon.*

*

*nézd, hogy tombolta ki magát a kései fagy a virágalmon.
az álom egy tulipánkoponyából kicsordult, s mint mogyoróbarna
lé
lefolyt a szárán.*

*

olyan sebből vészett, amelyet egyik orvos sem talált meg.

*

*a rókákat gyanúsították mindvégig. Julius Kochot és Stanislav Vargát.
pedig egy farka igekötő lepte meg be szét össze azt az embert.*

*

*elalvás előtt lejátsszák neki
az ütött-kopott hangfájlt, amit ő
maga rögzített:
a Horea utca nyári zsongása csúcsidőben.
magára húzza a zajpaplant.
ilyen lesz, így képzeled el.*

Az írás helyzete

Engem általában zavarni szokott, ha egy előadást nem előadnak, hanem papírról olvasnak.

Nem tudom, pontosan miért zavar, gondolom, ennek is több oka lehet, történelmi és nyelvi okai is lehetnek.

Egyik történelmi okát, ha mondhatom így, abban látom, hogy a szocialista országban, ahol a gyerekkorom telt, időről időre felsorakoztattak minket, úgynevezett pionírokat különböző helyeken, tornatermekben, iskolaudvarokon vagy a népkertben, ilyenkor sötétkék nadrágot, fehér inget, a nyakunkban piros kendőt kellett viselnünk, és aztán jöttek a beszédek.

Az emelvényen egymást követték az öltönyt vagy kosztümöt vagy katonaruhát viselő felnőttek, és a kezükben tartott papírlapokról, éppen úgy, ahogy most én is teszem, olvasták és olvasták a beszédeiket, mi pedig pihenőállásban hallgattuk őket.

Ez a pihenőállás különös testtartás volt, annak ellenére ugyanis, hogy a neve kötetlenséget, oldottságot, lazaságot, egyszóval pihenést sugallt, ennek is megvoltak a szabályai, melyeket be kellett tartanunk, pihenni csak szabályosan, megfelelő testtartásban lehetett, és ami azt illeti, tulajdonképpen nem pihentünk, hanem az emelvényen olvasott beszédeket hallgattuk.

Persze, csak látszólag hallgattuk, mert a testhelyzetünket megszabhatták ugyan, de azt, hogy mi jár a fejünkben, a tanítóink nem tudták ellenőrizni, jól-lehet ezzel kapcsolatban sem voltak teljesen eszköztelenek, az ünnepségek után ugyanis fogalmazást írtak velünk, melyben össze kellett foglalnunk, ahogy mondták, a saját szavainkkal, hogy miről szóltak az emelvényen olvasott beszédek, ez azonban nem okozott valódi nehézséget, hiszen nagyjából tudtuk, hogy miről szoktak szólni az ilyen ünnepi beszédek, és tudtuk azt is, hogy a tanítóink mit várnak tőlünk, a fogalmazásainkban tehát felmondtuk a leckét, a beszédeket pedig legközelebb is csak fél füllel hallgattuk, mivel a figyelmünk, alighanem önvédelemből, már az első néhány szó után elkalandozott, mikor az emelvényen olvasni kezdtek.

Ez lehet az egyik oka annak, hogy az agyam ma is kikapcsol, ha valaki sűrűn teleírt papírlapokat vesz elő, és olvasni kezd egy szöveget, melynek az élőbeszédhez nem sok köze van.

A másik oka, ahogy említettem, nyelvi természetű lehet, az írott szöveg és az élőbeszéd közti különbségekből eredhet.

Írni és beszélni persze többféle módon lehet, és ha az írott szövegnek van ritmusa, hangzása, akusztikája, akkor a papírról olvasott beszéd is követhető, mint ahogy talán abban az esetben is, ha a szerző a saját szavait használja.

Pontosan nem tudom, hogy a tanítóink mire gondoltak, mikor a saját szavainkról beszéltek, de azt én is észrevettem, hogy írás közben hajlamosak vagyunk az írott nyelvi formulákat követni, és ez a legtöbb esetben megdermeszti, megköti, mondhatni tűhegyre rögzíti a tárgyunkat, amivel ez a tárgy alkalmassá válik arra, hogy megnézzük, körbejárjuk, alaposan megvizsgáljuk, csak hogy ez már nem egészen a tárgyunk, hanem a megdermesztett, tűhegyre szúrt mása.

Mint ahogy a fecskefarkú pillangó vagy a katicabogár, melyet a rovargyűjtésményben látunk, nem igazi pillangó és nem igazi katicabogár.

Meglehet, hogy ez tényleg csak a szavakon múlik, azon, hogy milyen szavakat választunk, és hogyan használjuk őket, hiszen az a halványsárga teremtmény, melyről Vladimir Nabokov azt írja, hogy a kékesen csipkézett szárnyán látható cinóbervörös pöttyök szemekre emlékeztetnek, meglehetősen közel áll az igazi fecskefarkú pillangóhoz, talán mert Nabokov azt is elmondja, hogyan szalasztotta el ezt a lepkét gyerekkorában, a régi Oroszországban, és hogyan sikerült újra megtalálnia és megfognia végül, negyven év hajsza után, a Sziklás-hegységben, Amerikában.

Mindazzal, amiről eddig beszéltem, lényegében annyit szerettem volna mondani, hogy miért zavar, ha egy előadást nem előadnak, hanem papírról olvasnak.

A legtöbbször, mikor szöveget írunk, nem a saját szavainkat használjuk, hanem az említett gombostűket, melyekkel nemcsak a beszédünk tárgyát, hanem magunkat is a kloroformba mártott rovarok mellé tűzzük, ezért ha valaki elköveti azt az illetlenséget, hogy az emelvényre lép, és a sűrűn teleírt papírlapokról olvasni kezd, akkor a gondolataim tapintatosan más irányba fordulnak.

Mint ahogy mostanra, gondolom, az önök figyelmét is elveszítettem, pedig még mindig csak az elején járok annak, amiről beszélni szeretnék.

Arról szeretnék beszélni, hogy mit lehet csinálni szavakkal.

Annak érdekében persze, hogy bármit is tehsünk velük, az írást valószínűleg minden alkalommal azzal kellene kezdenünk, hogy többször, újra és újra elismételjük magunknak, nincs más, semmi más nincs, csak a szavak, az agyonhasznált, elnyútt szavak, ezeket kell a saját szavainkká változtatnunk, hogy elmondjuk, ami történt.

Feltéve, hogy el lehet mondani, ami történt.

Ez lenne a másik lényegbevágó kérdés, a saját szavak kérdése mellett a legfontosabb.

Jorge Semprún ugyanezt a kérdést feszegeti az írásról szóló könyvében, el lehet-e mondani, el tudjuk-e mesélni, amit a saját bőrünkön tapasztaltunk, és a helyzet, melyet felvázol, alapjában vége egyszerű: a háború végén Buchenwaldot felszabadítják, és mikor a szövetséges katonák megérkeznek, el kell mondani nekik azt, ami a táborban történt.

A történet friss, mondja Semprún, különösebben nem kell megerőltetni az emlékezetünket, a halál még jelen idejű, csak körül kell néznünk, a valóság tehát a rendelkezésünkre áll, és a szavak is megvannak hozzá, mondja, a nyelv minden szava arra vár, hogy kiválogassuk azokat, melyekre szükségünk van, a probléma tehát viszonylag egyszerű, de a feladatot szinte megoldhatatlannak látja, mert hogyan lehetne elmondani például a füstöt, mely a táborot belengte, néha sűrűn, koromfeketén, máskor szürkén, könnyedén, csaknem légiesen, milyen szavak-

kal lehet elmondani ezt a füstöt, kérdezi Semprún, ha a füstnek eddig más jelentése volt, most viszont arról a füstről kell beszélni, mely az elégetett bajtársak testéből szállt fel.

Tegyük föl, hogy el lehet mesélni, mondja, hiszen a nyelvben minden benne van, elvileg tehát ezt is el lehet mondani, de máris újabb kérdések merednek föl, egyfelől, hogy meg lehet-e hallgatni ezt a történetet, másfelől, hogy akiben van elég bátorság, kitartás vagy szenvedély ahhoz, hogy meghallgassa, képes lesz-e megérteni, amiről beszélünk.

Nem túlzás, ha azt mondom, Semprún az írás legfőbb kérdéseit feszegeti.

A haláltáborot felszabadító katonák ugyanis csak abban az esetben érthetik meg Semprún történetét, ha az életük megváltozik, hiszen a saját tapasztalataikkal, a világról alkotott korábbi képükkel, lényegében az egész addigi életükkel nem lehet összeegyeztetni a megsemmisítő táborok valóságát.

Következésképpen úgy kell nekik elmesélni a történetet, hogy az életük ettől megváltozzon, és erre nincs más eszközünk, mint a szavak, az agyonhasznált, elkoptatott szavak, és az igazi, húsba vágó irodalom mégis képes arra, hogy megváltoztassa szavakkal az életünket.

Lehet, hogy az egyeduralomra törő hatalom ezért látta mindig is veszélyesnek a szavakat.

A hatalom számára veszélyesek, a költő számára mindennél fontosabbak.

Költő az, mondja Kosztolányi, akinek a szavak fontosabbak, mint az élet.

Nádas Péter is hasonlóról beszél, mikor az élet és az irodalom viszonyáról kérdezik: az élet az első, mondja, a nyers élet van előbb, ez az előbbre való, ehhez képest minden irodalom, minden művészet csak másodlagos, mindig az élet van előbb, ismételgeti, majd pedig hozzát teszi, mert nem lehet nem hozzátenni, hogy a műalkotásokhoz képest viszont az egész élet, úgy ahogy van, „semmi, nulla, kutyafasza”.

Lehet, hogy ezért nem volt elég nekem sem, hogy egész életemben rózsákkal foglalkozzak.

A szüleim nem sokkal azután ültették az első vadrózsákat, hogy megszülettem, és ez a vállalkozás együtt nőtt velem, évről évre egyre több rózsánk volt, először néhány száz, később néhány ezer, majd pedig több tízezer, a növekedés a háború kezdetéig tartott, abban az évben, ha jól emlékszem, százhatvanezer rózsatövet termeltünk, ami egy családi vállalkozás esetében komoly mennyiségnek számít, mindebből tehát logikusan következett, hogy nekem is rózsákkal kell foglalkoznom, ami nem rossz foglalkozás, meg lehet szeretni, egy idő után én is megszerettem a küzdelmet, a fizikai munkát, amivel a rózsatermesztés jár, de ez nem volt elég, soha nem éreztem elégnek, hogy a rózsákkal dolgozzak.

Mást kerestem, másra volt szükségem, vagy másvalamire is a rózsák mellett.

Nem tudom, hogy ez honnan jött, nem tudom, miért nem volt elég, hogy rózsákkal foglalkozzak.

Rózsákkal dolgozni, a vadrózsából úgynevezett nemes rózsát előállítani, ahogy említettem, nem rossz foglalkozás, semmivel nem rosszabb, mint szavakkal dolgozni, szavak kiválogatásával, sorrendbe rakásával, hosszabb és rövidebb mondatok írásával foglalkozni.

Mégis úgy éreztem, gyerekkorom óta éreztem, hogy meg kell írnom bizonyos dolgokat.

Ezt éreztem kamaszkoromban, ezt éreztem később, a háború alatt, és ezt éreztem akkor is, mikor nem kaptam munkát, mert nem léptem be egyik pártba sem, és megint a rózsák közt görnyedtem, térdeltem, guggoltam.

Legutóbb két hónapja gondoltam arra, hogy meg kell írnom bizonyos dolgokat, mikor hosszú idő után ismét Magyarországra költöztem, és nyomorultul éreztem magam.

Ez is gyökeres változás volt, gyökeres megrázkódtatás.

Évek óta próbálom megfogalmazni, hogy mi az, ami Magyarországon történik, és évek óta nem találok a szavakat, hogy elmondjam, amit ezzel kapcsolatban érzek.

Lehet, hogy Magyarország lakosságát is gyökérsokk érte.

Ezt a kifejezést egy amerikai pszichiáter, Mindy Fullilove használja, aki a városfejlesztések során végzett rombolások lelki hatását vizsgálta, a múlt század második felében ugyanis az amerikai nagyvárosokban kiterjedt városrészeket romboltak le, elsősorban feketék által lakott városrészeket, hogy a modernizáció nevében átalakítsák őket, autópályák bekötő szakaszait, bevásárlóközpontokat, irodaházakat építsenek a helyükre.

A pszichiáter arra az eredményre jut, hogy azok a lakosok, akiket a lerombolt negyedekből kitelepítenek, a megszokott érzelmi és társadalmi környezetük elvesztése miatt ugyanolyan gyökérsokkot élnek át, mint a növények, ha átültetik őket.

A párhuzamot pontosnak érzem.

A saját tapasztalataimból kiindulva mindössze annyival egészíteném ki a képet, hogy a növények nemcsak olyankor mutatják a gyökérsokk tüneteit, mikor átültetik őket, hanem abban az esetben is, ha a talaj szerkezete vagy minősége valamilyen okból megváltozik, például hosszan tartó szárazság idején, vagy ha a talajt túladagolt vegyszerekkel megmérgezik.

Nincs ez másként a mi esetünkben sem, néha a legszűkebb környezetünket sem kell elhagynunk ahhoz, hogy gyökérsokkon essünk át.

Ez történt a háború alatt is, mintha a talaj megváltozott volna alattunk, többé már nem az életet adó, tápláló talaj volt, hanem úgy éltünk, mint akik alatt a földet kicserélték valami pusztító, terméketlen anyagra, és ezt a cserét a mai napig nem sikerült kihevernünk.

Ezt látom Szerbiában, és az utóbbi időben ezt látom Magyarországon is, ahol a talajt túladagolt ideológiával mérgezik.

Irodalmi szempontból talán hasznosak ezek a mérgezett területek, úgy tűnik, mintha az irodalomnak kedvezne a mérgezett talaj, hiszen a legfontosabb művek ma is ezekről a mérgezett területekről szólnak, írni viszont nem könnyű az ilyen helyeken, gyökérsokkos állapotban nehéz írásra fókuszálni.

Ha olyan közegben vagyunk kénytelenek élni, ahol a gyökeres megrázkódtatás állandósult, találnunk kell valamit, amivel a környezetünk hatásaival szemben megvédhetjük magunkat, és ami segít csökkenteni a környezeti terheket és akadályokat.

Ilyenkor nem árt, ha ismerjük a figyelem, a koncentráció és a lelki ellenálló-képesség megerősítésére szolgáló módszereket, de ezek mellett még valamire

szükség van, a lelki kondíciónk ugyanis nem független a testi állapotunktól, valamit tehát a testünkkel is kezdeni kell, legalábbis a saját tapasztalataim azt mutatják, hogy a test bevonása nélkül nincs tartós megoldás.

A pontos fiziológiai hátterét ennek nem ismerem.

Azokon a gyászos napokon, mikor az írás sehova nem ment, kínomban mindenféle módokon ültem, és nemcsak ültem, hanem guggoltam, térdeltem, görnyedtem a papír előtt, és a kényszeres fészkelődéseim során végül sikerült egy olyan testhelyzetet találnom, melyben védettnek éreztem magam a környezettel szemben, és ebben a biztonságos, védett állapotban az íráshoz szükséges érzékeim szinte maguktól megnyíltak.

Ennek a testhelyzetnek az íróasztalhoz semmi köze nem volt.

Egy meglehetősen elhasznált, kikopott, alacsony kanapé szélén ültem, némi képp oldalra fordulva, a füzetem részben a vékony karfán, részben a felhúzott térdeimen hevert, és attól függően, hogy mennyire fordultam oldalra, különböző mértékben tudtam elmélyülni a képzeletemben, és mivel írás közben nem mindig jó, ha a képzeletnek túl nagy teret adunk, ez a módszer kiválóan bizonyult arra, hogy az adott feladatnak megfelelően hol mélyebbre, hol kevésbé mélyre merüljek, és ezzel az éberség és a képzelet közti helyes arányokat megtaláljam.

A testem helyzetét munkaeszközként használtam az írás során, és nem lehet eléggé hangsúlyozni egy olyan eszköz fontosságát, mellyel az íráshoz szükséges hangoltság, egyfelől tehát a biztonság érzése, másfelől a képzelet, az intuíció és a kompozíciós készség hatékony működése nemcsak megteremthető, hanem a munka órái során megfelelő intenzitással fenntartható.

A szépírás hivatásáról szóló esszéjében Nádas Péter sok mindent elmond, az is lehet, hogy mindent elmond az írás szakmai kérdéseiről, de a testi vonatkozásokról, az írás testi feltételeiről keveset beszél, noha egy interjúból tudni lehet, hogy a kéziratok első változatait legalábbis nem az íróasztalánál, hanem az ölében tartott füzetébe írja.

Nemrég tudtam meg azt is, hogy Marcel Proust hogyan dolgozott, nem azt, hogy ő sem íróasztalnál ült, mert ezt régebben is tudtam, hanem azt, hogy neki is valamilyen fészkekhez hasonló, védett helyre volt szüksége ahhoz, hogy írni tudjon.

A házvezetőnője arról mesél a visszaemlékezéseiben, hogy az író bizonyos értelemben fordított életet élt, napközben aludt, éjszaka dolgozott, egy olyan szobában, mely a hangszigetelőként szolgáló parafa burkolat miatt hatalmas parafa dugóra emlékeztetett, és soha nem az íróasztalánál, hanem mindig az ágyban, ugyanabban a félig fekvő helyzetben írt, a vállai alá dugdosott ruhaneműkre dőlve, a papírjait, a kisebb-nagyobb céduláit pedig a felhúzott térdein tartotta, és mindehhez a házvezetőnő, Céleste Albaret fontosnak érzi hozzáfűzni, hogy ebben a testtartásban Proust soha nem gémberedett el, a tagjai nem váltak merevvé, a mozdulatai órák múlva is megőrizték frissességüket és elevenségüket.

Ennyi talán elég ahhoz, hogy az írás testhelyzeteire vonatkozó elképzeléseimet szemléltessem, habár ahogy mondani szokták, sokat adnék érte, ha megtudhatnám, hogy Dante hogyan dolgozott, milyen testi és lelki praktikákkal írta a maga Komédiáját, erre vonatkozóan azonban sem Boccacciónál, sem másoknál nem találtam semmilyen utalást.

Mindezzel nem azt akarom állítani, hogy a tapasztalataim vagy a megfigyelésem általánosíthatók lennének, mindössze annyit szeretnék mondani, hogy úgy tűnik, van összefüggés egyfelől a testünk helyzete, állapota, kondíciója, másfelől a képzeletünk, az intuíciónk és a kompozíciós készségünk működése között, nekem legalábbis az említett testtartás sokat segített, ebben a helyzetben írtam meg az első regényem, és ebben írtam a második regényem nagyobbik felét.

A gondjaim akkor kezdődtek, mikor 2017 lángoló nyarán, emlékeim szerint valamikor augusztus közepe táján, a rózsákkal végzett legsűrűbb munka, vagyis a szemzés idején a derekam nem bírta tovább, két hónapnyi állandó hajolás, görnyedés, térdeplés után, mikor egyik reggel a rózsasorok között guggolva balra fordultam, a lumbáris részen egy ideg egymás után kétszer annyira becsípődött, hogy alig tudtam felállni, és ebben a merev, görcsös testtartásban, mint vert hadak utolsó, immár teljesen harcképtelenné vált katonája, ijedten és kétségbeesve, alighanem elgyötört, panaszos arccal vonultam le a színről.

A következő hetek kínjait nem részletezem, elég annyit mondani, hogy ez az állapot csak a gerincem függőleges vagy vízszintes helyzetében volt elviselhető, minden mozdulat, ami ettől eltért, éles fájdalommal járt.

Mindennek az írás vetületében csak annyi jelentősége van, hogy a derekam sérülése után az említett testhelyzet, melyben a képzeletem, az intuíciónk és a kompozíciós készségem hatékonyan működött, egyre nehezebben kivitelezhetővé vált, egyre nehezebben tudtam ebben a helyzetben megmaradni, és végül teljesen le kellett mondanom róla.

A következő hónapokban nemcsak a rugalmasabb, természetesebb, alkalmazkodóbb mozgást, hanem magát az írást is újra kellett tanulnom, és már nemcsak különféle testhelyzetekkel, hanem azzal is kísérleteztem, hogy mennyit kell aludnom, hogyan kell táplálkoznom és mennyi fizikai munkát szabad végezni ahhoz, hogy másnap írni tudjak.

Inkább nem sorolom fel, hogy mi mindennel próbálkoztam, hogyan állítgattam a széket, az íróasztal lábát, a kanapén a vállaim mögé dugdosott párnákat, és mellőzöm az étrendemmel, a fizikai munkával és az alvással végzett kísérleteim részletezését is.

Mindezek után már csak egyetlen dologról kell beszélnem, arról, hogyan találtam meg azt a testhelyzetet, melyet kezdettől fogva kerestem, az írás végső, mondhatni tökéletes helyzetét, melyben mind a védettség, mind a kitárulkozás maradéktalanul megvalósulhat.

Az év elején Baselben volt könyvbemutatóm, egy hideg januári napon tehát Zugból, ahol egy ösztöndíjjal néhány hónapot töltöttem, a képtáraidról híres Baselbe indultam, miután a kocsimról letisztítottam az éjszaka során ráfagyott havat.

Hideg januári nap volt, mondom, de helyesebb lenne, ha úgy fogalmaznék, hogy ezen a napon a januári időjáráshoz képest is szokatlanul hideg volt, úgy, hogy a kabátot, mikor másfél óra vezetés után a kocsiból kiszálltam, állig be kellett gombolnom, a szállodában pedig, ahova érkeztem, az oroszok háborúja miatt lelkiismeretesen takarékoskodtak, ezért a szobában nem sokkal az érkezésem előtt kapcsolták be a fűtést, következésképpen a falak olyan hideget árasztottak, hogy nemcsak lezuhanyozni, hanem a kabátomat levetni sem volt ked-

vem, és ahelyett, hogy a jegyzeteimet még egyszer átnéztem volna, azonnal a Kunstmuseumba indultam, hogy ne kelljen a dermesztő hidegben maradnom.

Egyébként is úgy terveztem, hogy ezt a képtárat még a könyvbemutató előtt meglátogatom, ebben található ugyanis egy reneszánsz kori festőnek az a munkája, melyről sokat olvastam régen, úgyhogy a sálamat, a sapkámat megint fölvettem, egy halkan zörgő villamossal a városközpontba vitettem magam, alig negyedórával később pedig már izgatottan kerestem a képet, hogy a saját szemmel lássam, de aztán mégse találtam meg rögtön, mert nem egészen ott volt, ahol a pénztáros hölgy a képtár vázlatos alaprajzán megjelölte, egy ideig tehát más képek között, szenteket, mártírokat, kinyíló tájakat ábrázoló festmények közt járkáltam, mígnem a hosszú folyosóról végül egy kisebb terembe léptem, és akkor egyszer csak ott volt előttem, más munkák között, feltűnés nélkül, az a kép, amelyet kerestem.

Közelebb mentem, egy darabig álltam előtte, néztem, és a kép semmit nem mondott nekem.

Lehet, hogy az utazás, lehet, hogy a hideg, vagy az is meglehet, hogy a hosszabb keresés, a régi képek okozták, melyek előtt elmentem, nem tudom, mindenestre ott álltam a híres kép előtt, és hiába néztem, semmit nem éreztem, illetve csak annyit éreztem, hogy semmit nem érzek.

Még maradt annyi időm, hogy egy föld alatti folyosón átmenjek a képtár másik épületébe, mert arra gondoltam, hogy esetleg másra van szükségem, másféle képekre, úgyhogy a föld alatt átgyalogoltam a másik épületbe, hogy megkeressem a modern részleget, és ez jó volt, kezdtem helyrejönni, miközben a huszadik század második felében készült munkákat néztem.

A könyvbemutató ezek után jól sikerült: a színpadon két Thomas mellett ültem, az egyik kérdezett, a másik hosszabb részeket olvasott föl a könyvből, a közönség pedig végig követett minket, mindig pontosan érezni, hogy jönnek velünk vagy nem jönnek, és most jöttek.

Mikor késő este a szállodába visszatértem, a szobában a falak még mindig hidegek voltak, ezért rövid mérlegelés után arra jutottam, hogy nincs más megoldás, másik szobát kell kérnem.

A recepció kisasszony, akinek finom orra köré halvány szeplők szóródtak, kedvesen végighallgatta a mesémet, majd néhány kulcsot magához vett, és először a szobámba mentünk, ahol megállapította, hogy ezek a falak tényleg hidegek, aztán egy vagy két emelettel lejjebb egy másik szobába vezetett, ahol szintén hideg volt, ezt ő maga állapította meg, mikor az ajtón belépett, és akkor három vagy négy emelettel megint feljebb mentünk, én pedig arra gondoltam, hogy nem mindig könnyű megtalálni a helyünket, miközben szellemként jártunk le és föl ebben a látszólag üres épületben, melyről már délután is, mikor a kocsival megálltam előtte, valamiért az ispotály szó jutott eszembe, mindazonáltal a rövid éjszakai közjáték alatt, amíg a szobát kerestük, a recepció kisasszonnyal kellemesen, noha kissé fáradtan elbeszélgettünk, és így egyebek mellett azt is tőle tudtam meg, hogy az épület eredetileg kolostorként szolgált, amit valamiért, úgy emlékszem, hogy megnyugtatónak éreztem.

A következő szobában egy árnyalattal melegebb volt, úgyhogy a cserét elfogadtam, és a gerendák is tetszettek, a hosszabb fal és a mennyezet között ugyan-

is mélyen berepedezett, vén gerendák sorakoztak ferdén egymás mellett, és mikor egyedül maradtam, megint arra gondoltam, hogy ezek szerint tényleg nem szálloda, hanem ispotály, bizonyos értelemben tehát menhely, és ez a gondolat megnyugtató, úgyhogy zavartalanul aludtam, és másnap reggel frissen, kipihten ébredtem.

Most nem tudom, hogy mondhatom-e így, de azt hiszem, így kell mondanom, mert valószínűleg nem én tudtam, hanem a testem, hogy valami dolgom még van azzal a régi festménnyel.

Miután tehát az ispotály üvegfalú, tágas és hideg éttermében, katonakabátomat a vállamra vetve megreggeliztem, Basel óvárosán át a Kunstmuseumba indultam, majd pedig sietve, föl a széles lépcsőn, egyenesen a kép elé mentem, vagy inkább azt kellene mondanom, hogy a kép elé járultam ezen a szikrázó, fényes és hideg hideg januári délelőttön.

Álltam előtte, néztem, fájt.

Sokáig állva néztem, aztán leültem, és ülve néztem, később felálltam, megint állva néztem, majd közelebb mentem, még közelebb, végül egészen közelről néztem, mintha a saját tenyeremet nézném.

Nem tudom, hogy a nézésben, a képben vagy esetleg mind a kettőben, de én is benne voltam, és benne volt anyám is, akit napra pontosan kilenc hónappal korábban vesztettem el.

Később újra leültem, sokáig néztem ülve, aztán megint felálltam, hol közelebb, hol távolabb mentem, és utólag már azt is tudom, hogy miért kellett ilyen hosszú ideig nézmem.

Eddig tartott ugyanis, amíg eljutottam a képhez, amíg lehullott róla minden, amit mások írtak vagy mondtak, és az is, amit magammal vagy anyámmal kapcsolatban gondoltam, a saját testemmel vagy anyám testével kapcsolatban, akinek a válla ugyanolyan hideg volt, mint annak a válla, aki most ott feküdt előttem.

Csak ezek után láthattam meg, amit a festmény mutatott nekem.

És ez volt az, amiért vissza kellett jönnöm, hogy aztán a jobbára üres kiállítóteremben sokáig egyedül lehessen velem, egyre nyugodtabban és egyre üresebben ezen a péntek délelőttön.

Néztem a lábfejét, a hosszú, vékony lábujjakat és az alvadt vért, néztem a hasát és a hasán kidudorodó szabálytalan köldökét, néztem a csontos vállát, a karján a vékony izmokat, a könyöke alatt a gyűrődő bőrt, néztem a kézfejét, néztem a vékony, csontos ujjakat, néztem a sebet az elszürkült kézfején.

Ennek a képnek láttán, mondja a herceg Dosztojevszkij regényében, némelyik ember még a hitét is elveszítheti.

Ilyesmit nem éreztem, semmi ilyesmit nem, talán azért, mert nem a feltámasztás dogmájához kötődik a hitem, ellenkezőleg, a kép előtt, ahogy említettem, mélységes nyugalmat éreztem.

Ahhoz, hogy írni tudjak, nyugodtnak kell lennem, nyugodtnak és üresnek és teljesen egyedül kell lennem, nem idegeskedhetek semmin, nem törődhetek semmivel, és nem akarhatok semmit, még a semmit sem, ahhoz tehát, hogy írni tudjak, meg kell szünnöm, és minden másnak ugyanígy meg kell szünnie körülöttem.

Ezt a helyet, ezt az állapotot kell elérnem ahhoz, hogy az írás megszülessen, és ez volt az, aminek a végső, tökéletes megvalósulását a képen felismertem.

Egyfelől az írás állapotát láttam, másfelől az írást, vagyis a művet, amely ebben az állapotban megszülethet.

Már régebb óta úgy gondolom, hogy nem írhatok mást, csak ami az enyém.

Ez nem azt jelenti, hogy nem írhatok akármiről, hiszen akármiről írhatok, hanem azt jelenti, hogy amiről írni akarok, előbb a sajátommá kell tennem, még a saját történetemet is a sajátommá kell tennem, a sajátomként megélnem és elfogadnom ahhoz, hogy amit írok, annak mások számára is jelentősége legyen.

Ha sikerül a sajátommá tennem, ha sikerül a saját történetemet és mások történetét a sajátomként felismernem és megélnem, és ha megtalálom hozzá a megfelelő szavakat, a saját szavaimat, melyekkel a történetet elmesélhetem, akkor van esély rá, hogy a saját történet közössé váljon, és mások a saját történetükre ismerjenek benne.

Holbein festményén azt láttam, hogy ez a test a saját történetét mondja el, mindent elmond a saját életéről és haláláról, és amit elmond, a saját szavaival mondja el.

A saját történetét mondja, a saját szavaival, mégis értem, amit mond, mert nekem is van testem.

A dolog ilyen egyszerű.

Néztem a kézfejét, közlőről, mintha a saját tenyeremet nézném.

A VÁROSISTEN ÉS AZ IDÉZÉS IDÉZÉSE

Borbély Szilárd: *Berlin&Hamlet*

A *Berlin&Hamlet*¹ anyagát Borbély Szilárd 2000 őszén zárta le.² A kötet három évet vára-
kozott a Jelenkor Kiadónál, mire megjelenhetett. A 2003-as kiadás ajánlásában már meg-
jelenik a költő szüleinek neve („Ilonának & Mihálynak), ami a tájékozott olvasókat ekkor
is arra indíthatta, hogy a kötetet kapcsolatba hozzák a szülők házában 2000 karácsonyán
bekövetkezett rablógyilkossággal, de a *Berlin&Hamlet* nem tartozik azon művek sorába,
amelyek olvasása rá van utalva a magánéleti tragédia ismeretére. A kötet szerkezetében
és költői gondolkodásában ettől függetlenül sok közös vonást mutat a *Halotti pompával*.
Visszatekintve talán az is kijelenthető, hogy a *Berlin&Hamlet* volt Borbély Szilárd első ma-
radéktalanul érett alkotása.

A kötet kompozíciója első ránézésre világos. Négyféle verstípus, négy műfaj váltako-
zik számozott rendben. A kötet tizenhárom levelet tartalmaz, amelyek egytől-egyig kom-
pilált idézetek Kafka Felice Bauerhez és főként a kapcsolatuk idején másokhoz írott leve-
lekből. A következő verstípust, illetve műfajt az allegóriák jelentik. Nyolc allegóriának
nevezett szöveget számlál a kompozíció. Ezeken kívül találunk még tíz töredéket, ame-
lyek többségükben Hamlet alakjával hozhatók kapcsolatba, valamint tizenhat olyan ver-
set, amelyek mindegyike egy-egy berlini utcát, teret vagy helyet jelenít meg. A négyféle
szövegtípusból álló kompozíciót két epilógusnak nevezett szöveg teszi teljessé, amelyek
egyike a kötet elején helyezkedik el, a másik zárja a szerkezetet.

Közelebről szemügyre véve a kötetet annál több bizonytalanságra bukkanhat az ol-
vasó. A 84. oldalon található jegyzetek közt arról olvashat, hogy „1936-ban Berlinben elő-
adták a Hamletet Hans Höfgen főszereplésével”. Ki az a Hans Höfgen? 1936-ban jelent
meg Klaus Mann *Mephisto* című regénye, amelyből 1981-ben Szabó István forgatott filmet.
A fikció szerint a regény főszereplője, Hendrik Höfgen előbb 1926-ban Hamburgban,
majd tíz évvel később, 1936-ban Berlinben, már állami színházi intendánsként és a minisz-
terelnök kedvenceként, eljátssza Hamlet szerepét. Hendrik Höfgent eredetileg Heinz
Höfgennek hívták, és még Hamburgban veszi fel a kevésbé semmitmondónak érzett
Hendrik nevet. Hans Höfgen nevű színésznek, aki a valóságban eljátszotta volna Hamlet
szerepét az 1936-os színházi évadban Berlinben, nincs nyoma. Annál inkább elmondható
ez Gustaf Gründgensről, akiről Klaus Mann Hendrik Höfgen alakját mintázta. Gründgens
Göring kegyeltje volt, állami színházi intendáns, 1936-ban a Schauspielhausban Lothar
Müthels rendezésében nagy sikerrel alakította a dán királyfit.

¹ A Berlin és a Hamlet nevek között a kötet eredeti kiadásában egy furcsa jel látható. A 16–17.
századi nyomdászat egyik kedvelt díszítménye, az úgynevezett Aldus-levél, avagy Virágos szív.
Szentkúthy Pál *Régi hazai nyomdák mintakönyvei. Adalékok a magyar betű és nyomdai „cifra” történe-
téhez* (Magyar Bibliophil Társaság, 1940) című munkájában az olvasható róla, hogy „az Aldus-
levelet az angol szerzők először Augsburgban, Miller egy nyomtatványán találják 1516-ban”.
Heltai Gáspár kolozsvári nyomdája is használja 1560-ban.

² Bedecs László: Egyszer láttam zsiráfot. Beszélgetés Borbély Szilárddal. In: Uő.: *Mi volt a kérdés?*
Beszélgetések kortárs magyar költőkkel. Kijárat, Budapest, 2010, 165.

Az olvasás útja nevektől nevekhez vezet, tele hiányokkal, bizonytalanságokkal. „Így szerettem meg // még utazásom előtt / azt a nevet, hogy Steglitz. Volt egy / ilyen fényképész, vagy hasonló, / nem tudom” – olvasható a [*Flughafen Schönefeld*] című versben. Steglitz Berlin egyik délnyugati városrésze. A különbség mindössze egyetlen betű. Alfred Stieglitz német családból származó amerikai fényképész volt, aki 1882-ben visszatért Berlinbe, hogy Hermann Wilhelm Vogel professzor mellett fotóvegyészetet tanuljon. Stieglitz számos technikai újítás kezdeményezője lett, korai munkásságának legfontosabb eredménye mégis az volt, hogy bizonyította, a fényképészet a festészettel egyenrangú művészet, amely nem ábrázolja, hanem megteremti tárgyát. Van egy képe 1889-ből, az utolsó berlini évből. Egy kalapos, feltűzött hajú fiatal nő látható rajta, amint egy szőnyeggel letakart asztalon ír. Az asztal mögött nyitva hagyott ablakon és a zárt spalettán át a fény keskeny sávokat von a falra és a szőnyegre, becsíkozva, berácsozza a falat, és halványan a nő arcát, nehéz bársonyruháját is. Olyan a kép, mint egy Vermeer-festmény. De a beállítás nem csupán a különleges, szűrt fény teszi képpé, hanem hogy a nőt nézi valaki. Nézi a fényképész és nézzük mi. A nő azonban nem zavartatja magát, mintha ott se lenne a kamera, ír. Az asztalon egy teleírt lap, talán egy levél első lapja. A nő most tart a második lapon, azt készül teleírni, de már sosem fejezi be. Ezt a befejezetlen pillanatot nézzük tehát, és nézzük képzületünk mozgását, amint jelentést igyekszik adni e pillanatnak. Kitalálja, hogy a nő levelet ír, talán azt is, hogy kinek és mit: kitalálja a nőt. Szükségszerűen allegóriává változtatjuk a képet, írássá, töredékké, amelyhez hozzárendelhető egy dátum: Berlin, 1889.

Ugyanígy viselkedik Borbély Szilárd kötetében a többi név is. Az írásban, ami az utazásnak, azaz az élet esztétikai tapasztalatának legintenzívebb módja, az idő az idegenség állapotában határozza meg a személyességet, miközben eltörli a valóság és a valótlanág határait, és minden pillanatban kioltja a dolgok jelenlétének lehetőségét. Az írás ebben az összefüggésben a legkevésbé sem az élet holt formája, sokkal inkább olyan kép, amely megmutatja, hogy a jelenlét metafizikájának dekonstrukciójában a halál és az élet nem állítható szembe egymással: a jelen mindig absztrakció, valóságos tapasztalataink valójában múltbeliek, és a várakozással függenek össze. Borbély Szilárd ebben a kötetében kiteljesíti korábbi költészetének allegorikus impulzusait. Olyan nevek, jeltöredékek mintázatát alkotja meg, amelyek minden transzcendens odaértést nélkülöző vagy lebontó írásszerűségükben jelentésségüket, mint egy sosem betöltődő emléket, folyamatosan elhalasztják. Olyan jeleket tehát, amelyek a felejtés, a nemtudás, vagy a tudat alatti területén mozogva a tárgyát nem ismerő várakozást teszik írássá, a felkészülést a maradéktalanul be nem tölthető jelentésekre. A rögzítettségben érzékelt máshollét, heterotópia ugyanakkor az én öntapasztalatát is meghatározza. Megnyitja az utat az ironia töréséből kiszabaduló humor előtt. Az én hangja leválik a személyiségről, és egy technikai eszköz segítségével tér vissza az énhez:

Van egy hang, még
ha gépi is, amely az enyém. Nincs másom, ha jól
meggondolom, ami biztos, csak ez a távoli hang,
amely egy gépből jön. Meg az, hogy bármikor,
bárhonnan lehallgathatom. Van egy szoba, ahol
lakom, és benne egy kis fekete készülék, amely
beszél az üres szobában.

(...)

Mióta van rögzítőm, néha felhívom.
Türelmesen végigvárom, és a hosszú sípszó
után üzenetet hagyok: »Túléllek, pöcök!«
[*Kurfürsten Damm*]

A kötet kétféle olvasásmódnak nyitja meg magát, amelyek egy skála szélsőértékeit jelenthetik. Az egyik olvasat figyelmen kívül hagyja az idézetek forrását, a szövegekői kapcsolódásokat és az utalásokat. A másik olvasási mód ezek mind teljesebb feltárásával igyekszik megalkotni a jelentéseket. Az előbbi olvasásmód uralta a kötet megjelenését követő recenziókat. Angyalosi Gergely egy fikcióvá emelt, valós utazás képzetéhez, még inkább egy ismeretlen utazó személyéhez rendelte hozzá a kötet teljes anyagát: „Az bizonyos, hogy a különféle berlini helyszínek egyben a rejtélyes, kissé eszelősen kódorgó alany lelki tájainak kivetülései is egyben”.³ Angyalosi Gergely egyetlen személy alanyi megnyilvánulásaként egységesítette az eltérő szövegtípusokat. „Az, aki ezekben a versekben hol egyes szám első, hol egyes szám harmadik személyben beszél, már régen nem hisz a megállapodás vagy a harmónia elérésének lehetőségében.”⁴ A heterogenitás itt másodlagos tényező marad. A jelentések a személyes utazás metaforikus képzetében egyesülnek, és egy történet formáját öltik: „Mindazonáltal a kötet a heterogén elemek rendkívül tudatos szövedéke. Egyes szövegrészek meghatározott berlini és bécsi városrészek, épületek nevét viselik, és mintegy a térben követhetővé teszik bizonytalan identitású hősünk bolyongását”.⁵

Hasonló olvasatra tett javaslatot Rác Péter recenziója is. A szövegekőziség megnyilvánulásait nem szövegek interakciójának tekintette, hanem hivatkozásoknak, utalásoknak, amelyek természete végső soron nem textuális, hanem pszichológiai jellegű: „Ezek a hivatkozások irodalmiak, történelmi és földrajziak, de mindenekelőtt pszichológiaiak. Abban az értelemben, hogy akár megjelenik az Én a versekben, akár nem, az olvasó elé tárt kép, helyszín valójában tükör, amelyben, ha az áttételektől homályosan is, de a szerzőt látja az olvasó”.⁶ Ebben az olvasatban bármilyen textuális történés a szerzői énhez tartozik, és az olvasónak az volna a dolga, hogy a poétikai és retorikai áttételeket lebontva a szerző nyomára akadjon, aki poétikai eljárások mögé rejtette pszichéjének lenyomatát. Emellett Rác Péter szerint a pszichének ezt a lenyomatát Borbély Szilárd a különösség látszatával ruhazza fel: „Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy eleve világ(b)irodalmi közege emeli a verset. A különösség automatikusan, de legalábbis látszólag könnyen teremtdíki meg a versben, hiszen evidenciaként fogadjuk el, hogy a magyar költő hazai érzésekkel és szavakkal közelíti meg idegen tárgyát, tehát a távolság, a megszólaláshoz és a megszólításhoz szükséges távolság magától adott. Egyúttal pedig a különös mint olyan »megírja« a verset. Borbély rácsodálkozik valamire, ami egy helyi lakosnak amúgy evidens, és amire, mondjuk, egy berlini költőnek nincs miért rácsodálkoznia. Nála nem volna idegen nyelvű kifejezés az Alexanderplatz, az U-Bahn, S-Bahn, weisswurst, hanem nyelviileg belesimulna a szövegbe, otthon volna. Borbély versében önmagától teremtő elvvé válik ez a távolság, amelyet egy helyi költőnek más eszközökkel kell megteremtenie. A [Tiergarten I.] szinte nem egyéb, mint felsorolás, utcanevek, történelmi és mitológiai nevek sorjázása, költői városnézés abban a hitben, hogy e nevek hangzása önmagában rendelkezik annyi különösséggel, ami egy vershez szükséges”.⁷

Meglepő lehet, valójában a líraértés problémáit mutatja az ezredforduló környékén, hogy a leegyszerűsítő értelmezésektől egy lépéssel nagyobb távolságot tartó Bazsányi Sándor sem tudott szakítani az alanyiség pszichologizáló olvasataival. Nála a költői szubjektum helyére az elsajátított költői szerep lép, ami azonban nem változtat az olvasás szempontjain: „És mintha Borbély újabb verseiben egyre kevésbé volna fontos, hogy kicsoda is az, akit szokásosan lírai ének nevezünk. És mintha ezzel párhuzamosan egyre

³ Angyalosi Gergely: *Ex libris. Élet és Irodalom*, 2003. május 16., 21.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Rác Péter: *Egy otthon itt, egy otthon ott. Jelenkor*, 2004/3, 324.

⁷ Uo., 325.

fontosabbá válna, hogy vajon miféle álruhákba tud bújni, miféle szerepeket tud eljátszani az, akit viszont továbbra is, mégiscsak lírai ének nevezhetünk”.⁸

Ezek a recenziók azt bizonyítják, hogy létezik olyan olvasata Borbély Szilárd kötetének, amely figyelmen kívül hagyja a szövegköziség jelenségeit, és az alanyiség⁹ feltételei között egységesíti a jelentéseket. Ennek az olvasatnak azonban komoly ára van. Felszámolja az irodalom irodalmiságát. Ami miatt a vers egyáltalán vers volna, azt olyan cselnek látta, amelynek egyetlen célja, hogy különösként tűntesse föl, ami valójában hétköznapi. Az összetettebb, a versek irodalmi természetét megőrző olvasatok nem háríthatják el maguktól, hogy közelebről megvizsgálják a szövegeket és azok kultúrtörténeti összefüggéseit. Ahhoz, hogy ezt megtehessek, érdemes túllépnünk a szövegköziség Julia Kristeva által bevezetett fogalmán, hogy az exogenezis fogalmának segítségével tárgyítsuk ki a vizsgálatot. Az exogenezis „az írói munka azon szakaszának dinamikáját jelöli, melynek során a szerző olyan szövegeket, mintákat vagy (tényrögzítő, referenciális, irodalmi stb.) információkat kutat fel, választ ki és épít be szövegébe, melyek forrása kívül esik saját írásán”.¹⁰ A fogalom eredetileg a genetikai szövegkiadások elméletének és módszertanának megújítását alapozta meg a 2010-es években. Tehát nem az értelmezés munkájához, hanem a kiadott szöveg keletkezésének feltárásához tartozott. Fókuszában nem a kész mű állt, hanem az előzmények, az „altalaj” mozgó, esetleges konstellációi és folyamatai. A genetikai kritika célja az, hogy „teljes kronológiai összetettségében állítsa helyre a mű születésének és átalakulásainak materiális és szellemi foratókönyvét, amely révén a mű azzá vált, ami”.¹¹ Használható-e ez a fogalom az értelmezés gyakorlata során? Nem volna kétséges a válasz, ha az értelmezés során rendelkezésemre állnának azok a feljegyzések, lapszéli jegyzetek, számítógépes dokumentumok, amelyek a *Berlin&Hamlet* megírásának nyomait hordozzák és a könyv keletkezését kísérték. Ezek összessége képezi azt az altalajt, amelyből a könyv előzményét jelentő szövegváltozatok létrejöttek, majd a publikálás és a könyv szerkesztése során véglegessé vált a szövegük. A forrásoknak ez a meghatározhatatlan összessége nem áll rendelkezésemre. Hogy ez így legyen, tudatos döntés volt a részemről, mert Borbély Szilárd özvegyétől hozzájuthattam volna a számítógépes dokumentumokhoz, és minden bizonnyal egyéb forrásokba is betekintést kaphattam volna. Elsősorban személyes okai voltak, hogy ezzel a lehetőséggel nem éltem. De tekintettel arra, hogy Borbély Szilárd hagyatéka csupán mostanában kerül az írói hagyatékok gyűjtésére szakosodott közgyűjteménybe, az okok között szerepelt az is, hogy nem kívántam más helyzetből, exkluzív ismeretek birtokában hozzáfogni a művek értelmezéséhez, mint amilyenben bármelyik olvasója találhatja magát, akit nem fűzött sem barátság, sem ismeretség a szerzőhöz. Az exogenezis gondolata azonban nem tesz egyebet, mint radikalizálja és kiszélesíti az intertextualitás hipotézisében foglalt belátást, hogy az irodalmat kölcsönös interakciók hálózataként kell elképzelnünk. De Biasi értelmezésében ez azt jelenti, hogy az irodalomra „interaktív könyvtárként” érdemes tekintenünk, „ahol minden újonnan megjelenő szöveg arra hivatott, hogy hatást gyakoroljon a többire, módosítsa azok jelentését és hatásmezejét, miközben cserébe maga is a többi szöveg befolyása és az általuk kiváltott nézőpontváltozások hatása alá kerül, melyek formáját és jelentését is érintik”.¹² Az exogenezis fogalma ennél konkrétabb és szűkebb. Nem foglalja magá-

⁸ Bazsányi Sándor: Az emlékezet bábja. *Alföld*, 2004/4, 101.

⁹ „Összefoglalva azt állapíthatjuk meg a kötet szerkezetéről, hogy az egymásba szőtt cikluscímek ugyan rendet vágnak a versek között, és többé-kevésbé tematizálják is azokat, a legtöbb ciklusban mégis a vissza-visszatérő Én áll a középpontban.” Rác: i. m., 326.

¹⁰ Pierre-Marc de Biasi: Az intertextualitástól az exogenezisig. Ford. Bereczki Péter Levente, *Helikon*, 2021/1, 29.

¹¹ De Biasi idézi: Józán Ildikó: A szöveg ingatag. *Helikon*, 2021/1, 17.

¹² De Biasi: i. m., 30.

ban potenciálisan a vizsgált szöveget történetileg megelőző összes szöveget és kultúrát, csak azokat, amelyek forrásokkal igazolhatóan közvetlenül és valóságosan részt vettek a keletkezés folyamatában, akkor is, ha a kész szöveg végül kivetette őket magából. Az „altalajhoz” tartozó szövegek azonban mindenképpen nyomot hagynak a „kisarjadó” új szövegen.

Az értelmezést a levelek szövegcsoportjához tartozó versekkel érdemes kezdeni. A levél a magánszférához szorosan kapcsolódó, személyes közlésforma, a személyességet alapvető kódokkal jelölő műfaj. Az irodalom nyilvános gyakorlatában nem csupán helye van úgyszólván a kezdetektől fogva, a szerepe kitüntetett fontosságú, amennyiben elbizonytalanítja, viszonylagossá teszi a magán- és a nyilvános jelleg különbségét, így az irodalmat olyan gyakorlatnak mutatja, amely átlép az efféle határokon, vagy egyenesen a transzgresszióknak köszönheti folytonos újjászületését, és annak, hogy vegyíteni képes az eltérő műfaji normákat. A levelek megírása során, mint arra a kötethez kapcsolódó jegyzetek rámutatnak, Borbély Szilárd Franz Kafka naplójának és levelezésének Györffy Miklós által szerkesztett magyar nyelvű válogatását, továbbá Elias Canetti *Der andere Prozess* című munkáját használta. Canetti ebben a művében rekonstruálni igyekszik Kafka és Felice Bauer öt évig tartó, elsősorban a levelezésben zajló és ott megőrzött kapcsolatának lelki és szociális folyamatait. Az előszóban kifejti, hogy bár Kafka már 43 éve halott volt, amikor a Felice Bauerrel folytatott levelezése nyomtatásban megjelent, az első érzés, ami a levelezés olvasóit megragadta, a kínoosság és a szégyen volt. „Ismerek olyanokat”, írja, „akiknek a szégyene az olvasás során csak növekedett, és nem tudták legyőzni magukban az érzést, hogy nem volna szabad ebbe a kapcsolatba mélyebben behatolniuk. Nagyon tiszteltem őket emiatt, de én nem tartozom közéjük. Engem annyira magukkal ragadtak ezek a levelek, amilyenhez fogható elragadtatottságot évek óta egyetlen más irodalmi mű sem váltott ki belőlem. A levelezés egyike azoknak a semmivel össze nem téveszthető memoároknak, önéletrajzoknak, levelezéseknek, amelyekből Kafka táplálkozott művei megírása során.”¹³ Ezek a mondatok egyfelől jól mutatják azoknak a szemléleti különbségét, akik a levelezést magánteremtésű szövegegyüttesnek látták, és Canettiét, aki elsősorban irodalomként olvasta. Másrészt arra is felhívja a figyelmet, hogy a levelezés Kafka ekkoriban keletkezett elbeszélései és elsősorban *A per* szempontjából a keletkezés altalajához tartozott. Tehát amikor Borbély Szilárd ehhez az anyaghoz fordult, akkor magát a karkai altalajt, pontosabban annak egy részét fogta újra művelésbe, másképpen, mint ahogyan Kafka tette. A kínoosság és a szégyen érzését ez a viszonyulás azonban aligha oldja, sőt inkább fokozza. Az eltelt hosszú idő hozzászoktatott bennünket ahhoz, hogy Kafka minden megnyilvánulását irodalomként érzékeljük és értékeljük, miközben az élettörténete legendává vált, az arcképe pedig kereskedelmi ikonná. Amikor azonban a levelezés újra altalajjává, irodalom előtti anyaggá változik, annál erősebben tér vissza az életmű és a személyiség kiszolgáltatottságának tudata. Aki ma Kafkára vagy az írásaira további lehetséges művek altalajaként tekint, aligha feledheti, hogy amikor élete végén kéziratát megsemmisítésére kérte Max Brodot, semmi sem állt távolabb Kafka szándékaitól, mint ami az életművével, az életével és arcképével történt.

A *Berlin&Hamlet* leveleiből három kötelező műfaji kód hiányzik, az aláírás, a megszólítás és a datálás. Borbély Szilárd kiemeli őket eredeti kontextusukból. Aki nem ismeri az eredeti leveleket, és nem foglalkozik a jegyzetekben olvasható hivatkozással, feltehetőleg el sem jut Kafkához. A lehetséges olvasatok ezen a ponton válnak el egymástól. Amikor itt annak az olvasatnak az útját követjük, amely tisztában van ezzel a kapcsolódással, egy pillanatra sem szabad megfeledkeznünk az aláírás, a megszólítás és a datálás hiányáról. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Borbély Szilárd Kafkát nem megidézi, hanem

¹³ Elias Canetti: *Der andere Prozess. Briefe an Felice*. Carl Hanser, München, 1976, 7.

használja őt, használja a leveleit. Nem valamiféle rejtvényt olvasunk, aminek Kafka volna a megfejtése. Választ kell adnunk arra, mi a használatba vétel célja vagy értelme. Hogy mi történik itt egyáltalán.

Nézzük azonban először a felhasználás módját. A példám a [*Levél II.*] című vers lesz. Kafka és Felice Bauer levelezése 1912. szeptember 20-án kezdődik, és öt évet ölel fel. Kafka 1912. augusztus 13-án¹⁴ Max Brodnál találkozott Felicével, aki ekkoriban Berlinben gyorsíróként dolgozott egy gramofonokat és diktafonokat gyártó cégnél. A vers az imént említett első levél szövegét használja, amelyben Kafka, nem bizván abban, hogy Felice emlékszik rá, ismét bemutatkozik, és levelezőpartnerséget kezdeményez. A következőkben először a levél szövegét idézem, és vastag betűvel jelölöm benne azokat a részeket, amelyek Borbély Szilárd versében is olvashatók. Ezután szerepeltetem magát a verset, amelyben pedig azokat a részeket jelölöm vastag betűvel, amelyek eltérnek a levél szövegétől.

Prága, 1912. szeptember 20.

Mélyen tisztelt Kisasszony!

Mivel könnyen megeshet, hogy már egyáltalán nem is emlékszik rám, még egyszer bemutatkozom: Franz Kafkának hívnak, s én vagyok az az ember, aki először üdvözölte Magát egy este Brod direktor úrnál Prágában, majd később, átnyúlva az asztalon, sorra odaadogatta Magának egy múzsai utazás fényképeit, s végül ugyanezzel a kézzel, amely most a billentyűket veri, megfogta azt a kezét, amellyel megpecsételte ígését, hogy jövőre Palesztinába utazik azzal az emberrel.

Ha még mindig hajlandó az utazásra – azt mondta ott, hogy nem állhatatlan a természete, s magam sem észleltem semmi efféjét –, akkor nemcsak hogy jó lesz, hanem okvetlenül szükséges is, hogy már most iparkodjunk megállapodni az utazásban. Ugyanis ezt a rövid, egy palesztinai úthoz meg túlságosan is rövid kis szabadságunkat igen alaposan ki kell majd használnunk, ez pedig csak akkor sikerülhet, ha a lehető legjobban fölkészülünk, és az összes tennivalókban megegyezünk.

Csak egyvalamit kell még megvallanom, ha mégoly rosszul hangzik is, s ha ráadásul mégoly kevésé illik is az eddig elmondottakhoz: én rossz levélíró vagyok. Sőt még ennél is komiszabbul festene a dolog, ha az írógépem nem volna; így ugyanis, ha történetesen a lelkierőmből nem futja is egy levélre, még itt vannak az írásra az ujjhegyek. Viszonzásul persze magam sem várom el soha, hogy szabályosan jöjjenek a levelek; sőt még ha naponta megújuló izgalommal várok is egy levelet, sosem vagyok csalódott, ha nem jön meg, ha pedig végül megjön, többnyire megrettenek. Most, hogy új papírt csavarok be, úgy veszem észre, talán sokkal rosszabbnak tüntettem fel magam, mint amilyen vagyok. Ha valóban elkövettem ezt a hibát, úgy kell nekem: ugyan miért írom ezt a levelet is határai hivatali munka után, s méghozzá olyan írógépen, amelyet meg sem szoktam?

De akárhogy is, akárhogy is – a géppel írásnak ez az egyetlen hátránya, hogy így elkalandozik az ember –, ha támadhat is valakiben kétség, mármint gyakorlati két-

¹⁴ A naplójába ezt jegyzi fel a találkozásról: „F.B. kisasszony. Mikor augusztus 13-án elmentem Brodhoz, az asztalnál ült, és szinte cselédlánynak véltem. Nem is voltam egyáltalán kíváncsi, kicsoda, rögtön napirendre tértem fölötte. Csontos, üres arc, amely nyíltan viselte ürességét. A nyaka szabadon. Beújós blúz. Egészen otthoniasnak látszott a ruházata, de később kiderült, hogy egyáltalán nem az. (...) Csaknem törött orr, szőke, kicsit merev, jellegtelen haj, erős áll. Akkor néztem meg először tüzetesebben, amikor leültem, és mikor már ültem, rendíthetetlen véleményem volt róla.” Franz Kafka: *Naplók, levelek*. Európa Kiadó, Budapest, 1981, 62. Györfly Miklós fordítása. Kafka 1912. október 27-én kelt Felicének szóló leve ennél sokkal részletesebben eleveníti fel ezt az első találkozást. Ld. Kafka: *Naplók, levelek*, 73–76.

ség az iránt, hogy egy utazásra magával vigyen **útitársnak**, -marsallnak, -különcnek, -tirannusnak, vagy ki tudja, mi válnék még belőlem, **levelezőpartnerségem ellen – s egyelőre csupán erről volna szó – mégsem emelhető eleve döntő kifogás, és talán Maga is próbát tehetne velem.** Őszinte híve, dr. Franz Kafka Poříč, 7.¹⁵

Mélyen tisztelt Kisasszony, mivel könnyen megeshet, hogy már egyáltalán nem is emlékszik rám, még egyszer bemutatkozom:

héberül Amsel a nevem. Én vagyok az az ember, aki először üdvözölte Magát egy este Prágában. És ugyanezzel a kézzel átnyúlva

az asztalon, amely most a billentyűket veri, megfogta azt a kezét, amellyel megpecsételte ígérését, hogy jövőre Palesztinába utazik ezzel az emberrel.

Csak egyvalamit meg kell még vallanom: én rossz levélíró vagyok. Még rosszabb volna, ha írógépem nem lenne, mert így, ha lelkem

el is fárad, a billentyűkön tovább dolgoznak az ujjbegyek. És ha nem érkezik levél, sosem vagyok csalódott. Mégis megrettenek most, hogy

új papírt csavarok a gépbe, mert úgy veszem észre, sokkal rosszabbnak tüntettem fel magam, mint amilyen vagyok. Ha így történt volna, megérdemlem,

miért is írok olyan írógéppel, amelyet még meg sem szoktam? És ha mindezek után úgy érzi, hogy útitársnak is alkalmatlan vagyok,

levelezőpartnerségem ellen, s egyelőre csupán erről van szó, mégsem emelhető eleve döntő kifogás. Talán Maga próbát tehetne velem.¹⁶
[Levél II.]

Jól látható, hogy a vers egyetlen lényeges részlet kivételével minden sorát a levél szövegéből meríti. Másrészt az is jól látható, hogy a vers sűríti a levél szövegét, kihagy belőle hosszabb passzusokat. Az egyik ilyen kihagyás a gépírás hátrányairól szól, a másikkól megtudjuk, hogy a levél megírása előtt Kafka hat órán át hivatali munkát végzett. A legszembetűnőbb kihagyás pedig a palesztinai utazás tervéről szól, amire egyébként a következő hónapokban Kafka többször visszatért. A kihagyásoknál még fontosabbnak tűnik egy változtatás. A levélben a bemutatkozás így szól: „Franz Kafkának hívnak”. A versben: „héberül Amsel a nevem”. Nyilvánvaló, hogy bár bizonyos részletek, leginkább

¹⁵ Uo., 65–66.

¹⁶ Borbély Szilárd: *Berlin&Hamlet*. Jelenkor, Pécs, 2003, 16.

Prága említése így is felidézhetik Kafka személyét, Borbély Szilárd nem akarta kötelezővé tenni az olvasó számára, hogy a beszélőt vele azonosítsa. A Kafka név helyett tehát az Amsel név szerepel. Kafka zsinagógai héber neve azonban nem ez volt. Nem is lehetett ez, mert az Amsel nem héber név, hanem német szó, feketerigót jelent. Kafka héber neve Anshel (s-el ejtve, jelentése: boldog; aminek élt Amschel és az Ascher változata is.) „Ez a névforma áll a sírjára vésvé.” Kafka egyik 1911. december 25-én kelt bejegyzése kezdődik így: „Ich heiÙe hebräisch Amschel, wie der Großvater meiner Mutter von der Mutterseite”.¹⁷ Ez a mondat így jelent meg Györfly Miklós fordításával abban a kiadásban, amelyet Borbély Szilárd használt: „Héberül Amsel a nevem, mint anyám anyai nagyapjé”.¹⁸ A *Levél II.* szövegébe a szerző ezt a mondatot emelte át. Nem véletlen azonban, hogy Kafka az eredetileg héberül írt nevet sch-val adta vissza németül, mert s-sel ejtették. Györfly Miklós fordítása nem jelzi, miként jutott ehhez az alakhoz, amely a kicsit is tájékozatlan olvasót arra indíthatja, hogy az s-t z-nek ejtse, ahogy egy német név esetében tenné. Úgy tűnik, Borbély Szilárd is így olvasta a nevet, mert a *Kafka fiában* Franz Kafka héber nevét Anselmre¹⁹ módosítja, de ott már nem Franzot, hanem az elképzelt ikertestvérét hívják így. Az Anselm végképp nem héber név, hanem germán. Talán nem egészen véletlen ez a kavargás, és nem csupán Györfly Miklós kétséges megoldására vezethető vissza. Borbély Szilárd műveiben elcsitíthatatlan örvények kavarnak a „zsidó” körül. A „zsidó”-ról könnyen kiderülhet, hogy „nem zsidó”, a „nem zsidó”-ról pedig, hogy „zsidó”. A különbség egyfelől parányi, mindössze egyetlen betű, másfelől fatálisan óriási. A kötetben szereplő városnév, Berlin, valamint Wannsee, illetve a wannseei konferencia említése teremti meg azt az utalásmezőt, amelyben a parányi különbség döntő jelentőségűvé válik. A jelentésképzés hátterében a holokauszt árnyéka húzódik meg.

A „zsidó” körül zajló örvényléshez, bármilyen veszélyes, még vissza fogunk térni, és nem csupán itt. Most azonban foglalkozunk a név megváltoztatásával és az aláírás elmaradásával. Az aláírás austini értelemben bonyolult performatív nyelvi aktus. Austin, mint tudjuk, szerette volna száműzni a nyelvi megnyilvánulások közül az élőködő performatívumokat, mint amilyen többek közt a versírás, a színpadi fellépés vagy egy monológ elmondása. Derrida volt az, aki az *Aláírás esemény kontextus* című kései írásában megmutatta, hogy nem létezik teljesen komoly, egyedi, egyszeri és megismételhetetlen performatívum, továbbá olyan sem, amely tökéletesen fedi az adott szituációt, amelyben megtörténik, és ez nyitja meg a teret az ismétlés, az idézés vagy az élőködő, kisajátító nyelvi aktusok előtt.²⁰ Az aláírás elmaradása és a név megváltoztatása, „zsidótlánítása” azt fejezné ki, hogy a versek értelmezése nem függ a Kafka és Felice Bauer nevével kijelölt előzetes kontextustól, maguk teremtik meg a beszélő (író) ént, mégpedig éppen egy másik éntől való idézés és a másik nevében előidézett elkülönböződés, a Kafkához tartozó szövegen végzett munka által. Ez az idézés és a különbség bevezetésének mozgása létrehozza egy esemény újdonságát, és az olvasás ennek szegődik nyomába, ha elérni és lefedni nem is lesz képes.

Amikor az esemény újdonságának nyomába eredünk, az első, amit mégis le kell szögezünk, hogy Borbély Szilárd Kafkát idéz, nem valaki mást, vagyis felidézi azokat az egzisztenciális imperatívuszokat, amelyek Kafkát írni kényszerítették, és ezeket az imperatívuszokat mélyen a sajátjaként éli át, a sajátjának ismeri el. Borbély Szilárd Kafka leve-

¹⁷ Franz Kafka: *Tagebücher 1910–1923*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1992, 156.

¹⁸ Kafka: *Naplók, levelek*, 43.

¹⁹ Borbély Szilárd: *Kafka fia*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2021, 40. Ne feledjük, a Kafka fia posztumusz jelent meg, befejezetlenül, szerzői korrektúra nélkül. Nem tudhatjuk, ha erre sor kerülhet, Borbély Szilárd meghagyta volna-e a hibás változatot.

²⁰ Vö. Jacques Derrida: *Aláírás esemény kontextus*. Ford. Kicsák Lóránt. In: Antal Éva – Kicsák Lóránt – Széplaky Gerda (szerk.): *Performatív fordulatok*. Líceum Kiadó, Eger, 2015, 63–66.

leiből alighanem egyenesen felszólítást hallott ki az elsajátításra. Derrida a *Hamlet* értelmezésében különösen nagy jelentőséget tulajdonított az első felvonás ötödik színének, amelyben az apja szelleme utasítást ad Hamletnek, hogy bosszulja meg rút, erőszakos halálát. A királyfi minden későbbi mondata és cselekedete erre az utasításra ad választ, és megvalósítja az esküjében foglalt („És csak parancsod éljen egyedül / Agyam könyvében”) ígéretet. Vagyis a levelek idézése az elsajátítás ambivalenciájában valósul meg. A szövegek leválasztódnak Kafkáról, és eközben a Borbély Szilárd nevéhez kapcsolt írás kafkaivá kezd válni.

Ebben az értelemben a könyv nem egyetlen utazás jegyzeteit tartalmazza. Tudjuk, hogy Kafka többször is elutazott Berlinbe. Először 1910. december 3-án érkezett a városba. A Drezda felől érkező vonat az Askanischer Platzon található Anhalter Bahnhofra futott be. Ez a ma már nem létező pályaudvar volt Kafka megérkezéseinek helyszíne. Egy gigantikus nagyságú pályaudvart kell elképzelnünk. A főcsarnok 180 méter hosszú, 35 méter magas és 60 méter széles volt. 1880-ban egy kisebb pályaudvar helyére építették, Európában akkoriban ez volt a legnagyobb ilyen épület. Kafka ekkor is, mint minden későbbi alkalommal, az Askanischer Hof nevű szállodában szállt meg. 1914 húsvétján, amikor hosszas töprengés után rászánta magát, hogy Berlinbe menjen, itt került sor az eljegyzésre közte és Felice Bauer között. A szálloda nincs messze a Potsdamer Platztól. A Bauer család a Prenzlauer Bergen az Immanuelkirchstraße-ban lakott. A környék gazdagnak mondható. Itt lakni a felemelkedés kifejezése volt. Kafka 1913 tavaszán járt náluk először. Szívesen sétált Charlottenburgban a Mommenstraße villasora mentén, majd tovább a Kurfürstendamm irányába. Kafka 1923-ban fél évet élt Berlinben. Steglitzben a Miquelstraße-n bérelt egy bútorozott szobát. Ekkor nyílt módja rá, hogy mélyebben és szerteágzóbban megismerje a várost. Jól érezte magát a környéken. Sok volt a park és a kert, és ami számára nem lehetett mellékes, csekély volt a zajos autóforgalom.

A Felice-szerelem és abból az időből származó néhány más levelének átíratán kívül található Borbély könyvében olyan feljegyzések is, amelyek egy másik utazó tapasztalatairól szólnak, aki a 20. század legvégén érkezik a városba, és módszeresen felkeresi azokat a helyeket, ahol Kafka is megfordult vagy megfordulhatott. Megismétli és a maga életébe emeli át Kafka berlini utazásait. Többnyire már csak nyomokat talál. Az *Invaliden Strasse* című vers negyedik része az Anhalter Bahnhof egykori helyét térképezi fel:

A Hamburger Bahnhof hasonlít az Anhalter Bahnhofra.
Hiába kutattam utána egy délután, miután befejeztem
a munkám a Városi Könyvtárban, és sétálni indultam
a csatorna partján. Emlékezetből követve a térkép
útmutatását dél felé tartottam. Tudtam, hogy majd balra
kell kanyarodnom. Csak egy zöld fúvel benőtt teret
találtam, és egy boltíves bejáratot. Később fényképen
láttam magát az egykori épületet. Ez után inkább
a Tiergarten felé sétáltam tovább. Szerettem volna elkerülni
az építkezéseket. A Potsdamer Platz felől munkagépek
zaját hozta a szél. Igyekeztem beljebb kerülni a parkba,
hogy ne halljam. A kormányzati negyed huszonegyedik századi
épületei készülődtek. Toronydaruk erdejének lassú mozgását
láttam még sokáig a fák koronája fölött a szürkületben.²¹

²¹ Borbély: *Berlin&Hamlet*, 50.

A fentebb Derrida segítségével jellemzett szöveg- és személyiségmozgás Kafka tapasztalataiban is végbement, amikor 1910-ben a Deutsches Theaterben megnézte a *Hamletet* Max Reinhardt rendezésében. A főszerepet Albert Bassermann alakította. Az előadásról ezt írta Prágába Max Brodnak: „Max, láttam egy Hamlet-előadást, vagy inkább hallottam Bassermann-t. Negyedórákig, Isten a tanúm rá, egy másik ember arcát viseltem, és időről időre el kellett fordítani a tekintetem a színpadról, egy üres páholy felé, hogy rendet teremtek magamban”.²² A *Berlin&Hamlet* verseiben megalkotott személyiség hasonlóan ambivalens folyamatokat él át az írás által. Átváltozik, elsajátít, visszaváltozik. Követ és ismétel, miközben az írás által színre is viszi a követést és az ismétlést. A kötetben Hamlet figurájához elsősorban az ambivalenciának és a színrevitelnek ezek a folyamatai kapcsolódnak, valamint a színház a színházban rá jellemző szituációja:

A beszéd színpadán mindannyian
mint botcsinálta, rossz színészek
utánozzuk a régi hősokeket.

Könyvekből olvassák nekünk,
hogymit kell mondanunk,
ha beléptünk. Ha nem jut más

eszünkbe, mint fölvenni a jelmezt,
amely akárkié. Céltalan
minden szó, amely nem vág

el fonalat.
[Töredék II.]²³

Együttműködésünk hosszabb időre szól. Bennem
a játék kényszeres viselkedés. Nem tudok alakoskodni.
Olyanokra van szükségem, akik tudják, hogy

mindezt miként válik valóra.
(...)

Mások készítik feljegyzéseiket,
míg én monológot mondok a színpad mögött, hol

senki sem hallja, amit beszélek, De most sem lehetek
teljesen szabad. Mintha egy színész játszana helyettem,
úgy forgatom a szavakat magamban, akár a tört szeretném.
[Töredék III.]²⁴

Ha az *Ami helyett* című kötet sétáló hőisében Baudelaire flâneurjének rokonára ismerhetünk, ez talán még inkább elmondható a *Berlin&Hamlet* világáról. A kötet az olvasót is kószálásra hívja, nem csupán a térben, hanem a történelmi időben is, hogy ekképp mérje fel a szubjektum létrejöttének feltételeit. A másik szerző, akinek a szövegei ebben a folyamatban részt vesznek, Walter Benjamin. *Berlini gyermekkor a századforduló táján* című vissza-

²² Idézi: Földényi F. László: A kallódó fiú. *Filmvilág*, 1997/5, 8.

²³ Borbély: *Berlin&Hamlet*, 19.

²⁴ Uo., 28.

emlékezése *Berlini krónika* című korábbi munkájából fejlődött ki. A memoár megírását 1932 augusztusában kezdte el, az előszót pedig 1938-ban keltezte. A két dátum között eltelt évek alatt négy változat keletkezett. A mű publikálására, nem függetlenül a Németországban beállt politikai változásoktól, nem kerülhetett sor, bár részletei olvashatók voltak a *Frankfurter Zeitung*ban Detlef Holz álnév alatt 1933-ban, majd a Thomas Mann által szerkesztett *Maß und Wert* című folyóiratban. Benjamin 1940. szeptember 26-án öngyilkos lett Spanyolországban. Az első kiadásra Adorno támogatásával 1950-ben került sor. Az 1972-es kiadás olyan anyagok közlésével bővült, amelyeket Benjamin eredetileg is a szöveg részének tekintett. 1982-ben aztán Párizsban előkerült egy olyan változat, amelyet Benjamin végsőnek tekintett. Ez került be a *Gesammelte Schriften* (Összegyűjtött írások) 1989-es kiadásába. Borbély Szilárd még nem használhatta Márton László e kiadás alapján készült fordítását, amely 2005-ben jelent meg az Atlantisz Kiadónál. Benjamin írásainak *Kommentár és profécia* címmel 1969-ben megjelent magyar nyelvű válogatása volt a segítségére, amely Berczik Árpád fordításában szemelvényeket tartalmaz Benjamin memoárjából.

A benjamini mű alapszituációját máig legpontosabban talán Anna Stüssi foglalta össze 1979-ben írott *Erinnerung an die Zukunft* (Emlékezés a jövőre) című munkájában. A könyv első fejezete Benjamin Tiergartenről szóló memoártörredékét elemzi: „A város, az ember kulturális produktuma, annak, aki eltéved benne, olyan zavarba ejtő lehet, mint egy darabka ismeretlen természet, amely száműzte őt magából. Akinek a város természetként jelenik meg, annak ezáltal sem közelebbi, sem ismerősebb nem lesz, ellenkezőleg, a város természetellenes (unnatürlich) és idegen lesz számára. Egy embertől független, rejtélyekkel teli életre tesz szert általa, amelyet meg kell fejtenie. A nagyvárosi emberben ebben a helyzetben olyan képességek ébrednek fel, amelyekről a hétköznapokban mit sem tudott: megtanul jeleket olvasni, nagy bajában minden iránymutatássá válik, hogy megjelje az elvesztett utat. Hasonlóan a mesebeli gyerekekhez, akik eltévednek a rengetegben, és meglik megmenekülésük nyomait, a városlakó az aszfalton és a falak között megvalósítja az eltévedés művészetét: a figyelmet a jelekre és a titkos üzenetekre. A város ismeretlenné vált, de ettől nem válik az elveszettség színpadává, átadja magát annak, aki ért hozzá, hogy felismerje a jelentés-összefüggéseket; a tájékozódás sokat ígérő terepe lesz”.²⁵ A kószáló, aki ebben a városban nőtt fel, és most mégis ismeretlenné válik számára gyermekkorának színhelye, nem otthona többé, allegóriaként tekint minden részletre, helyre. Az eltévedést nem a helyes út, a tájékozódóképesség elvesztéseként kell itt értenünk, az eltévedés szándékolt állapot, módszer. Aki így eltéved, annak a célja nem egy pont, hanem maga az út. Stüssi felismeri, hogy ez a magatartás különbözik a 19. századi kószálóétól. A 20. századi flâneur ismét, visszanyeri gyermeki viszonyulását, amikor még labirintus volt számára a külvilág.²⁶ E pontról érdemes egy pillanatra visszatekintenünk Rácz Péter kritikájára, hogy lássuk, éppen a benjamini mű alaptermészetét nem vette figyelembe, így aligha tévedhetett volna nagyobbat Borbély Szilárd olvasásakor. Az ő műve ugyanis az ismétlés ismétlése. Lényegében ugyanazt az utat járja be, mint Benjamin, mondatai az ő mondataira utalnak, de nem veszi át őket szóról szóra, ahogy Kafka leveleinek szövegével tette. Az ismétlés ismétlése, mint látni fogjuk, hívásként eleve bele volt foglalva az eltévedés benjamini művészetébe. A Tiergartenről szóló rész kulcsszava a labirintus, amit Borbély Szilárd is átvesz:

Az utcanevek, mint száraz ágak
a parkban, amely ma a labirintus,
utam a Bendler-hídon át vezet,²⁷

²⁵ Anna Stüssi: *Erinnerung an die Zukunft*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1977, 12.

²⁶ Uo., 13.

²⁷ Borbély: *Berlin&Hamlet*, 41.

A labirintus magától értetődően idézi fel Ariadné mítoszát. Borbély Szilárd beszélője az eltűnő Ariadné nyomában halad, akit nem érhet el. Ariadné Benjaminsnál is egy rejtőzködő, láthatatlan lény neve. Anna Stüssi ennél pontosabban fogalmaz: Ariadné „egy ismeretlen tulajdonnévnek helyét tölti ki”.²⁸ Ez az üres hely kettős horizontot nyit meg: „a szépség, ami a gyermek számára elérhetetlenül a jövő horizontján lebegett, a felnőtt számára soha el nem értként a lezárt múltban reked”.²⁹ A múlt és a jelen kettős horizontja az ismétlés ismétlésében más tartalmakat nyer. Nem az elérhetetlen és a soha el nem ért szépség keresése teszi labirintusszerűvé a város utcáit, tereit, hanem az idő természete. Benjamin angyalát, emlékszünet, az idő vihara folyton a jövő felé sodorja, a vihar szele tehát a múlt felől fúj. Ugyanez történik a *Tiergarten I.* című versben a Hesperidák almáival megrakott hajókkal. „Az Európa múltja felől kerekedő szellő / lassan hajtja a Hesperidák almáival / megrakott hajókat fölfelé”. A Hesperidák kertje bizonyos hagyományok szerint Árkádiában volt. A kert egyik fáján az örök ifjúság és a halhatatlanság aranyalmái termettek. Hogyan kerül egymás mellé Árkádia, az örök ifjúság, a halhatatlanság és Berlin? És mit jelent az egymás mellett állásuk?

Benjamin Hitler hatalomra jutása után elmenekült Berlinből. A *Berlini gyerekkor 1900 táján* nagyrészt emigrációban készült. Ugyanebben az időben dolgozott *A történelem fogalmáról* című történetfilozófiai tézisein. A mű harmadik tézise így hangzik: „A krónikás, aki az eseményeket elmeséli anélkül, hogy nagy és kis események közt különbséget tenne, az igazságnak tartozik számadással, hogy semmi, ami valamikor megtörtént, ne vesszen el a történelem számára. A múltjával persze csak a megváltott emberiség rendelkezhet a maga teljességében. Ez azt jelenti, hogy csak a megváltott emberiség számára válik a múlt minden egyes pillanata idézhetővé. Minden megélt pillanat citation à l'ordre du jour lesz – amely nap a végítélet napja”.³⁰ Ha ez így van, ez nem csupán azt jelenti, hogy a múlt túlnyomó része a krónikás kezén is elveszik, hanem azt is, hogy a múlt csak egy mindenkor eljövő, mert végső pillanat felől válik teljes egészében idézhetővé, akkor kerülhet a maga teljességében az idézés napirendjére, úgy, hogy a felvillanó pillanatok fényes pontja nem huny ki. Miközben Benjamin az emigráció napjait élte, és Berlinben minden utcasarok Hitler irtással hatalmát hirdette, Benjamin megpróbálta olyan tekintettel nézni a várost, amely számára elérhetően a lehető legközelebb áll a megváltott emberiség tekintetéhez, saját gyermeki tekintetével. Azt viszont még nem tudhatta 1938-ban, amikor a kéziratot lezárta, mi következik ezután.

Borbély Szilárd tekintetében már benne van a később történt események ismerete. Az egész könyv fölött ott lebeg a holokauszt árnyéka. Benjamin 1942-ben öngyilkos lett. Felice Bauer családja 1930-ban Svájcba emigrált, majd 1936-ban az Egyesült Államokban telepedett le. Kafka 1924-ben tüdőbajban meghalt. Max Brodot műveinek elégetésére kérte. Brod nem teljesítette barátja kérését. 1925 és 1935 között számos művét kiadta, a kiadatlan kéziratokat pedig egy bőröndben kimenekítette Palesztinába. Az utolsó vonattal hagyta el Prágát, amely 1939 márciusában a német csapatok bevonulása előtt még kifutott a központi pályaudvarról. Amikor Borbély Szilárd a versekben bejárja Benjamin nyomait, nem idézheti fel saját gyermeki tekintetét, mert az ő gyerekkori tekintete nem Berlinhez tartozott. Következésképp ezen a módon a jövőre sem vethet pillantást. Az ő pillantásának perspektívája ebben az esetben is, mint későbbi műveiben sokszor, leginkább a *Bukolikatáj*ban posztumusz kötetében, Árkádia. Jól tudjuk, Kazinczy azt javasolta, hogy ezt a mondatot vessék Csokonai sírjára: „Et in Arcadia ego”. Borbély Szilárd irodalomtörténeti pályája kezdetétől sokat foglalkozott mindkét szerzővel, különösen Csokonaival,

²⁸ Stüssi: i. m., 15.

²⁹ Uo., 23.

³⁰ Walter Benjamin: *Über den Begriff der Geschichte. Gesammelte Schriften I. 2.*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1991, 694.

és az úgynevezett Árkádia-pörrel, illetve ennek tükrében Csokonai karakterével.³¹ A sírfelirat Kazinczy értelmezésében azt jelentette volna, hogy a költő valamikor Árkádiában élt, „Árkádiában éltem én is”, míg Fazekas Mihály a helyes jelentésre mutatott rá, amely szerint a mondat a halálnak kölcsönöz hangot, és ő, tehát a halál mondja azt, hogy még Árkádiában is ott van. Bódi Katalin kiváló tanulmányban tekintette át Árkádia képzőművészeti ábrázolásait. Felidézett egy 1803-ban megjelent anatómiai albumot, helyesebben a belső címlap mellé helyezett metszetet, „amelyen egy árkádikus táj idilljében tudós emberek, bölcs férfiak boncolnak fel egy sziklára kiterített halott testet”.³² „A test egy kőre van helyezve, ami minden boncolást ábrázoló kép esetében Krisztus testének a keresztről való levétel utáni kiterítésére referál: itt ráadásul az oldalra billentett fej és a széttárt karok a keresztpozíciót is felidézhetik. A testet a szegycsonttól az ágyékgig nyitja fel a boncolást végző alak, akit társa egy könyvből, kezét intésre emelve irányít: ez a kicsinyítő tükör viszi színre a kezünkben tartott anatómiai album használati módját, illetve a tudás birtoklásának és alkalmazásának lehetőségeit. A kereszt alakban, a lágy részeket teljes mértékben láthatóvá tévő felnyitott felsőtestből a szív hiányzik, ahogyan azt a kép bal oldalán álló figurák eszmecsereje világossá teszi. Az alacsonyabb, fiatalabb figura tartja kezében a szívet, míg a magas, szakállas, méltóságos alak a halott testre, pontosabban a szív helyére mutat”³³ – olvasható Bódi Katalinnál a metszetről. Majd hozzáfűzi: „A jelenet előtérben a barokk *Et in Arcadia ego*-tematikából jól ismert, vanitas-metaforaként értelmezhető koponya és csontok hevernek, ami természetesen Árkádiának a Fazekas Mihály által is értett jelentését erősíti”.³⁴ Az ábrázolás ilyen formán egyszerre érinti a *Halotti pompa* egész világát, valamint Kölcsey *Vanitatum vanitas* című költeményét, amelyről Borbély Szilárd doktori disszertációja szólt. Árkádia azonban a *Berlin&Hamlet* koncepciójában az emlékezet alakzatává válik. A történelem, pontosabban a történelmi kataklizma másikja lesz, olyan távlatot biztosítva, ahonnan rá lehet tekinteni a történelemre mint az emberi botrány helyére, az eltűnő nyomokra és a felejtésre.

A tekintethez tartozó retorika („De hol van már”) ironikus módon megfelel a Villon *Nagy Testamentumában* szereplő *Ballada a hajdani idők dámáiról* című vers szállóigévé vált refrénjének („De hol van már a tavalyi hó”). A kérdést azóta rengeteg vers megismételte, például Juhász Gyula *Ódon balladája*, hogy aztán az idők távolából rimeljen rá Marlene Dietrich *Sag mir, wo die Blumen sind* című dala, amelyben egy nő kérdezi, hol vannak a katonák. Villonnál ez a sor az idő mulandóságát, a halál végső, meghaladhatatlan valóságát fejezte ki. Marlene Dietrichnél a háború értelmetlensége, pusztítása és az emberi élet semmisége fölötti megrendülést. Az elmúlás minden esetben értékvesztést jelent. Amikor Borbély Szilárd verse a wannseei konferencián részt vevő férfiak nevét sorolja, nem olyanok nyomát keresi, akik értéket képviseltek. Épp ellenkezőleg, olyanokét, akik közönyösen, kedélyes poharazgatás közben embermilliók haláláról döntöttek. Eltűnésük ugyanakkor diadalnak sem mondható, hiszen amit elterveztek, visszavonhatatlanul megtörtént. Annál is kevésbé lehet szó diadalról, mivel a versbeli archívum utolsó neve Henriette Vogelé, aki nem tartozik a konferencia résztvevői közé. A halálos beteg író nő öngyilkossági szerződést kötött Heinrich von Kleisttel. 1821. november 21-én egy együtt töltött éjszakát követően Kleist a Wanssee partján előbb őt lőtte le, majd magával is végzett. A wannseei konferenciát és a pár halálát tehát csak a helyszín kapcsolja össze. A vers a békés berlini tó partján a történelem nyomainak eltűnését konstatálja.

³¹ Lásd Borbély Szilárd: *„Nyugszol a nyárfáknak lengő hívesében”*. *Tanulmányok Csokonairól*. Csokonai Könyvkiadó, Debrecen, 2023, 90–116.

³² Bódi Katalin: *Et in arcadia ego és felboncollak*. *A Vörös Postakocsi*, 2015. 08. 17.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

Hol van Georg Leibbrandt, Erich Neumann, Wilhelm Kritzinger, hol Gerhard Klopfer, az ügyvéd, Otto Hoffmann, a kereskedő, és Heinrich Müller, aki eltűnt nyomtalan? És a többi kilenc hová lett?

Tizenöt férfi beszélgetett kilencszáznegyvenkettő január huszadikán az Am Großen Wannsee egyik villájában, a kesernyész cigarettafüst és az erős konyak ködében. A fanyar szag nem hasonlított a vérhez.

És hamarosan nem várt megrendelések futnak be az erfurti Topf und Söhne céghez. De akkor már senki sem kérdezte, hol van az örült porosz tiszt? És hová tűnt Henriette Vogel szeme kékje?³⁵

Az időben felszámolódnak a megtörtént események nyomai. Az idő természetéből nem az emlékezet, hanem a felejtés, az eltűnés fakad. Ilyen értelemben az, amit történelemnek nevezünk, tehát ami az emlékezet műve, az idő nyomtalanító hatásának megakasztásából, megfékezéséből keletkezik, anélkül, hogy a történetíró, a krónikás ennek feltétlenül tudatában lenne. Az idézés idézése, az, amit ebben a kötetben az irodalom, a vers csinál, ebben az értelemben nem szegődik a történetírás társául. Fegyelmezett semlegességgel viseltetik az idő nyomtalanító hatása iránt. A líra létmódja itt a fegyelmezett tűnődés a nyomok fölött. Az [*Alexanderplatz*] című vers, ahogy több kritikus észrevette, József Attila *Téli éjszaka* című költeményével tart fenn intertextuális kapcsolatot. A *Téli éjszaka* verskezdő (ön)felszólítása, „Légy fegyelmezett!”, nem csupán a felmérés józanságára vonatkozik („Hol a homályból előrehajol / egy rozsdalevelű fa, / mérem a téli éjszakát”), de arra is, hogy a felmérés által megjelenő észleleteket a vers ne csupán az érzelmeiről válassza le, hanem az emberi érzékelésről is mint olyanról. „A költői »mérés« tehát hang- és fényeffektusokat (illetve ezek látszólagos ellentéteit) extrapolál a »téli éjszaka« összefüggéséből, pontosabban közvetíti ezeket, sőt: ezen közvetítettség elemeinek vagy struktúramozzanatainak mutatja őket. Mintegy mesterségesen kikülöníti őket a »téli éjszaka« látszólag természeti dimenziójából, mondhatni laboratóriumi körülmények között preparálja őket”, írja Lőrincz Csongor.³⁶ Borbély Szilárdnál ilyesféle kikülönítés nem történik. A fegyelmezettség nem a megfigyelő megkívánt tulajdonsága, hanem a városi tájé. Szenttelen adottságként³⁷ kerül szóba.

Az Alexanderplatzon az U-Bahn bejáratánál eltaposott kartonpapír. Átéptetés alatt a tér. Itt minden fegyelmezett. A földön papírdoboz néhány pénzérmével. Belorusz énekes operaslágerei. Fehér pára az S-Bahn-pálya boltívei alatt a lámpafényben.

A versbeli Alexanderplatz „Európa megvetett arcának” tükréként jelenik meg egy új világmegvetett hajnalán. A belorusz operaénekes mellett szóba kerülnek a belvárosi építkezésekről koszos ruhában hazatérő vendégmunkások, „főként / szlávok és románok, de van-

³⁵ Borbély: *Berlin&Hamlet*, 54.

³⁶ Lőrincz Csongor: A ritmus némasága? József Attila: *Téli éjszaka*. *Alföld*, 2017/4, 40.

³⁷ Bazsányi: i. m., 101.

nak spanyolok / meg olaszok is”, továbbá ideges vietnámi cigarettaárusok. A beszélő ezekkel az idegen és kiszolgáltatott egzisztenciákkal érez közösséget: „Napközben együtt étkezünk / az ideiglenes gyorsbűfékben”. Az Alexanderplatz szimbolikus helye az új, még ismeretlen világekorszaknak. Az 1989. november 4-én egymillió ember részvételével ezen a téren lezajlott demonstráció tette nyilvánvalóvá, hogy a második világháború utáni hidegháború időszaka lezárult. Néhány nappal később lebontották a Kelet- és Nyugat-Berlint elválasztó falat. Az Alexanderplatz, ami egykor az NDK politikai életének központja volt, az újraegyesítés után szinte a felismerhetetlenségig megváltozott. A *Berliner Zeitung* 2021. április 10-i számában nem ok nélkül kapta a tér jelenkori történetét összefoglaló cikk ezt a címet: *Vom Alexanderplatz zum Allesandersplatz* (Az Alexanderplatztól a Mindenmáslett térig). A versben az átépítés folyamata a város és a téli ég viszonyának zavaros képzeteibe torkollik, és nyugtalanítóan ismétli meg Wim Wenders 1987-ben bemutatott *Berlin fölött az ég* című filmjének nyitó képét, amelyen a lebombázott és romos állapotában meghagyott Gedächtniskirche fölött téli felhők vonulnak. Wim Wendersnél mindvégig tisztán megkülönböztethető marad az égi és a földi perspektíva, a város és az ég viszonya, főhősei pedig érvényesen lehetnek olyan jóakarátú angyalok, akik az emberek számára láthatatlanul segítenek, és részvétellel szemlélik az emberek életét. Egyikükben, Damielben vágy ébred, hogy ne pusztá megfigyelője legyen az emberek világának, hanem részese. Borbély Szilárdnál a viszony összezavarodik: „A város maga, mint a téli ég, / lebeg az űrben”, „A város felett száll el a téli ég”. A fegyelmezett viszonyok labirintusszerűvé válnak, a vers egyetlen megszólítottja pedig újra csak Ariadné lehet:

A felszínen új
mítosz épül. Az építkezés miatt a kivezető
utakat rendszeresen átrendezik. Valóságos
labirintus ez. Mondom neked, Ariadné,

kedves, már nincs messze a kijárat. Ujjait
bedugja a téli éj a térről, hol a tejszerű,
lámpafénytől opálos ködben készülődnek
az árusok a Karácsonyra. Mint lucskos szalma,
hull a lámpafény az utcakőre.

Bevezetésképp azt mondtam, Borbély Szilárd költészete a *Berlin&Hamlet* által kiteljesíti eddigi allegorikus impulzusait, olyan nevek, jeltöredékek mintázatát alkotja meg, amelyek minden transzcendens odaértést nélkülöző vagy lebontó írásszerűségükben jelentésségüket, mint egy sosem betöltődő emléket, folyamatosan elhalasztják. A kötet allegorikus működésének megértésében Walter Benjamin lehet segítségünkre. „Miközben a szimbólumban a pusztulás megdicsőülésével a természet transzfigurált arca a megváltás fényében egy pillanatra megmutatkozik”, írja, „addig az allegóriában a történelem facies hippocraticája megmerevedett őstájként tárul a szemlélő szeme elé. A történelem mindazal, ami időtlent, szenvedést és elhibázottat magában visel, ott van egy arcon – nem, egy halotti fejen. És amennyire hiányzik belőle a kifejezés minden »szimbolikus« szabadsága, az alak klasszikus harmóniája és minden emberi – az ember természetről levált alakját a rejtély kérdéseként mondja ki, és nemcsak az emberi lét természetét, hanem az egyes ember biografikus történetiségét is. Ez az allegorikus szemlélet lényege (...). Ennyi jelentés, ennyi halál felé fordulás, mert legmélyebben a halál ássa meg a phüszisz és a jelentés közötti (...) demarkációs vonalat. De amennyiben a természet kezdettől fogva a halál felé tart, annyiban kezdettől fogva allegorikus. A jelentés és a halál annyira időbeli a történelmi kibontakozásban, mint amennyire a teremtmény bűnösségében csíráként szorosan

egymásba kapcsolódnak.”³⁸ A történelem az allegóriában írásként lép fel. A történelem szót ezúttal a legszélesebben kell értenünk úgy, hogy az allegorikus folyamatban részt vevő egyes ember történetiségét is magába foglalja. Ez a folyamat ugyanakkor a halállal van eljegyezve, amennyiben a halált nem az eltűnés, a nemlét szinonimájaként használjuk, sokkal inkább az idő elmúlásának érzékelhető formájaként, a teljességgel nem jelen lévő megmutatkozásaként.

Borbély Szilárd kötetének néhány verse hasonlóképpen írja le az allegorikus emlékezet működését: „A messziről / érkezett hír visszhangja lesz saját / késlekedő érzésének. Előhang, / amelyet szenvedés követ” (*[Epilógus I.]*); „Minden / valami másban foglal helyet, / amely birtokolja őt. Az egyik szó / a másikat. A szót magát pedig // egy fogalom” (*[Töredék I.]*); „Beszélgetésünk / most emlékezés volt inkább, visszavonása mindannak / ami korábban történt” (*[Krumme Lake]*); „Olvastam könyveket, halott betűk / sírkertjeit” (*[Töredék X.]*). E töredékes, érzékesztő vagy véglegesen elhalasztó allegória ugyanakkor arra hívja olvasóját, hogy töredékességét újabb töredékekkel, nevekkel egészítse ki, azaz történetet írjon, annak tudatában, hogy minden kiegészítés szinguláris esemény lesz. A most előttünk fekvő könyvben végül minden elmondható történetet és leírható nevet egyetlen név tartalmaz, a „városistené”, Berliné. Mintha nem vezetnének ki utak ebből a városból, ebből a névből, miközben az odavezető gyötrelmes út is szüntelenül halasztást szenved, elnapolódik. A megérkezés és a kiút együttes lehetetlenségének emlékei és töredékei Kafka Felice Bauernek írott sorai, melyeket a *Levelek* címmel jelölt darabok felhasználnak. A kérdés csupán az, hogy magából az allegóriából van-e kiút. Visszavezethető-e az idézet saját forrásához, egymásra írható-e Kafka allegorizálódott neve a levelek szerzőjének nevével, visszahelyezhető-e ez az allegória Felice Bauer és a Kafka név egykori viselőjének szerencsétlen történetébe? Ha így tennénk, Borbély Szilárd könyvét a történet adalékaként, kommentárjaként olvasnánk, azon az áron, hogy kitörünk belőle minden egyéb odaírt vagy odaírható nevet. A Kafka név Berlin nevében elszakad az őt hordozó korábbi történetektől, csupán a hozzá tartozó szövegeket viszi tovább töredékek és idézetek formájában. Kafka neve összekapcsolódik más nevekkel, amelyekben az allegóriának ugyanaz a szerkezete ismétlődik. Ilyen név Hamleté és Benjaminé. A jelentésének betöltését szüntelenül elhalasztó allegória mindig mintázatokat alkot. Sosem áll önmagában, szüntelenül kész arra, hogy a világot idézetek bonyolult rendjére cserélje föl. A jeleknek e mintázatában az én szöveggé válva szenvedés nélkül tűnhet el, ugyanakkor az őt magában foglaló szöveg olvasójaként korlátlanul bővítheti a mintázatot, idézhet, miközben felidézhetővé teszi önmagát:

Mint előadás után az est, nehéz lesz akkor
szétválogatni azt, ami történt és nem; de tudd,
csupán a játék volt, amely elmosta azt,
ki voltam én 's mi volt létem. Mert

engem, kit megszállt mások beszéde,
's hangsúlyokban voltam jelen, majd
újra felidéz a színpad, mely ekkora már
üres, 's mégis jelentésekkel tele. Mint játék

után az arc, fényesen mosolygó, ám hideg,
akár a szív jege. „Míg él ember szeme

³⁸ Walter Benjamin: *Ursprung des deutschen Trauerspiels*. Verlag, Frankfurt am Main, 1972, 182–183.

's lélegzete, mindaddig él arcom,
's élsz benne te" – mondom; noha nem

én és nem te, csupán egy szöveg
emlékezete. 'S mit átélt ez a mondat,
csak te tudod és én. 'S ők olvassák még,
mikor nem lesz se játékos, se játék.

[*Allegória IV.*]³⁹

Borbély Szilárd verseskötetében az allegorikus nyelvi mozgások mégis a személyesség impetusával telnek meg, az ént ironikusan megkettőzve egy személyes léthelyzet hajlás-szöge alatt, egy konkrét, csapdaszerű berlini tartózkodás képeinek, útjainak közvetítésével válnak láthatóvá. Az én ironikus törésének tapasztalata azonban szintén Hamlet nevéhez kapcsolódik, a kettősség az excentrikus (ön)értelmezés, az én önmaga utáni nyomozásának, spionkodásának (ez is Berlin nevéhez, történetéhez tartozik) kívülségében nyilvánul meg. Így válik az allegória teatralitása veszélyes, az ént eltörlő, ugyanakkor excentritásában újraalkotó játékká, az értelmezés pedig (ön)gyanúsítássá:

Mert a herceg az iróniára vágyott,
ezért a gyilkosságot kapta cserébe.
A szavak között rejtély után kutatva

utazása során olyasmire lelt, amit nem értett.
Apjának, aki Wittenbergába küldte,
levelekben kellett beszámolnia tapasztalatairól.

Kísérői közt volt valaki, aki jelentéseket készített
róla. És mivel tudta ezt, időnként megpróbálta
ezeknek a beszámolóknak a stílusát utánozni.

(...)

Ez után úgy kezdte figyelni magát,

ahogy kísérője láthatja. Meg kellett
előznie azok szándékát, akik ki nem mondott
gondolataiért akarják büntetni. Tudta,

csak akkor kerekedhet fölébük, ha kitalálja, amit
ellenségei még nem gondolnak, de hamarosan
kiolvasnak ideges és kapkodó gesztusaiból.

(*Töredék VII.*)⁴⁰

Stieglitz kalapos nője levelet ír egy prágai fiatalembernek, amelyben burkoltan azzal gyanúsítja magát, hogy türelmetlensége miatt, amivel Berlinbe hívta, ő tehet a fiatalember indokolatlan félelmeiről és vágyáról, hogy eltűnjék a világból, ami még szorosabban apja szelleméhez köti.

³⁹ Borbély: *Berlin&Hamlet*, 51.

⁴⁰ Uo., 55.

ELBÚJÁS ÉS ELŐBÚJÁS

Frank O'Hara és John Ashbery, New York queer költői

2024 nyarán a Várfok Galéria rendezvénysorozattal ünnepelte a New York School nevű amerikai költői és művészeti mozgalmat, aminek során magyar költőket, zeneszerzőket és képzőművészeket kértek fel, hogy vegyenek részt az eseménysorozatban, és annak keretében támogatták új művek, közös alkotások létrehozását is. Ezt tekinthetjük úgy, mint az 1950-es és 60-as években feltörekvő, utóhatásában mára a legbefolyásosabbnak és legelismertebbnek tartott amerikai költői mozgalom megkésett magyar megérkezésének megkoronázását, aminek keretében egy hasonló megmozdulást kíséreltek meg szimbolikusan létrehozni hazai tájon is.

A New York School költői és művészei sokfélék voltak, az informális baráti csoportosulásnak nem volt kiáltványa, nem voltak szigorú szabályai vagy merev irányvonala. Az alkotások és egyéni ars poétikák legfőbb, általános jellemzői a francia modernizmus, az orosz avantgárd és elsősorban a szürrealizmus erős hatása, a hagyományokkal való szakítás, valamint az absztrakt expresszionizmus és a jazz szabadságának és spontaneitásának ihletett felhasználása. Bár a New York Schoolhoz kötődtek képzőművészek és zenészek is, elsősorban a költőkkel szeretnék foglalkozni, azon belül is a két legismertebb, a mozgalmat megalapító, magyarul is olvasható szerzővel: Frank O'Harával és John Ashberyvel. A két költő a Harvardon ismerkedett meg az ötvenes években, majd New Yorkban telepedtek le, ahol O'Hara a híres Modern Művészeti Múzeumban (MOMA) kapott állást, eladóként kezdte, majd gyorsan emelkedett a segédkurátori pozícióig. Fiatalon, negyvenévesen, 1966-ban autóbalesetben hunyt el, saját életében csak két vékony önálló kötete jelent meg. John Ashbery életében is fontos szerepe volt a képzőművészetnek, és éveken át művészeti kritikusként dolgozott, majd a költészet tanáraként számos rangos New York-i egyetemen megfordult. Ötvenegy évvel élte túl barátját, számos kötete jelent meg, és több új generációt nemcsak inspirált, hanem tanított és mentorált is.

Magyarországon mindkettőjüktől számos vers jelent meg fordításban, elsősorban folyóiratokban és antológiákban, de az önálló kötetekre mostanáig kellett várni. Kántor Péterrel már a kilencvenes években lelkesen terveztük egy lehetséges O'Hara-kötet magyar kiadását, de sajnos a körülmények nem voltak adottak, egyik kiadó sem vállalta támogatás híján a költséges tervet. Több próbálkozás és nekirugaszkodás után így 2020-ban jelent meg O'Hara első magyar nyelvű kötete, *Töprengések vészhelyzetben* címmel a Magvető Kiadó gondozásában, amit Krusovszky Dénessel közösen fordítottunk. Ugyanabban az évben jelent meg Ashbery első magyar kötete is, az *Önarckép konvex tükörben* a 21. Század Kiadónál, amiben szintén fontos szerepe volt Krusovszky Dénésnek, mellette Lanczkor Gábor és Mohácsi Balázs fordították a verseket. Mindkét könyv mögött a *Versum* online folyóirat állt.

Frank O'Hara és John Ashbery mindketten meleg költők voltak, ami verseikben is több szinten megjelenik, O'Hara például számos homoerotikus verset írt. Viszont nemcsak a queer poétikai és esztétikai tradíciókat és törekvéseket szeretném körüljárni, hanem a politikai és társadalomtörténeti kontextust is, hiszen a queer fogalmát ezen aspektusokról nem lehet leválasztani.

Mit is jelent a queer? Talán ismertebb az elterjedt és ma is használt LMBT+ betűszó, ami a leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű identitások összességét takarja. Sokféleképpen lehet definiálni a queert, én az LMBT+ betűszó szinonimájaként fogom használni, azaz itt most minden olyan nemi és szexuális irányultság összességét jelenti, ami eltér a heteroszexuálistól. Bár a New York School tagjai még a „gay” és „homosexual” szavakat használták, az egyszerűség kedvéért a ma már közkeletű és az irodalomtudományban is uralkodóvá vált queer gyűjtőfogalmat részesítem előnyben, ami Ashbertyől sem volt idegen, és aminek ma már gondosan kidolgozott teoretikus háttere van.

A queer elmélet kétségbe vonja a hagyományos társadalmi binaritásokat, a férfi–nő, heteroszexualitás–homoszexualitás kettősséget. A huszadik század második felében kialakuló és a mai napig változó és formálódó elmélet alapja a posztstrukturalizmus és a dekonstrukció. A fogalmakat megkérdőjelezi és újraértelmezi. Azt állítja, többek között, hogy a nem és a nemiség nem kőbe véssett adottság, hanem skála, kontinuum, és az emberek többsége a biszexualitás valamilyen fokán helyezkedik el – ezt nevezi a pszichológia Kinsey-skálának –, illetve mindenkiben megjelennek hagyományosan femininnek vagy maszkulinak kategorizált tulajdonságok. Ráadásul semmi nem szilárd, minden képlékeny és fluid, az ember önazonossága időben és térben is változik. Bizonyos teoretikusok szerint az ember szexualitása nem a saját egyéni tulajdonsága, hanem a két ember közötti kapcsolat jellemzője, azaz relatív, magyarul az egyén különböző emberekhez való viszonyában is fluid, kapcsolattól függően változhat az önazonossága. A performativitás elmélete szerint a nem vagy gender valójában egy eljátszott szerep, ami a folyamatos ismétlésben rögzül. Ha végigolvassuk a queer elmélet fő teoretikusainak munkásságát, Judith Butler és Eve Kosofsky Sedgwick könyveit és tanulmányait, ennél persze sokkal bonyolultabb elemzéseket kapunk, de elégedjünk meg most ennyivel. A queer elméletet ráadásul mindig is hangsúlyosan társadalompolitikai célok motiválták, küzdelmének fő célpontjai a hagyományok által diktált kötelező heteroszexualitás, a heterocentrizmus és a heteroszexizmus, azaz a heteroszexualitás felsőbbrendűsége.

Mint köztudott, a melegeket évszázadokon keresztül elnyomták, üldözték, bebörtönözték és bizonyos korokban ki is végezték. A homoszexualitást eleinte az egyház bűnnek, később a jog bűncselekménynek, majd az orvostudomány mentális betegségnek tekintette. A melegség mint identitás Foucault szerint az 1870-es évek körül alakult ki. A közhiedelemmel szemben nem az azonos neműekhez vonzódó egyének találták ki, hanem azok a német jogalkotók, akik a jog nyelvén próbálták megfogalmazni, mi is ez a bűncselekmény, majd azok az orvosok, akik kísérletet tettek rá, hogy definiálják, mi is ez a betegség. A meleg politikai mozgalmak erre reakcióként jöttek létre. Ez azért fontos, mert ennek az egyenjogúsági, polgárjogi küzdelemnek egy későbbi fázisában jött létre a New York School, és több tagja is a maga módján, az alkotói tevékenységével kivette belőle a részét.

Annak ellenére, hogy Petőfi kortársa, az amerikai Walt Whitman már a tizenkilencedik század közepén férfiaki szerelméről írt verset, az 1940-es és 50-es években a folyóiratok és kiadók szerkesztői sorra dobták vissza a homoszexualitást tematizáló szövegeket. Robert Duncan, egy másik fontos amerikai neoavantgárd költészeti csoport, a Black Mountain tagja, a sok elutasítás hatására 1944-ben publikált egy hosszú, történelmi jelentőségű esszét *Homoszexualitás és társadalom* címen, amelyben felszólította az amerikai meleg értelmiségieket, művészeket és irodalmárokat, hogy ne éljenek zártkörű gettóban, hanem vállalják fel önmagukat, és a „legmélyebb érzéseiket ne váltsák fel piacképes érzékösségre”.¹ A beatnik Allen Ginsberg és Frank O’Hara, akik mellesleg ugyanabban az

---

¹ A szövegben szereplő versek és idézetek a szerző fordításai.

évben, 1926-ban születtek, megfogadták a tanácsát, de majd egy évtizeddel később is a szerkesztők a verseiket hasonló okoknál fogva utasították el.

A New York School az ötvenes években, az úgynevezett McCarthy-korszakban alakult, ami sok történész szerint a legnyíltabban homofób évtized az Egyesült Államok történetében. A kommunizmustól való félelem jegyében a baloldali gondolkodású értelmiségieket és művészeket zaklatták és gyakran hamis vádakkal bíróság elé állították. Sok más művész között ezekben az években utasították ki az Egyesült Államokból Charlie Chaplint és Bertolt Brechtet baloldali politikai nézeteik miatt. A melegeket is nemzetbiztonsági kockázatnak nyilvánították, sok ezer embert tettek ki állami hivatalokból vélt vagy valós homoszexualitásuk miatt. A filmiparban az 1930-as évektől egészen 1968-ig az úgynevezett Hay-kódex megtiltotta a meleg karakterek filmes ábrázolását. Bár ebben az időszakban számos zseniális homoerotikus avantgárd művészfilm készült, többek között Andy Warhol stúdiójában, de ezeket szigorúan csak privát rendezvényeken mutatták be. Nagyjátékfilmbe legfeljebb humorforrásként, komikus karakterként került egy-egy női ruhába öltözött férfi. Irodalmi, költészeti téren a nagy botrányt és áttörést Allen Ginsberg *Üvöltés* című kötete jelentette 1956-ban. Obszcén irodalom kiadása és terjesztése vádjával letartóztatták a kötet kiadóját, a szintén a beatnemzedékhez tartozó költőt, Lawrence Ferlinghettit, majd hosszas jogi eljárás után végül a kaliforniai legfelsőbb bíróság felmentette a szólásszabadság védelme nevében. Az áttörés valódi kezdete még több mint egy évtizedet váratott magára, 1968-ban New Yorkban a Stonewall nevű melegbárban a vendégek fellázadtak az őket vegzáló rendőrök ellen, a napokon át tartó küzdelem megállíthatatlan lavinát indított el. De addigra Frank O'Hara, a New York School vezéregyénisége már két éve halott volt.

Ne siessünk előre. A későbbi New York School költők magja a negyvenes években a Harvardon barátkozott össze, majd 1951-től éltek New Yorkban és váltak informálisan csoporttá. Érdekességgéppen megjegyzem, hogy a lexikonokban felsorolt öt tag közül négyen voltak homoszexuálisak: Frank O'Hara, John Ashbery, James Schuyler és Barbara Guest – természetesen nem életrajzi elemzéssel szeretnék foglalkozni, de el kell ismerni, hogy a korábban felvázolt politikai kontextusban ez fontos tényező, ami komoly összetartó erőt jelentett. Sokkal érdekesebb, hogy a homoszexualitás hogyan jelenik meg vagy éppenséggel nem jelenik meg a szövegekben poétikai és esztétikai szinten. Fontos leszögezni, hogy a politikai aktivista queer költő szerepét Allen Ginsberg vette magára, a New York School sosem volt aktivista mozgalom.

Frank O'Hara a saját életét, a mindennapi, megélt élményeket tekintette versei alapanyagának, így sok szövege férfiakhoz írt szerelmes, gyakran homoerotikus vers. Sőt, két évvel az *Üvöltés* megjelenése előtt, 1954-ben írt *Homosexuality* címen verset, amiben arról ír, hogyan vadásznak a melegek partnerre, jobb híján parkokban, pályaudvarokon és nyilvános illemhelyeken. Már az ötvenes években olyan természetességgel írt a homoszexualitásról, mint senki korábban. Az 1953-as *Libanon* című versében két férfi csókolózását ecseteli hosszán. Ennek eredményeként viszont az irodalmi élet korabeli kánonalkotó fórumai és intézményei ignorálták, versei camp stílusát komolytalannak tartották. O'Hara csak jóval halála után vált az underground queer szubkultúrán kívül is ismert és elismert költővé.

A New York School költőit sokféle poétika, sokféle hang jellemezte, de érdeklődésük középpontjában mindenképpen a kísérletezés állt. Egyszerre vonzotta őket az avantgárd művészet, a dadaizmus és a szürrealizmus, illetve a populáris kultúra: a filmek, tévéműsorok, magazinok és a popzene világa. Költészetük minden regiszterből szabadon táplálkozott. Az abszurditás és experimentalitás mellett az irodalom szintjére emelték a hétköznapi események és a beszélt nyelv banalitását, miközben elutasították a korábbi költőnemzedékek, mint például T. S. Eliot elitista komolyságát és komorságát, helyette sokkal

jobban érdekelte őket a humor, a játékoság, az irónia és az ironikusan értelmezett pátosz és teatralitás, a trash és a giccs, azaz a camp esztétika.

A camp korábban a queer szubkultúra nyelveként funkcionált, majd többek között a New York School költészetén keresztül került be a mainstream kultúrába és a szélesebb irodalmi nyelvbe, és ma már sok szinten elterjedt a művészetek minden területén. Először Susan Sontag elemezte a camp jelenséget 1964-ben megjelent tanulmányában. Sok minden lehet camp, a drag show-műsoroktól a klasszikus balettig, a camp jellemzői a színpasszió, a mesterkéltesség, a túlzás és az extravagancia. A korabeli queer camp szubkultúra mindent humorral, játékosággal és iróniával kezel. A komolyságot felváltja a frivolság. A tragédia is komikus. Csábít, erotizál és provokál. Minden egyszerre színpompás és két-színű, játékosan patetikus. Egyfelől naiv, ártatlan és apolitikus, közben mégis hasonló módon operál, mint a queer mozgalom: megkérdőjelezi a hagyományos társadalmi rendet és annak fogalmait. Elmosza a határt férfi és nő, maszkulinitás és femininitás között. A camp két Magyarországon is közismert műfaja a drag show-műsorok és a ballroom kultúra. Mindkettőnek lényege a drag: férfiak nővé változnak, gyakran komikus hatást keltve. Nem a nőket parodizálják ki, hanem a társadalmi elvárásokat és az erőltetett nemi sztereotípiákat.

Az irodalomban is hasonlóan jelenik meg a camp: fontos eszköze a játékoság, az irónia, az álnaivitás, a frivolitás, a teatralitás és az életöröm, ami persze társul a szorongással, a gyásszal és a halálfélelemmel. Frank O'Hara egyik jellegzetes és angol nyelven sokat antologizált camp verse a *Chez Jane*.

Chez Jane

*Ezerféle mütyűr kavargó a szirmokkal tele
fehér bonbonosüvegben a mindenkori
négy óra szédült szemé láttára. Az ingerlékeny
tigris gyönyörű bundában az asztalra
szökik, és anélkül, hogy a virág feszült
figyelmét egy szőrszállal megzavarná,
törékeny sugárban a cserépbe vizez.
Susogásnyi gőz száll fel a porcelán húgycsőről.
Olyasmit suttog, hogy „Saint-Saëns!”, és
gyengéden a réműletes cica szőrös golyóira
tekeredik, kinek elméje megkönnyül.
Zajos töprengés szelleme, ne hagyj el
soha a műteremben, az Állatok Kertjében,
minden délután örök helyszínén! Majd,
miközben zene vakarja görvélyes hasát,
a vadállat felkel, óvatosan és biztosan
megáll, pontosan ismeri a veszélyeket,
fényűzésre teremtett nyelvével végignyálja
tépőfogait; pedig még egy pillanattal
korábban aszpirint ejtett vele ebbe a rózsás
naplementébe. És most egy széket vág
a levegőbe, hogy durvább legyen a fenyegetés.*

A vers nyitóképe, a szirmokkal teli bonbonosüveg egyszerre banális és giccses, mint a vers végén a rózsás naplemente is. A vers mégis működik, mert minden sora parodisztikus és ironikus. A párolgó húgy susogása Saint-Saëns francia romantikus zeneszerző nevét suttozza. A versközepi kétségbeesett felkiáltás ironikusan patetikus, hiszen mit ír le a vers? – egy szürreális vizelést. És itt jön be a queer érzékenység. Hagyományosan a tigris az erőt, a hatalmat, a férfiasságot szimbolizálta, itt, ebben a kontextusban az ellentétje: banális és erőtlensé. A nemi szerve nem lesz fallosz, nem a dominancia és szexuális vágy jelképe, hanem a vizelés eszköze. A verszáró két sorban a ragadozó a préda levadászása helyett hisztérikus gesztust tesz: széket vág a levegőbe. A vers lehet egy egyszerű házi macska drámai és ironikus leírása is.

O'Hara és Ashbery ma nemcsak a New York School, hanem valószínűleg az egész modern amerikai irodalom két legolvasottabb költője. Viszont nemcsak emiatt fontos őket együtt elemezni, hanem azért is, mert a két alkotó költészete teljesen máshogy viszonyul a homoszexualitáshoz. Ashbery az ötvenes évek elején, a koreai háború idején, a sorozóbizottság előtt melegen vallotta magát, hogy felmentsék a kötelező szolgálat alól, így egyedül neki volt arról hivatalos papírja, hogy meleg. Viszont az ötvenes és hatvanas években, amikor Ginsberg a szellemi barikádokon harcolt, és O'Hara homoerotikus versekkel jelentkezett, Ashbery tíz éven át Párizsban élt Pierre Martory francia költővel, távol az otthoni konfliktusoktól, többnyire európai költőkkel olvasott fel irodalmi fesztiválon, az egyiket, Rómában, például Pier Paolo Pasolinivel is összebarátkoztak.

John Ashbery költészetét sokan érthetetlennek, zavarosnak, túl obskúrusnak és kaotikusnak tartják. O'Harával ellentétben a verseiben nem a saját élettapasztalatát dolgozta fel, sokkal jobban érdekelte az álmok és a képzelet világa, a tudat és a nyelv működése. Az elmében végbemenő történeteket próbálja pontosan leképezni, azaz az asszociációkra, a gondolat szabad áramlására épített szövegekből általában hiányzik a hagyományos értelmi kohézió és linearitás. A verseknek gyakran nincs letisztult, körülhatárolható szubjektuma vagy összefoglalható tartalma. Posztmodern költészete nagyon sokrétűen olvasható, sok benne az utalás és idézet, a többértelműség révén az értelmezés játékos és tudatos félrevezetése.

Ashbery verseiben az elbizonytalanított, körvonalazatlan, sokszor véletlenszerűen megjelenő alany így fix identitással sem rendelkezik, az éntudat fluid és kaotikus. Ashbery nem ír nyíltan homoerotikus verseket, kimondottan hártja, hogy őt bármilyen kategóriába besorolják. Viszont meglepően sok szerelmes verset ír, amelyek tárgya gyakran se nem nő, se nem férfi, azaz nemtelen. Ebben mesterét, Audent követi, aki szintén azt hirdette, hogy a szerelem, az érzelem túlmutat a nemet, nemiségen és a nemi irányultságon. Viszont fontos megjegyezni, hogy évszázadokon keresztül, mivel nem lehetett nyíltan meleg verseket írni, ezt a módszert követte számos költő, kiiktatták a verseikből az egyértelmű nemi meghatározottságot, és semleges tereket hoztak létre, gyakran mégis kétértelműséggel, kettős jelentéssel jelezve, hogy nem minden az, aminek látszhat. Ne felejtjük el, hogy egy nemtelen karakterekkel dolgozó szöveg normatív olvasata mindig heteroszexuális.

A kritikusok között évtizedeken keresztül folyt Ashbery értelmezése körül a vita. Az egyik oldal azt állította, hogy a nehezen érthető verseknek a homotextualitás segít az értelmezésében, azaz a sorok között fellelhető queer utalások és üzenetek feltérképezése. A másik oldal szerint ez túlértelmezés, a queer olvasatok a szövegbe belevetítik a kritikusok szubjektív nézeteit, és ezzel leszűkítik a vers által felkínált jelentéstartományokat. A queer kritika szerint viszont épp ellenkezőleg, a queer olvasatok kizárása szűkíti le a versek lehetséges jelentéseit. A homotextualitást néhány példával szeretném bemutatni. A queer elemzések gyakran a kétértelmű szavakra koncentráltak. Egy Ashbery-vers címe: *The Fairies' Song*. A „fairy” első jelentése tündér, és a szövegben adott a lehetőség, hogy a

tündérmeszeszerű keretet elfogadjuk. Viszont a „fairy” második jelentésében egy gyakori, a meleg férfiakra használt eufemisztikus szleng, azaz a versben nem feltétlenül tündérek, hanem meleg férfiak is táncolhatnak a hegytetőn. Ashbery a fairy kifejezést több versében is használja. Ez egy evidens példa, a verseiben viszont általában sokkal összetettebbek és bizonytalanabbak a szójátékok és a sorok között kiolvasott jelek és utalások.

A *Soonest Monster* című versének első négy sora így szól: „Alig túrnek meg / a periférián élünk, / (...) / bennünket mindig meg kellett menteni / a pusztulás szélééről.” A queer olvasat itt megpendíti annak a lehetőségét, hogy Ashbery a melegeket teszi meg szubjektumnak, a perifériára szorított melegekkel vállal közösséget, közben, persze, ezt sehol nem állítja egyértelműen. Évszázadokon keresztül a meleg szerzők verseiben a szerelem általában a szorongás, az üldözöttség és a kirekesztettség érzésével párosult, több kritikus úgy véli, hogy Ashbery is részben ebből a hagyományból táplálkozott. Hasonló esetre példa az *Azok a fák* című vers.

Azok a fák

*Bámulatos: a szomszédok
összekapcsolódnak, mintha a beszéd
nem lenne több, mint mozdulatlan alakítás.
Váratlanul úgy rendeződik el,*

*hogy ma reggel a világtól olyan távol
találkozunk, amennyire nem értünk
vele egyet, te és én hirtelen azzá válunk,
amiről a fák meg akartak győzni:*

*már önmagában az is jelent valamit,
hogy ott vannak, és hamarosan
érinthetünk, szerethetünk,
kifejthetjük az indokokat,*

*még jó, hogy nem mi találtuk ki
ezt a kies tájat, ami körülvesz:
neszekkel teli csend,
festői vászon, amin előtűnik*

*egy mosolykórus, egy téli reggel.
Rejtélyes fények alatt, mozgásban,
napjaink hallgatólag folyamában
ez a hangsúly talán önvédelem.*

A versben a szerelmespár a természetben, a fák között, a világtól távol találkozik, a „világ” itt tehát egyértelműen az emberi térre, a civilizációra utal, amiből kilépnek. Sőt, a fák súgják meg nekik, kik is ők valójában. Ez a gondolat Ashbery számos versében előjön, azaz, hogy az ember valódi, igaz énje saját maga előtt is rejtve marad. A pár a versben csak itt, a fák között érhet egymáshoz, csak itt szeretheti egymást – ez a titok, az elbujás, a rejtőzködés a melegek életének alaptapasztalata. Az utolsó versszakok alapszavai a „csend”, a „hallgatólag” és az „önvédelem”. A pár hétköznapi elhallgatással, bezárkózással telnek, és a fák hangos csendje jelent nekik menedéket. Ennek a versnek mindkét sze-

replője nemtelen az angol eredetiben is, azaz bármilyen neműnek olvasható. Viszont a természetbe menekülés, az elbújás és elhallgatás a queer költészet toposzai, és itt olyan központi szerepet kapnak, ami általában a meleg kapcsolatokra jellemző.

John Ashbery egész életében elutasította, hogy gay vagy queer költőként tartsák számon, ahogy minden jelzőtől, kategóriától, csoportosítástól idegenkedett. (Még a New York Schooltól is, írja egyik levelében.) Az élete utolsó éveiben adott interjúkban, amikor rákérdeztek, hogy a queer értelmezéseket mennyire fogadja el, azokat nem utasította el, nem zárta ki, sőt, azt állította, hogy nem feltétlenül szándékosan, hanem tudattalanul, bizonyára sok mindent írt a sorok között, ami értelmezhető queer szemszögből is.

Természetesen Frank O'Hara, John Ashbery és a New York School többi költője nem csak queer szemszögből olvashatóak és értelmezhetőek, mindenesetre ez is fontos olvasat, amiről nem szabad megfeledkeznünk. Sokfélék voltak. Frank O'Harának az ötvenes, hatvanas években írt, nyíltan homoerotikus verseit akár egyféle bátor, de passzív aktivizmusként is értelmezhetjük. John Ashbery ezzel szemben a sokértelműséget, a sokféle értelmezhetőség lehetőségét tartotta a legfontosabbnak, ezért került a direkt kinyilatkoztatást és állásfoglalást minden területen.

NYÚLÓS-RAGADÓS ÉLETHAZUGSÁGOK

Rakovszky Zsuzsa: Vattacukor

A történetmesélésen keresztül megvalósuló (ön)megértés antropológiai imperatívusza és kikerülhetetlen vágya sejlík fel Rakovszky Zsuzsa tizenegy elbeszélést magában foglaló kötetéből, melynek szereplői a rendezetlen, kiszámíthatatlan és a maga teljességében megismerhetetlen világba vetve szeretnék magukat arról meggyőzni, hogy – legalább – az ő életük stabil, kiszámítható és megismerhető keretek között mozog. Ezt teszi megkapóan szemléletessé a szövegek poétikáját meghatározó, kifejezetten dísztelen, olykor meghökkenően hétköznapi nyelvhasználat, amely túlmutat a szereplők társadalmi státuszának, életkorának, jellemének ismert karakterfestő gesztusán. Rakovszky Zsuzsa novelláinak, rövid elbeszéléseinek prózapoétikai tétje abban áll, hogy a szövegeknek sikerül-e a hétköznapi olykor bántóan kisszerű világának a szereplők fokalizációját, uralkodó elbeszélői szólamain keresztül bemutatott reprezentációját hitelesen közvetíteni, egyáltalán, a realista ábrázolás valóban beváltható ígéretekkel bír-e, vagy mindez – ahogy a szereplők is gyakran megtapasztalják – csupán hamis (meta)prózapoétikai nosztalgia, melynek kiüresedett lehetőségei már nem bírnak valódi relevanciával egy kortárs elbeszéléskötet esetében. A kötet egésze – nagy sajnálatunkra – ódzkodik attól, hogy komolyabban reflektáljon a realista eszközök sikeres vagy éppen kudarcos újraélesztésének próbájára, az olvasóra hárul a döntéshozás felelőssége.

Röviden, amit tehát olvasóként kapunk Rakovszky Zsuzsa novelláskötetéből, az néhány középkorú és idősebb nő (feleség, anya, barátnő) története (*Vattacukor*, *Csoda*, *Az áldozat*, *A kávéfőző gép*, *A régi város*, *Féltékenység*, *Ballada*), fiatal férfiak küzdelme a társadalmi elvárásokkal (*Határeset*, *A király visszatér*), egy volt szovjet belügyes meséje a cári Oroszország végnapjairól (*Győzelem*), valamint egy idős özvegyember, aki szerette volna megérteni, mi játszódhatott le felesége fejében az együtt töltött utolsó hetekben (*Kétely*). Már előljáróban elárulhatjuk, hogy a rövidprózai szövegek közül elsősorban a női protagonistákat felléptető darabokat tartjuk sikerülteknek, amikor viszont a finoman adagolt társadalomkritika helyét a maró gúny, a kendőzetlen szatíra veszi át, ahogy azt *A király visszatér* és a *Kétely* című szövegeknél láthatjuk, sajnos menthetetlenül felborul a szerző-narrátor-szereplő kényes egyensúlya, s noha a diegetikus szintek érintetlenek maradnak, a jól kitapintható didaxis agyoncsapja a felskiccelt történeteket. Ami viszont összekapcsolja a novellákat, az a már jelzett önmegértés vágya mellett az önigazolás hajszolása, a szereplőket mardosó lelkiismeret megnyugtatósa, mondván, ők mindent megtettek az adott helyzetben, más sem lett volna képes mindezt máshogy intézni. Az önbecsapás, a valósággal és a felelősséggel való szembenézés hiánya, illetve a különböző indulatátviteli,

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
376 oldal, 5499 Ft

projekciós eljárások adják a novellák hőseinek megküzdési stratégiáit, melyet a szerző azok realista felmutatásán keresztül leplez le.

Kiegyenlítetlensége, illetve a kevésbé sikerült szövegek dacára a *Vattacukor* – meglátásom szerint – mégis sikerrel oldja meg a realista elbeszélésmódot ismét játékba hozó történetmesélés dilemmáit. E sikerültség leginkább abban áll, hogy mindentudó narrátor alkalmazása helyett a novellák a történetek előadását egy fiktív beszédhelyzetbe ágyazzák: a főszereplők csak annyit osztanak meg a másik féllel, amennyit maguk is megtudtak, átéltek. De még amikor Rakovszky külső narrátort léptet fel, akkor sincs olyan érzésünk, hogy teljesen visszacsúsztunk a mindentudó narrátor uralma alá. A címadó novellában a külső narrátor egyszerűen csak összekapcsolja a lazán egymás után következő jeleneteket, a csak könnyű kézzel felvázolt összefoglalói úgy állnak elénk, mint a rendezői/írói utasítások a színdarabok szövegében: a narrátor felvázolja a kontextust és laza ecsetvonásokkal megfesti a hangulatot, esetleg egyszerű kommentárok révén tudósít az eltelt időről, a megváltozott szituációkról.

A novellák immerzív ereje is ebből fakad: az olvasó úgy érzi, hogy a beszélő közvetlenül hozzá intézi a szavait, ezzel a narratív eljárással bensőséges hangulat, meghitt viszony alakul ki az olvasó és a szöveg között, a beszélők (olykor a pletykában rejlő energiákat is felszabadítva) összekacsintanak az olvasókkal, bevonják őket egy megfejtésre váró titok leleplezésébe. Ezzel az elbeszélői gesztussal nyit az olvasó felé a *Határeset* főszereplő-narrátora („És tudod, mi a legfurcsább? Az, hogy én azt az embert kamaszkorom óta ismerem. Igen, még középiskolából. Talán emlékszel...” [95.]), majd közvetettebb módon, mintegy monológba hajlóan, mégis a másik felet, a hallgatóságot feltételezve szólal meg *A kávéfőzőgép*, *A király visszatér*, a *Győzelem*, a *Ballada* és a *Kétely* beszélője is. Az olvasó belecsöppen ezekbe a mindennapi életkebe és élethelyzetekbe, a szövegek képesek megteremteni a jelenlét tapasztalatát az emberi kisszerűség és gyarlóság ismerős, a mai magyar valóságból merítkező irodalmi reprezentációin keresztül, melyek a jól felépített dialógusok révén sajátos aurával bírnak. A közvetítettség (egy-egy történet elmesélése, az emlékező révén történő felidézése) poétikai, pszichológiai és episztemológiai aspektusai meghatározzák a beszélők múlthoz, valamint a megbízhatónak gondolt információkhoz fűződő viszonyát, s így a novellák ezt szem előtt tartva domboríthatják ki a triviális élethelyzetek során is felmerülő erkölcsi dilemmákat.

Ismétlem, hibái és gyengeségei dacára a kötet sikerültségét részben abban látom, hogy Rakovszky Zsuzsának – kiváltképp a nyitó novellában – a magány letaglózó tapasztalatát, elemi erejű egzisztenciális megélését sikerül – giccsmentesen – megragadnia. E tapasztalatot úgy képes felmutatni, hogy közben a nyelv korlátolt voltát, a közlés, a kapcsolatteremtés, az érzések és gondolatok megoszthatatlanságának és átadásának lehetetlenségét teszi meg végső tanulságnak. A félresiklott élet megértésének, a létbevetettség rideg döbbenetének pillanatfelvétél-szerű kimerevítése – ezen nyugszik a Rakovszky-novella újrealista felépítménye; e sűrűsödési pontokon érhető tetten a novellák szövetén a szerző lírai hangja, vers- és drámahelyzetekben gondolkodó alkotói módszere. Hiába a nosztalgia mindent bevonó ragacos máza, melyet a *Vattacukor* története, illetve maga a *vattacukor* mint metafora és nagyon is konkrét anyag hoz játékba, az élet végességének, az elhibázott döntésnek a belátása a nosztalgian nyugvó önáltató megküzdési stratégiákat is könnyedén hatályon kívül helyezi. A végső tanulság, amely éppen trivialisága miatt olyan letaglózó, hogy a múlt megismételhetetlen, az idilli gyermekkor visszahozhatatlan, a hibás döntéseket nem lehet semmissé tenni. Rakovszky Zsuzsa hősei, amikor ezt belátják, egy röpké pillanat erejéig tapintható közelségbe hozzák a hétköznapi fojtogató légkörét, azt a fullasztó tapasztalatot, melyhez mindenki hozzászoktatta már magát.

A nyitó novella címe tökéletesen sűríti magába mind a szereplők tapasztalatait, a megélt egzisztenciális szorongás szülte kételyt és magányt, valamint működő olvasási stratégiát is felkínál: a nosztalgia által megidézett múlt, abban a pillanatban, ahogy betör a jelenbe, elveszti valódi tartalmát, és nem tud mást felmutatni és maga után hagyni, mint jeges rémü-

letet és kiábrándultságot. A novella egy kislányát egyedül nevelő fiatal anyáról szól, aki noha képes volt megbirkózni a gyereknevelés és a munka egyensúlyba hozásával, mégis szeretné, ha családja ismét kiegészülne egy férfival. Ezért sem utasítja el a hozzá udvarlási szándékkal közeledő új kollégáját, aki, meglehetősen menthetetlen kispolgár, valódi szürke egér, de biztonságot és szeretetet tudna adni neki és a kislánynak egyaránt. A – szintén igen unalmas keretek között élő – nagynéni is örülne, ha sikerülne tető alá hozni a kapcsolatot. Ám amikor a budapesti unokahúg megérkezik, minden megváltozik. A huszonéves lány felébreszti a sokáig szunnyadó lázadó ént hősnőnkben, aki szívesebben tölti az idejét a lány barátaival, a fiatal és bolondos egyetemistákkal, mint a csak Bádogembernek hívott férfival. A történet a hatvanas évek szűkre szabott keretei között játszódik; a korszak hangulatát a munkahelyi környezet, a cukrászda, valamint a bulizós fiatalok bemutatása révén megkapó módon sikerül a szövegnek előállítania. Az anyának fontos lett volna, hogy életét stabilabb alapokra helyezze, ám ez az udvarló elidegenítése révén zátonyra futott. A novella ereje mégis abban ragadható meg, hogy miközben az anya, Klára úgy érzi, joga van élni és még fiatalnak lenni, s így magát egy klasszikus – önáltatáson alapuló – spirálba taszítja, lánya, Kisklári úgy gondolja, anyja elhidegült tőle, a meghitt percek már nem térnek vissza. A novella a gyermek nézőpontját mégsem totalizálja, Klára és Kisklári egyaránt meghatározó, azonos súlyú szereplő. A kudarcok kijózanítják a nőt, aki rezignáltan tér vissza a megszokott, mindennapi rutinhoz. Rakovszky Zsuzsa nagy érdeme, hogy Klára tragédiájának pontos, finom utalásokkal történő bemutatása révén egyetemes szintre emeli a novellát, kiragadva a történetet a maga partikularitásából; a meg nem értettség, illetve a mások és önmagunk előtt történő alakoskodás művészi ábrázolása emeli ki a *Vattacukrot* a kötet egészéből is. A novella codáját érdemes idéznünk:

„– Képzeld – mondja az anyja ragyogó arccal a nagynénjének –, megint lehet vattacukrot kapni! Jövök haza a munkából, és egyszer csak látom, hogy a sarkon árulják! (...) Képzeld, van belőle fehér meg rózsaszín is! De tudod, mi a legfurcsább? – teszi hozzá töprengve. – Amíg nem lehetett kapni, mindent megadtam volna érte... na jó, nem mindent, de azért sok mindent... ha legalább egyszer újra megkóstolhatnám. És most, hogy van... valahogy nem ízlett. Hát nem furcsa? – néz fel zavart, ijedt szemmel nagynénjére, de az nem válaszol.

– Az ember változik – mondja végül.

Az anyja hevesen bólogat. Aztán valami másról kezdenek beszélni.”

A novella a modalitás finom eltolását, a belső lelki folyamatokat teszi láthatóvá a „ragyogó arccal”, a „teszi hozzá töprengve”, a „zavart, ijedt szemmel”, valamint a „hevesen bólogat” kifejezésekkel. Világos, hogy az élmény a sikertelen házasságra, valamint a fiatal férfival lényegében meg sem valósult kalandra vonatkozik, de parabolászerű olvasata mellett a jelenet a kiszolgáltatott, magára maradt nő (dolgozó anya) lelki kiszolgáltatottságát, külső megerősítésre vágyó sóvárgását is színre viszi, miközben fájóan egyértelművé teszi, hogy ahogy nincs szerelmi katarzisz, úgy se a másikat, se magunkat nem tudjuk vagy nem akarjuk megérteni. Az önbecsapás, egy megnyugtató közhely („Az ember változik”) mindig kisegít a bajból, az ilyen stratégiákkal – akár a végsőkig – elodázható a felelősségteljes szembenézés. A novelláskötetben az egyén ilyen túlélési stratégiáira más példa is akad, melyek között önmagunk felmentése, illetve a másik igazának semmibe vétele egyaránt felfedezhető.

A *Csoda* című novella idős elbeszélője olyan mélyre jutott önbecsapásra épülő életében, hogy még amikor egyértelművé is válik, hogy családja áldozata lett, azt nem ismeri be magának. Unokájának drága ajándékot szeretne venni, de éppen túlzottan is erőltetett tenni akarása sodorja az anyagi, egzisztenciális összeomlás szélére. Ha nem felejtett volna egy százeurós bankjegyet egy Agatha Christie-kötetben, nem tudta volna kihúzni az adott hónapot a nyugdíjig. A novella pontosan mutatja be, hogy milyen mély és áthidalhatatlan

szakadék húzódik a mai idősebb generáció és a digitális bennszülötteknek számító unokák világa között. A régi városban is egy hasonló konfliktus határozza meg a szereplők közti dinamikát, de a szöveg rövidsége miatt inkább csak egy felvillantott dramaturgiai lehetőségéről olvashatunk.

Az önbecsapásra újabb tökéletes példát kínál *Az áldozat* című írás, melyben a szociális segítőként dolgozó elbeszélő férjével próbálja megosztani, hogy miket tapasztalt az egyik segítségre szoruló idős asszonynál. Az idős nő és lánya között megromlott a viszony, s ennek okát szeretné az elbeszélő kideríteni. Ahogy haladunk előre a szövegben, egyre bizonytalanabbá válik, hogy mégis ki mond igazat, az anya vagy a már azóta felnőtt lánya, aki anyját hanyagsággal és a nevelőapa szexuális bántalmazásának elnézésével vádolja. A novella az elbeszélés révén hozzáférhetetlen, abszolút igazság kritikájaként olvastatja magát. Az ismeretelméleti és morális dilemmát végül a férj oldja fel, aki felesége kotnyeleségét gúnyolva az emberi természet kiismerhetetlenségéről mond néhány közhelyeszerű meglátást. A novellában meghatározó tapasztalatként körvonalazódik a másik ember félreértése, valamint a csalódás. Ezt érzi a *Féltékenység* főszereplője is, aki igazságérzetétől hajtva kezd el a tömbükbe költözött, szerinte igencsak különc módon viselkedő nő nyakára járni, a kutyáját kéretlenül eleséggel traktálni. Végül ez vezet a kutya pusztulásához, s így az idős nő éppen az ellenkezőjét éri el annak, mint amit eredetileg szeretett volna. S amikor megerősítést várna barátnőjétől, egészen megrökönyödik, hogy mást hall tőle.

„– El fogok költözni innét – mondja. – Az a nő őrült!

– Nem őrültebb, mint bárki más – mormolja Gizella.

Hilda rámered, aztán rándít egyet a vállán. Ugyan, ki törődik veled, mit mond Gizella: már az általánosban is szeretted megbotránkozni a többiekkel.”

Ahogy a barátnő nem támogatja már, a főszereplő egy pillanat alatt egykori sérelmeihez nyúl vissza, és barátnője tettét évtizedekkel korábban kialakult meglátások és megítélések szerint értékeli. A novella zárlata tapintható közelségbe hozza a hétköznapi hazugságok, önfelmentések, önbecsapások nyúlós-ragadós hálózatát, melybe általában menthetetlenül beleragadnak az emberek.

A novelláskötet a most csak röviden bemutatott elvek és motívumok mentén szerveződik. A szövegek egy viszonylag összetartó, egymással dialogikus viszonyt kialakító rendszer részét képezik. Ám éppen ebből az összetartozásból lóg ki a *király visszatér* és a *Győzelem* című szöveg. Előbbi egy életunt fiatalember kiutkeresését, utóbbi egy egykori szovjet ügynök fiatal éveit beszéli el. A *király visszatér*ben, úgy gondolom, a szerzőnek nem sikerült hitelesen megragadnia a Z-generáció feszültséggel és konfliktusokkal teli világát. Úgy a szereplők motivációja, mint a nyelv, amelyen hitelesen kellene megszólalniuk, sajnos zsákutcába fut. Gyengeségei ellenére ezt a szöveget még talán elbírt volna a többi, sokkal erősebbre sikerült novella. A *Győzelem* viszont mind tematikusan, mind poétikailag kilóg a sorból. Már önmagában a hossza (majd száz oldal) kiemeli a többi novella közül, így aránytalanítva a nélküle harmonikusan alakuló szövegrendet, kötetkompozíciót. A történet pedig – véleményem szerint – éppen az elbeszélés hossza miatt érdemelt volna többet, egy jobban kidolgozott és lezártabb véget, de a legegyszerűbb az lett volna, ha ezt egyszerűen csak kihagyják a gyűjteményből.

Rakovszky Zsuzsa *Vattacukor* című kötete jól körülhatárolható poétikai és tematikus célokat követve állt össze, az olvasó a korábban jelzett immerzív hatás révén belemerül a kötet történeteibe, a bennük implicit módon felmutatott belátások is elgondolkodtathatnak, s a hiányosságok ellenére egy izgalmas, megfajtásra érdemes kötet állt össze, amely releváns mondanivalóval bír a 21. század első harmadát érintő kihívásokra nézvést is.

ÁRAMLIK

Villányi László: *A várakozás otthona. Válogatott és új versek*

Évekkel ezelőtt, a *Parnasszus* folyóirat Villányi László költészetét középpontba helyező lapszámában egyetlen versről, *A folyó* címűről gondolkodtam el. A választásom részben ösztönszerű volt, bár már akkor is feltűnt, mintegy sejtésként, hogy a mű központi motívuma mennyire szervesen kötődik az életmű egészéhez – tematikusan, de poétikai szempontból is.

A várakozás otthona című, válogatott és új verseket tartalmazó,¹ majd négyszáz oldalas kötetet végigolvasva gyanúm bizonyossággá erősödött. Az életműnek több olyan motívuma van, amelyek jól észlelhető ismétlődési mintázatot rajzolnak ki, és nagy biztonsággal, tudatossággal szervezik a szövegkorpust, ilyenek például a városok-terek, a lányok-nők vagy a kötetcímbe is fölvetett várakozás.² Mindenképpen ilyen, a kötetet egybefogó jelölőlánc azonban a víz is, illetve a hozzá kapcsolódó fogalmi mező: a tó, a folyó, avagy éppen séggel a rajta átívelő híd. A legelső versben, *A polgár esti meditációjában* azonnal elénk kerül, a költeményt záró sorokban: „Ott az utca végéről elindulva könnyedén dobunk az érkező és az általunk keletkező körök közepébe, magabiztosan követve a sodrásban szétáradó hullámzást. / Ott az ember el tudja képzelni a várható következményeket, s észreveszi, ha visszafelé mozdulnak a folyók.” (7.) Az „ott” az otthonra, a városra vonatkozik, amelyben magától értetődően mozog a beszélő, amely nem pusztán „ismerős”, de a zsigereiben, érzekeiben lakozik, és ő benne, ezért együtt él és együtt érez vele. A „sodrásban szétáradó hullámzás” és a folyó mozdulatainak észlelése a létezés idejének természetére is utal, amely aztán a teljes kötet szemléletére és működésmódjára jellemző lesz: az egy mástól nem elválasztható egységek, a víz-termeszet mint összefüggésrend egyfelől, a hullám- és fodrozódás-poétika mint szövegalkotó módszer – motívumok másként, más

¹ *A várakozás otthona* tehát nem „összegyűjtött versek”-kötet. A korábbi verseskötetek anyagát részben szelektálva, részben újra rendezve, a kötetek sorrendjét követő módon adja közre. Csak egy példát említve: a *Mindenek előtt* című, 2020-as könyv 72 darab, külön címmel ellátott költeményt tartalmaz két ciklusban (*nap mint nap; mondatai közé*). A mostani válogatásban ebből két ciklus lett: az említett kötetcímmel megegyező *mindenek előtt*, amely azonban a korábbi verscímeiket elhagyva, a műveket egymás után, csillaggal elválasztva, egy nagy kompozíció részeként közli; illetve a *mondatai közé* ciklus, amely mindössze 8 verset vesz át a kötetből 25-ből. Jelentős rostálásnak vagyunk hát tanúi.

² Utóbbinak meggyőző és alapos elemzését adja Sebestyén Ádám a kötetéről írott recenziójában (*Élethosszig tartó ámulatok, Ambroozia, 2024/6*).

Kalligram Kiadó
Budapest, 2024
392 oldal, 3990 Ft

kontextusban, módosuló jelentésárnyalatokkal történő újra játékba hozása – másfelől. Az „és észreveszi, ha visszafelé mozdulnak a folyók” sorban lényeges a megfigyelés, az észlelés pillanata – a verscímmel is összefüggésben a Villányi-lírában van valamiféle meditativitás, figyelemkoncentráció, az apró, mindennapi részletek észlelése és a létezés lényegi mozzanataként történő költői megteremtése, belemerülés az egyszerű momentumokba, észleletekbe. A folyók itt visszafelé mozdulnak, nem visszafelé folynak: egy pillanatra a változásban (*A folyó* című versben majd módosulva tér ez a képzet vissza: „amint a hegynék fölfelé zúdul a folyó” [327.]).

Nem elemzem végig a kötet vizekre vonatkozó összes utalását, részletét – valóban rengeteg ilyen van –, de néhány költeményen és szöveghelyen keresztül igyekszem megmutatni a Villányi-líra egy általam fontosnak vélt irányvonalát, az általános működésmódra is érvényes belátásokkal. Különálló ciklust olvasunk *Folyótól folyóig* címmel (amely az azonos című, 2014-es könyv nyomán állt össze), amelynek nagyszerű záró darabjában – *A rejtélyes árny* – a gyermekkori múlt árnya úgy tűnik föl, „mint a szürke gém röpte a folyó sodrására vetülve”, s ami „a maga számára is valamiféle rejtélyes árnyként, / más-más térben, különböző időkben ott maradt”. A vers izgalmasan alakuló szintaxisa miatt valójában sejthető, hogy itt az időben újra előbukkanó régi én(ek)ről van szó, amely(ek) folytonosságban, mondhatjuk úgy is, párbeszédben, érzék-találkozásban áll(nak) a jelenkori én(ek) természetével: „mostani érje / így marad és tűnik el, hogy valaki beleütközzön / majd évtizedek múltán” (259.). E költemény (is) kicsinyítő tükre a teljes életmű gondolati-poétikai lényegének: az emlék, az önazonosság annyira tűnékeny az idő múlásában, amennyire kézzelfoghatóan jelenvaló és erőteljes az érzékletben. A gém röptének árnya a sodródó folyó tükrében finoman kimunkált, ám rendkívül hatásos, vizualitásában nagyon pontos kép, ugyanakkor markáns létmetafora is. Itt van helye megjegyezni, hogy Villányi László poétikája tulajdonképpen mentes a képzavarok használatától: az egyik olyan költőnk ő, aki képes arra, hogy alapvetően egyszerű nyelvi szerkezetű képekből építsen föl igencsak összetett és rétegzett jelentésegységeket. Nála a sűrűsödést nem a körmönfont stíluselemek, súlyos hapaxok, különös metaforák és hasonlatok eredményezik, hanem az elmélyült képzettársítások, a hétköznapi észleletek egymás mellé helyezése és viszonyba állítása, amely finom technikát valójában nagyon nem egyszerű utánacsínálni.

A *mondatai közé* ciklus nyitóversében (*Gyerekkora folyója*) például a lírai alapszituáció nem az, hogy valaki természeti képekben emlékszik gyermekkorára („az ártér felől érkező varjú / vagy héja hangját”, „a feje fölött szálló tizenegy hattyú szárnycsapásait”, „a citromsármány hatalmas csapatának / röptét”, „bársonyvirág”, „sarkantyúvirág”, „az égőszerelem magvai” stb.), hanem az, hogy az egyszerű, de pontos képekben megérezkített természetet valaki „versébe engedi”, „mondatai közé ülteti” (innen egyébként a cikluscím is). Akár sajátos módon önmagát biztatja a versbeszélő, akár másvalakit – „ne törődjön vele”, „ne szégyellje”, „ne feledje” –, a felszólítások arra vonatkoznak, hogy meg merje írni, s az írásban megteremteni azt a képzetes teret, amely valamiképpen a múltnak is nevezhető konstrukció néhány részletéből áll, s az aktuális ének, az identitásnak szerves eleme. Nem harsány meta-poétikus gesztusa ez valójában, pusztán a megírásban személyes tétet rezonáló író kételyteli gesztusa („versébe engedje-e”). A zárlat amennyire egy hétköznapi nevezhető tapasztalás rögzítésébe fut ki, annyira kap mégis kellő többlet-reteget a folyóban úszás képe, pontosabban a folyó megszemélyesítése, tanítóvá avatása: „s ne feledje a hajdani nyarat, a vízben gázolva / ijedt élvezettel hogyan rugaszkodott el, ha mély / gödörhöz ért, miként tanította úszni gyerekkora folyója” (317.).

Platón *Kratülosz* című dialógusában Szókratész – egyébként az ősisitenek, Rhea és Kronosz nevének etimológiai magyarázatát kutatva (a „folyni”, illetve „forrás” szavak ógörög megfelelőjére utalva) – idézi a Hérakleitosznak tulajdonított, szinte közhelyszerűen ismertté vált sorokat: „Hiszen Hérakleitosz azt mondja, hogy »minden mozog és semmi

sem áll«, meg aztán a folyónak áramlásával hasonlítva össze a létezést, azt mondja, hogy »nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba« (Szabó Árpád fordítása). Azt gondolom, hogy Villányi László költészete mély rokonságban van a létezést a minden áramlásával összekapcsoló hérakleitoszi gondolattal, s hogy a víznek, vizeknek ebben a költészetben, nem feltétlenül spirituális módon, de van valamilyen eredendő ontológiai tartalma. A bölcséleti líra nehézkedése nélkül, az élet alapvető élményeinek, tapasztalásainak megjelenítésével mutat meg valamit abból, hogy az emlékek felidőzésében, az emlékezésben, a dolgok ismétlődő újratereztetésével a folyó paradoxonával találkozunk: hogy a folyó egy, mégsem ugyanaz; nem ugyanúgy az; nem önazonosan ismétlődik, s nem ugyanúgy vesz körül. Ki-kimerevítünk az életből tartamokat, emlékeket, történeket, megfigyeléseket: képeket, akár egy-egy költeményben, de ezek továbbáramlanak, újabb képeket vesznek föl, megőrizve valamit magukból, de újjá is alakulva folyton az énben, a földidőzében.

A kifejezetten rövid verseket tartalmazó *van megint* ciklusban olvasható *Tó* című vers sajátos felütésében elutasít valamit, de épp ezzel vonja be természetesen a kérdéskört a műbe: „Hiába kérdezel a végső dolgokról” (356.). Az olvasói elvárás ilyenkor az, hogy a költemény mégiscsak fog mondani valamit ama végső dolgokról. Sebestyén Ádám már említett kritikájában írja: „A vers inntól kezdve a kerti tavat látogató madarakról, nyíló virágokról, óceánokban, a Himalája patakjában és a Rába töltésén talált kavicsokról szól, egy idilli környezet változatos pillanatképeit sorakoztatva fel. [...] Ami érdekes, hogy az eredeti kérdés mintha teljesen feledésbe merülne a vers végére. Ebben az esetben nem alaptalan a feltételezés, hogy a kert megkapó pillanatképei közvetett módon mégiscsak választ adnak: a végső dolgok tudása a mindennapok lehető legteljesebb megélésében rejlik, ami annyit jelent, hogy észre kell vennünk az élet apró örömeiben a teljességet.”³ Számomra – eddigi gondolatmenetem szempontjából – az az érdekes a műben, hogy ezúttal éppenséggel nem egy áramló vízfolyás, hanem egy állóvíz áll a középpontjában. Ugyanakkor a líra logikája, mint a következő idézetből – amely a mű második fele – kiderül majd, mégiscsak magában foglalja a főntebb ecsetelt dialektikus szemléletmódot: „látod ide költöttem / az óceánban / a Himalája patakjában / a Rába töltésén talált kavicsokat / a követ az Adriából / lehet ezen pihent meg / apály idején / a tóból mélyrepülésben / kortyintó fecske / valamelyik szépségimádó őse” (357.). A tó – mint ahogyan a *Tó* című vers is – tartalmazza, magába fogja más vizek tapasztalatát a különböző kövek nyomaiban, amely kövek azonban már nem pontosan azok, amelyek az óceánban, patakban, folyóban voltak. Mint ahogyan a tó fölött repkedő fecske is (játszi) mása, nem önazonos ismétlése egy korábbiak. Látjuk, hogy a költemény valóban alapvetően természet- és emlékleírás, mint ahogyan a *Gyerekkora folyója* is az volt – ám míg a korábbiak az írásra vonatkozó kontextus, úgy jelen esetben a „végső dolgok”-ra irányuló kérdés téríti el a megérezkített élményt más gondolati tájékokra is. Ám a jelentésrétegződést nem közvetlen bölcséleti módon végzi el, hanem a képek, jelenségek finom egymás mellé helyezésével, kölcsönhatásba léptetésével. Jelen esetben a mostani tóba áthelyezett adriai kövön egykor megpihenő fecske és a mostani tó vizéből ivó madár közötti kapcsolat megteremtésével. A „Hiába kérdezel a végső dolgokról” nyitó sor tartalmában jelzett hiábavalóság azért belátható, mert ez az áramlás-szemlélet épp a „végső” jelleget, a teleologikumot nem foglalja magában – miközben mégis ajánl valamilyen formát a végső teljességre.

Ugyanezen ciklus korábbi darabja a *Most* című vers, amelyet teljes terjedelmében idézek, mert érdemes ebben is megfigyelni a hétköznapi emlékfelidőzésben ott rejlő dialektikus mozgást: „Váltig most van a volt / édesanyám gondosan / oldalra fésűli hajamat / haragos apám arca / elmarad a karácsony / egyedül utazom / egy éjszakai vonaton / összetolt székeken ébredek / olvasom a vágyott szavakat / kilyukad a biciklim kereke /

³ Sebestyén, i. m.

gólpasszt adok fiaimnak / a Rábából a Vérkébe / onnan Dunába lépek / néhány tempóval / átúszom az Adriába / voltam akárhány perce / éppen most van megint” (354–355.). Az idő az, ami a fentiekhez hasonló módon folyik ebben a műben, a „volt” nem önazonos megismétlődése, jelenvalóvá válása történik a „most”-ban. Nem esetleges ugyanakkor, hogy a vers végén ismét hangsúlyos pozícióban szerepel az úszás és a vizek, ami már a terek közötti mozgást is lehetővé teszi az emlékfolyásban – szinte már párhuzamos idősíkok egyszerre megélése-szemlélése megy végbe. Lényeges, hogy e szövegben is, mint már korábban is láttuk, a jelenvaló érzékelésben történik meg valami más. Nem pusztá felidézés ez, hanem újra átélés – „éppen most van megint”.

A *Hetvenévesen* című, Villányira nem jellemzően még akár gyorsabb ritmusúnak is mondható, rövidebb sorokból álló, laza összecsengéseket is megengedő elégikus költemény zárja – méltóképpen – a kötetet. A mű ismét emlékek tára, ezúttal az életút egészének néhány lényegesnek látszó pillanatát ragadva meg. Lényegest mondok, ugyanakkor ezek a pillanatok eleinte tulajdonképpen a mindennapi ártatlanságukkal tüntetnek: „gyík szalad át biciklim előtt, / összehordok egy kertnyi szénaitlatot / fürödni látom a barátposztát / sikló keresztetzi úszásomat” (373.). Maga az emlékpillanat nem *jelentős*, de amihez tapad, az *lényeges*. Aztán vannak jelentős mondatok is: „megint hátország lett / édesanyám szülővárosa” – Beregszász. A nem önazonos, de mégiscsak megismétlődése, újra megtörténte valaminek, utalva az orosz–ukrán háború árnyára. Hogy a rá következő sorokban megint csak egy ártatlan ismétlésről olvassunk, amelyben a vágy immár valaminek újra megtörténtére irányul, hogy aztán – dialektika – ismét felbukkanjon az árny: „a kerítés mellé ültetem / a sarkantyúka magvait / mint beregszászi / nagyszüleim kertjében / úgy nyílnak / májustól novemberig / nem szabadulunk / a Rettegett árnyékától // ahogyan elmúlik a fájdalom / két éticsiga fénylő teste / olyan lassan közelít / s tapad egymáshoz” (373–374.). Rendkívül finom, érzékeny – ám korántsem törékeny – szerkezetű lírát olvasunk most, amelyben az éticsiga kép, kapcsolódva a megelőző kerti szcenikához, ezúttal nem pusztá áthallásos leírásként, hanem sallangoktól mentes, nem hivalkodó, ám nagy erejű és megrázó hasonlatként áll ellőttünk.

Átugorva néhány szakaszt, rátérek a költemény végére, amelyben először egy mértani pontosságú kontrasztív ismétlések alakzattal találkozunk: „júniusban / átöleljük egymást barátommal / ravatalánál beszélék hozzá / szeptemberben” (375.). A megtapasztalt jelenlét érzéki teljességét (testi ölelés) a másik jelenlétének illuzórikus, részleges megteremtése váltja (a valakihez beszéd retorikája). Majd elérkezünk a mű – egyben a könyv – József Attila folyó-költészetét (*A Dunánál*) is lágyan játékba hívó zárlatához, s a legkevésbé sem véletlen, hogy újfent a vízsodrúshoz: „iránytűt kapok ajándékba / tűnődhetek / merre viszi majd / maréknyi voltomat a folyó // ha jobban megnézem / ezerfelé mutat / mi mindenén ámultam / hetven éven át” (uo.). Az alapvetően célirányos működésű iránytű szóródó jelzései, a múlt idejű kifejezéssel („voltom”) megteremtett jelenbéli ént a jövő felé áramoltató folyó pontos, további árnyalatokkal gazdagító leképezései a Villányi-életműben eddig ecsetelt világszemléletnek, vagy fogalmazzunk inkább hitelesebben úgy: létapasztalatnak.

A „maréknyi voltom” a folyóba szóródó hamvakat is földidéző szép kép, amely számomra ugyanakkor nem az elmúlástól dús – hanem azt üzeni, hogy porszerűként vagyunk jelen, pillanatainkkal, emlékeinkkel, jelenlétélményeinkkel, és szóródtunk, szóródunk mindig is szét a létezés folyamában.

EGYENETLEN KÁNON

Szvoren Edina: *Kérődző Kronosz*

Szvoren Edina új novelláskötete meglepő fordulatot hozott az életpályában. Hatodik könyvében a szerző nem saját neve alatt jegyzett novellákat közöl, és nem is a tőle megszokott, markáns stílusjegyeit mutató rövidprózákat ír, hanem pályatársai bőrébe bújva, pastiche-okban tesz írói kísérletet. A szerző novellisztikájának értékelésekor a recepció egységes volt az utóbbi tizenöt évben; konszenzusos megállapítás, hogy Svzoren az egyik legjobb kortárs magyar prózaíró, aki már az első, kiérlelt folyóirat-megjelenéseivel és a *Pertu* (2010) című debütáló kötetével is képes volt újat mutatni. A szerzői antré óta is rendkívüli pályáivet bejáró, egyenletes színvonalú életmű alakulását követhetjük figyelemmel. A *Nincs, és ne is legyen* (2012), *Az ország legjobb hóhéra* (2015), a *Verseim* (2018) és a *Mondatok a csodálkozásról* (2021) mintaadó kötetek, melyekben nemcsak Svzoren formakísérleteinek eredménye mutatkozik meg, hanem a novella műfajának újszerű remekeire is ismerhetünk.

Az életmű emlékezetes darabjai azok az öt-hat oldalnál nem hosszabb, sajátos olvasástopaszlatot eredményező *Ohrwurm-jegyzetek*, melyek a *Mondatok a csodálkozásról* kötetben kaptak helyet. A rövidtörténet narratív eljárásait érvényesítő, sűrített miniatűröket – melyek gyakran foglalnak magukba groteszk, a befogadó csodálkozására okot adó elemeket – az első kritikák kézenfekvő módon rokonították az Örkény-egypercesekkel, Bruno Schulz, Robert Walser írásaival vagy Danyiil Harmsz kisprózáival.¹ Ám az *Ohrwurmok* – irodalomtörténeti beágyazottságuk mellett is – szuverén írások, a szerző kiemelkedő mestermunkái. A 2021-es kötetet követően megjelent folyóirat-publikációk² és a nyilatkozatok³ alapján tudható volt, hogy Svzoren az utóbbi években pastiche-okat ír. Már a *Mondatok a csodálkozásról* is tartalmazott olyan rövidprózát, amelyben egy pályatárs témáira, prózatechnikai eljárásaira ismerhettünk.

Az *Utunk a mólóhoz a viadukton át* című novella szikár mondatai, erős vizualitása, aprólékos környezetleírásai, baljós atmoszférája Kiss Tibor Noé írásait idézi. A novella alaphelyzete szerint a Szlovéniában

¹ Károlyi Csaba: Fülbemászók. *Élet és Irodalom*, 2021. július 9., 18.; Domján Edit: Lassuljunk le. *Revizor Online*, 2021. június 28.

² Lásd például a Bartók-pastiche-t a *Jelenkorban*, a Nádas-novellát a *Műútban*.

³ „Az első pastiche-okat négy-öt évvel ezelőtt írtam (tehát még a legutóbbi kötetem, a *Mondatok a csodálkozásról* megjelenése előtt) [...]. A legkorábbi írás egy Tompa Andrea-szöveg volt talán, még az ő *Haza* című kötete előtt.” „A személyiség nem egy hermetikusan leheglesztett láda” – Három kérdés, válaszol a hét írója: Svzoren Edina. *Litera*, 2024. március 6.

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
226 oldal, 4999 Ft

élő elbeszélő évek óta nem látott, alkoholbeteg édesapját fogadja látogatóként. Az idősebb férfiről kiderül, hogy végzetes betegségben szenved, az aprólékosan adagolt információkból pedig megismerjük apa és fiú gyermekkori traumáktól terhelt viszonyát. „A Munkaügyi Tanácsadó emeleti ablakai ezüstszínbe vakulnak. A lebontott házak helyére a 37-es bazolit árnyéka borul. Öt óra múlhatott. A postahivatal légkondicionálója cseppeket ejt a porba, némelyik már borsónyi mélységben kifúrja a talajt. [...] Kisfiú játszik a gazdasági bejárathoz vezető postai rámpán. Föltrappol rajta, aztán vissza, a fém nagyokat dobban, mint a refluxrohamokban a szívem.” (160.) – olvasható az erős látványelemekkel operáló novella hangoltságát, gondolatritmusát jól érzékeltető bekezdés, amely feltűnés nélkül szervesülhetne egy Kiss Tibor Noé-regényben. Az interjúk egyértelművé teszik, hogy a novella eredetileg pastiche-ként íródott, a *Litera* kérdéseire Szvoren azt is kifejti, miért nem illesztette a *Kérődző Kronosz* darabjai közé: „[a Kiss Tibor Noé-pastiche-t] végül visszavettem a nevem alá, a *Mondatokban* már csak neki szóló ajánlással jelent meg, mert akkorra már nem éreztem jellemzőnek, mondhatni kiszaladt a szövegem alól a szerző.”⁴

Az új novelláskötetben végül tíz szöveg kapott helyet: Bartók Imre, Bodor Ádám, Szív Ernő, Oravecz Imre, Bognár Péter, Nadas Péter, Tompa Andrea, Tolnai Ottó és Krasznahorkai László neve alatt jegyzett írások, a kötet zárlatában pedig a slusszpoén: Szvoren Edina pastiche-a a Szvoren Edina nevű prózaíróról. A szerzői névsor és a *Kérődző Kronosz* műfaji hagyományhoz fűződő viszonya számos kérdést vet fel. A kötetben megidéztet kortárs írók jellemzően középgenerációs, jelentős életművel rendelkező, az irodalmi szcénában elismert alkotók, akiknek felsorakoztatása óhatatlanul egyfajta kánonalkotási eljárás-ként tűnhet fel. A kötet darabjaiban mégsem a kánonképzés, a főhajtás vagy a parodizálás gesztusa lényegi. A központi kérdés inkább az, hogy Szvoren miképpen tud (tud-e egyáltalán) kapcsolódni a tőle olykor radikálisan távoli prózavilágokhoz, képes-e egy-egy Tolnai-, Bodor- vagy Tompa-novellát újratermelni úgy, hogy az ne pusztán imitáció legyen, hanem a másolást meghaladó, autentikus alkotásként jöjjön létre. A vállalkozás riskós, a kísérlet kimenetele több esetben is kérdéses marad.

A *Kérődző Kronosz* számos kiemelkedő darabot is magában foglal – a kötetnyitó novella minden bizonnyal ilyen. A *Levél nővéremhez* sikerrel hajtja végre a feladatot, hogy Bartók Imre regényeinek jellemzőit egy feszesre húzott novellába sűrítse. A levegőhiányos közegben, mindvégig négy fal között játszódó történet egy sakkozónak opciórajzokat gyártó férfi (itt biografikus vonásokra ismerhetünk) és az egyes szám első személyű főszereplő-narrátor édesanyjának konfliktusos viszonyát írja le (itt pedig a *Jerikó épül* családi viszályokat taglaló részei juthatnak eszünkbe). A novella eközben egy bűnügyi történetet is felidéz, amint a nővér rejtelmes halálának körülményeiről szól (emlékezzünk például a *Láttam a ködnek országát* krimi-szálára vagy a *Lovak a folyóban* action gratuite gyilkosságára). Bartók regényeinek – főképp az autofikcióval sajátos viszonyban álló *Jerikó épül* és a *Lovak a folyóban* – szituáltságát, keserű-pikírt narrátori karakterét remekül formálja újra a szerző. A fekete humortól nem idegenkedő bartóki elbeszélő mondatait Szvoren olykor az abszurdig hajtja: „Hiába mondja [anyám], hogy nem alkalmatlankodik tovább, többnyire nekem kell kitessékelnem a lakásból. Addig sorolja koholt emlékeimet, míg fenyegetésképpen le nem guggolok, mintha a szőnyeget akarom kihúzni a lába alól. Anya, már kezembem a csücsök. Persze ő viccnek veszi, vásott kamasztréfának, és hóna alatt friss, ropogós – ténylegesen meleg – lupuszkérdőívekkel távozik, kacarászva” (12.). „A fejemben olykor megszólal egy elbicsakló kamaszhang, és akaratom ellenére ötmorás amphimakroszokba tördeli a gondolataimat. Például azt skandalja perceként át, hogy fejtetón szoptató oktató” (14.). A Bartók-szöveget mindvégig meggyőzően imitáló novella hasonló kilengései emlékeztetnek, hogy – a nonszenszt mindig is hatásosan érvényesítő – Szvoren stílusbravúráját olvassuk.

---

⁴ Uo.

A Bartók-pastiche-ban szerepel a kötetcímmé emelt szöveghely, a gyermekeit bekebelező Kronosz képe – az ismert mitológiai történetől meglehetősen idegen kontextusban.⁵ A kötet számos későbbi pontján is a görög mitológia alakjaival találkozunk: a laza szerkezetű, könnyed meta-tárcát jegyző Szív Ernő Thétiszt (51.) és Sziszüphoszt hozza szóba (53.), a Krasznahorkai-novella elbeszélője szatírt és nimfát említ (207.), a Bognár-pastiche-ban pedig Khaosz gyermekei (Erebosz és Nüx), Pallasz Athéné és Kétó lányai tűnnek fel (108.). Az antik utalások szórványos motívumként vannak jelen, a címadást magyarázó jelentésük híján nem is válnak kötetszervező elemekké; szerepeltetésük egyetlen novellában válik jelentéssé. A *Hat, négy helyett* című Bognár-novella a szerző – hamarosan trilógiává bővülő – regényfolyamát idézi. Elbeszélője a *Hajózni kell, élni nem kell*ből és a *Minél kevesebb karácsonyt*ből ismert polgárőr, aki egy anti-detektívtörténetben igyekszik felgöngyöltetni a halálos áldozatokkal járó bűnügyet, ám minden szereplőnél (még az olvasónál) is lassabban jön rá a halálesetek okára. Szvoren pastiche-ában az antikvitás szereplői kiemelt szerepet kapnak, az elbeszélő egyes görög gondolkodók munkássága alapján igyekszik értelmezni a saját kisközösségében tapasztaltakat – abszurd-komikus kimenettel. A polgárőrök ideáltípusát például a viviszekciót elsőként végrehajtott krotóni Alkmaiónhoz méri,⁶ saját fizikumát pedig a thesszáliai Philiszkosz „tiszta mondataival, fegyelmezett mondatrendjével tartja karban” (98.). A Bognár-pastiche narrátora a szökratikus dialógusokat is régóta próbálja meghonosítani a településen – mindhiába. Szvoren passzusai remekül formázzák újra a *Hajózni kell*ben megismert, áldilettáns elbeszélői karaktert: Bognár Oktávja ugyancsak az antikvitás bűvöletében él, valóságértelmezésének egyetlen és kizárólagos kerete a *Párhuzamos életrajzok*, nyomozásai során újra és újra Plutarkhosz művének viszonylatában igyekszik értelmezni a falu történéseit – csekély sikerrel.

A *Kérdődző Kronosz* tíz novellája közül a Bognár-pastiche-ban válnak hangsúlyossá a komikus elemek – ennek oka leginkább az alapul vett szöveganyag karaktere, nem pedig a karikatúraírást ambicionáló szerzői törekvés. Szvoren a kötet egészében kimondottan elle-ne megy a műfajelméleti berögződésnek, miszerint a pastiche-oknak valamiféle humoros éssel illik rendelkezniük; nem paródiákat, irodalmi karikatúrákat vagy hommage-okat ír – távol áll tőle a Karinthy-féle ambíció.⁷ A szövegek komolysága leginkább az Oravecz-, a Tompa-, a Bodor- és a Krasznahorkai-írásokban mutatkozik meg, parodisztikus részeket pedig a Nádas- és a Tolnai-pastiche-okban lehet tetten érni. A Nádas-fejezet több műfajt hív elő, benne az esszé, a regény és az alkalmi beszéd architextuális kódjai érvényesülnek. Elbeszélője nem is egy tipikus nádas narrátor, hanem maga Nádas Péter, aki a fikció szerint a felvételeit bemutató lipcsei fotókiállítás megnyitóján, német nyelven adja elő a szöveg rövidített változatát. A megnyitóbeszédben a Nádas-esszék analitikus látásmódjára, a nagyregények szerkesztéstechnikájára ismerhetünk – a *Párhuzamos történetek* köteteken

⁵ A Bartók-pastiche elbeszélője nagy gondolati vargabetűvel ér el Kronoszhoz: a lakásában működő nyomtató kepelő hangja saját személyiségfejlődésének rövid elemzésére sarkallja, hogy aztán helyzetét párhuzamba állítsa Kronosz gyermekeinek teremtéstörténetével: a nyomtató „szeszélyes ritmusképleteinek szabályosan ismétlődő szekvenciái – ez a kemény, csak időben eltolódó ellentmondás – reménnyel töltenek el a saját képességeimet illetően, miszerint eljövendő felemelkedésemhez majd építőköcsökként használhatom a személyiségemből adódó úttorlaszokat. Mintha Kronosz ez egyszer nem öklendené ki a gyermekeit. Vagy mintha újra és újra megenné őket egy rovarzsongásba zsisbaddt nyári mezőn: föleszi, kihányja, föleszi, kihányja” (7.).

⁶ „Ahogy az ókori filozófusok egyúttal orvosok és zenetudósok, galambászok és fizikusok voltak, ezekre az ismeretekre egy polgárőrnek is nagy szüksége van. Halljátok, égető szüksége van mindre.” (95.)

⁷ „Igazából azt tudom megfogalmazni, hogy nekem mi nem a pastiche: nem paródia, nem ujjgyakorlat, komolyságánál fogva nem is stílusgyakorlat [...]. Én ezeket a szövegeket épp olyan komolyan vettem, mint bármelyik korábbi írásomat.” Marton Éva beszélgetése Szvoren Edinával. *Revizor Online*, 2024. június 2.

átívelő jelenetét, amelyben Lehr Erna és Gyöngyvér (az Oktogontól a Kútvolgyi kórházig tartó) útjáról olvasunk, miniatűr taxijelenetben idézi meg Szvoren. A Nadas-olvasót bizonyosan szórakoztató novella a narrátor testi megnyilvánulásokat elemző, hosszas fejtegetésénél fordul paródiába.

A parodisztikus él a Tolnai-fejezetben is érvényesül – a Tolnai-univerzumot jól ismerő olvasó azonban itt kevésbé lelkesülhet. A *Csempészipszilonok* című írás magába foglal minden motívumot, amelyet egy Tolnai-szövegtől elvárunk. Megjelennek benne az infaustusok, a jól ismert írói alteregók, a kultikus palicci Homokvár, a Virág utca 3., megidéződnak a korábban publikált kötetek (cím szerint például *A kisinyovi rózsza* [181.], a „lüke fiúról” szóló mesével a *Wilhelm-dalok* [181.], a novella nyitójelenetében a *Szeméremékszerek* alapszituációja [175.]). A korábban képzőművészeti kritikusként tevékenykedő Tolnai pastiche-ában tág teret kapnak a társművészetek, a „semmis kis tárgyak”, a jellemző szófordulatok („akárha”), mindezzel pedig a Tolnai-művek állandó rekapitulációja is reflektálttá válik. A láthatóan sok aprómunkával megírt novella mégsem teljesíti be a hozzá fűzött reményeket – utolsó mondatainál úgy érezhetjük, hogy egy asztalfiókban maradt, ötlettelen Tolnai-apokrifet olvastunk.

A kötet kevésbé sikerült darabjaihoz mérten kimagaslónak mutatkozik a *Máthé Erzsébet* című Szvoren-pastiche, amely a novellaszereplő és a színésznő identitásazonosságát szellemes módon boncolgatja – egyben rámutat a *Kérődző Kronosz* központi kérdésére: a művészi egyediség, identitás fluid voltára.⁸ Kár, hogy csak a zárlatban jutunk el ehhez a – gondolati tartalom és a kötetkoncepció szempontjából is – jelentős szöveghez, amelyben Szvoren úgy imitálja saját írásait, hogy közben magáról az imitációról is eredeti módon szól.⁹ A *Kérődző Kronosz* tehát egy rendkívül jelentős szerző kevésbé kiegyensúlyozott kötete, amelyet sejtésem szerint az utókor az életmű zárványaként, sok kockázatot vállaló kísérletként fog értékelni.

---

⁸ Az egyediség, egyszerűség, szerzői individuum kérdéséről és a kötet – szerzői intenció szerint megfogalmazott – tétjéről hosszasan olvashatunk a már idézett *Litera*-interjúban.

⁹ A kötetet záró tárgymutató is figyelemre méltó része a *Kérődző Kronosznak*: a szerző korábbi köteteire is jellemző, olvasói berögződéseket kimozdító nyelvi elemeket gyűjti egybe, Borges *Kínai enciklopédiájához* hasonló logikával. Tétélei többek közt a következők: logorrea, mukofágia, lupusz, dolgozó nők, kutya, szeretet, kuss!, vedd le a cipődet!, vedd fel a cipődet!, négyes szám az antikvitásban stb.

„SZEMKÖZT A PUSZTULÁSSAL”

Áfra János: *Omlás*

Mi történt azután, hogy Isten megteremtette a világot és az első emberpárt, aztán eltűnt, és sorsára hagyta az emberiséget? Hogyan korcsosul el az emberiség, hogyan számolja fel önmagát, és mindazt, ami adatott neki? Ezekre a kérdésekre válaszol Áfra János *Omlás* című kötete. A verseket olvasva Pilinszky János *Apokrifjának* sorai juthatnak eszünkbe: „Így indulok Szemközt a pusztulással / egy ember lépked hangtalan”.

A könyv megjelenésében, belső elrendezésében is emlékeztet a 2015-ös *Két akaratra* és a 2017-es *Rítusra*. Sőt, ha egymás mellett olvassuk a festményekre írott verseket, szembeötlő a szövegek nyelvi stílusának egyenletessége. Ami kötetről kötetre változik, az a téma, a hívószó, amelyet Áfra úgy jár körül a verseiben, akár egy szobrász a modelljét.

Áfra János költészetéről szólva a kritikusok rendre a kötetek tudatos felépítését hangsúlyozzák. Visy Beatrix ezekkel a szavakkal méltatja a költőt: „Áfra nemzedékének egyik legkomolyabb költője, mind a versnyelv, mind a versek ciklusba rendezése terén egyik legtudatosabb alkotója”.¹ A *Rítusról* írt kritikájában Balázs Katalin amellet érvel, hogy az Áfra-kötetek egyik legmeghatározóbb poétikai sajátossága a történetyszerűség: „[...] mindhárom kötetre [a *Glaukómára*, a *Két akaratra* és a *Rítusra* is] jellemző [...] a történetiség és a kronologikusság: nem csupán versekkel találkozunk, hanem egy történettel is”.² A tudatos építkezés jelentőségét hangsúlyozza Krupp József is, aki a *Rítus* jellemzésére a koncept-kötet kifejezést használja: „mintha a költő nem egyes verseket írna, hanem eredendően is kötetként képzelné el ezt a költői anyagot”.³

Az imént idézett gondolatokat az *Omlás* kapcsán is el lehet mondani. Áfra korábbi munkáihoz hasonlóan az új kötet is olvasható egy meghatározott téma vagy ötlet köré szerveződő koncept-kötetként. Az egymásra épülő, egymást értelmező versekből komplex szövegvilág, laza szövésű történet rajzolódik ki. Az *Omlás* apokalipszis; a világ, az emberiség pusztulásának a története, a versek – Vigh Levente fülszövege szerint – „a teremtés kaotikus rendjétől vezetnek el a megelőzni vágyott egyetemes világégés víziójáig”.

Az *Omlás* – akárcsak a *Rítus* – hangsúlyos eleme a kötetborító; Herman Levente festményének jelentésképző ereje van. A kötetborítón szereplő alkotás *Az utolsó vacsora* című festményciklus része. A hat képből álló sorozat mindegyik

¹ Visy Beatrix: „Omladék fölette”. Áfra János: *Omlás. Élet és Irodalom*, 2024. március 28.

² Balázs Katalin: Áfra János: *Rítus. Vigília*, 2018/10, 796.

³ Krupp József: Építés, bontás. Áfra János: *Rítus, Jelenkor*, 2018/2, 219.

Kalligram Kiadó
Budapest, 2023
144 oldal, 2990 Ft

darabja kietlen tereket ábrázol, emberi tárgyakkal – például egy szemeteskonténerrel, egy tűzhellyel vagy egy asztallal. Minden reményvesztettséget sugároz; az lehet a benyomásunk, hogy ide már soha nem térnek vissza az emberek. Erről is Pilinszky idézett versének sorai juthatnak eszünkbe: „Sehol se vagy. Mily üres a világ. / Egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy. / Éles kövek közt árnyékom csörömpöl. / Fáradt vagyok. Kimeredek a földből”. Herman Levente festménye érthető az alapvető emberi és keresztényi értékek pusztulásának megjelenítéseként. Az Áfra-kötet borítóján látható képen egy penészes cipó lebeg az asztal fölött: olyan, mintha dicsfény fogná körül. Herman vallási utalásainak és a festményciklus címének tükrében a kenyér értelmezhető Krisztus testeként is. A halovány fénynyaláb azt az érzetet kelti, hogy még van remény – vagy amint azt a kötet *Az éberítő elrugaskodás* című nyitóversének mottójában olvashatjuk: „A romok a fejlődés magvai...”

Az imént idézett mottót ChatGPT-vel generálták. Áfra nem aknázza ki a ChatGPT-ben rejlő esetleges lehetőségeket; a kötetben nem térnek vissza a mesterséges intelligencia mondatai. A mottó és *Az éberítő elrugaskodás* sorai azonban Herman Levente festményeinek kihalt tereire emlékeztetnek. Már nincs senki a színen, de a környezet még őrzi az emberi kéz nyomait. Herman képeinek a szubjektumtól való eltávolodás, az önműködő nyelv, az automatikus írás lehet a verbális megfelelője. „Az én szavam, az én akaratom, / az én ígéretem – de bátran / megtagadom bármelyiket, / hogy [...] szabadon bolyonghassak / a történetnélküliség erdejében” (5.) – olvashatjuk a nyitóversben.

A történetnélküliség jegyében Áfra János szövegei sokszor követik az automatikus írás technikáját: gondolatfoszlányok, érzések és érzetek rétegei rakódnak egymásra. Ez a poétikai eljárás sokszor olyan szürrealisztikus képeket és képsorozatokat hoz létre (például „[a] pupillák mögött / mondatok váraoztak, mint lelassult halak / a tó befagyott jege alatt” [9.]; „[a]lvadó kékség aládúcolt égen, / szétszórja magát nedves fénytörésben” [15.]; „[k]épzelmük el, ott veszekszenek / arcai a szintetikus semmisségnek” [15.] stb.), amelyeket csak az asszociatív logika fűzhet össze. Áfra ezzel kapcsolatban a következőket mondja egy interjúban:

Elindulok egy érzéssel, egy gondolattal vagy egyszerűen csak egy sorral, és hagyom, hogy vigyen magával, bizonyos emlékeket, ötleteket elengedek, míg más asszociációk nyomvonalán tovább haladok. [...] Általában először kézzel írok, papírra, és már a versek begépelése közben változik a sorok sorrendje, és sokszor átformálok a mondatokat, például azért, mert észreveszem a belső rímek lehetőségét. A gépelt szövegváltozaton pedig addig dolgozom, amíg elő nem áll egyfajta rend. Azt viszont már csak remélni tudom, hogy később másokban is megszületik ez az érzés olvasás közben.⁴

Különösen az utolsó ciklusban kerül túlsúlyba a szürrealisztikus képek asszociatív egymásra halmozása, de a kötet első felében is találhatóunk példát az említett technikára. Értelmezésem szerint a *Tengernyi hordalék* című vers az emlékezés és felejtés dinamikáját viszi színre.

*Célt ér az arcok membránján át-
törő áhítat, amit az elképedt
szemek fényes perisztaltikája
mutat, és remeg a szív, e tenger-
kék boltozat. Az emlékszenyezés
zárványai közt a bevallatlan kifakad.*

⁴ Vermes Nikolett: A terápiás írástól a ChatGPT-ig. Interjú Áfra Jánossal. *Kortárs Online*, 2023. 12. 01.

Az idézett részletben meghökkentő képek sorakoznak, és a sorok váratlan jelentés-összefüggésben követik egymást. A szöveg áradása, az egymásba öltött sorok felhalmozódott emlékfoszlányok benyomását keltik. Az asszociatív versépítkezés ebben az esetben arra játszik rá, ahogy az embert elárasztják a benne kavargó emlékek. Erre utalhat a szövegben az „emlékszenyezés” kifejezés is.

Az *Omlás* versei öt ciklusba (*Oszlop, Alapfal, Anyagfáradás, Hidak, Entrópia*) rendeződnek. A cikluscímeknek nemcsak az a közös, hogy mindegyik egy építészeti fogalom, hanem az is, hogy tartóelemként vagy az anyag elemi tulajdonságaként mindegyik fontos része az építkezésnek. De Áfra kötetében az oszlopok megrogynak, a hidak összeomlanak, az alapfalak pedig korhadnak. A cikluscímek átvitt értelemben arra utalhatnak, hogy a világ és az emberiség minden molekulájában pusztulásra van ítélve.

Az egyes ciklusok különböző szinteken jelenítik meg a romlást, az önmagát pusztító emberiséget. Az *Oszlop* időben a teremtésig megy vissza; az *Alapfal* az egyén és a generációk szintjén mozog; az *Anyagfáradás* versei döntően a természet pusztulására reflektálnak; a *Hidak* darabjai az emberi kapcsolatok romlását teszik tárgyukká; az *Entrópia* versei pedig – Gyürky Katalin szavaival élve – „a rendezetlenségbe, az őskáoszba való (vissza) fordulás” folyamatának végpontjaként is érhetőek.⁵ A szürrealisztikus képek asszociatív burjánzása ebben az utolsó ciklusban válik meghatározó poétikai szervezőelemmé. Az *entrópia* a fizikából kölcsönzött kifejezés, amely egy rendszer rendezetlenségének mértékét jelzi. Az *Entrópia* szövegei a totális káoszt, az elemi szintű pusztulást viszik színre: „[k]ifakadnak a hitetlen táj sebei” (116.); „a város fáradt pereme morzsolódní kezd” (125.); „[a] roncsoló burjánzás / egybe oldja évezredek félreértéseit” (126.).

Az első ciklus a világ és az emberiség születésének pillanatait rögzíti. A *nyelv távol-ság* című nyitóvers első sorai olyan origóra mutatnak, amit talán elképzelni sem tudunk, amire még szavaink sincsenek. „A kezdet nehéz, akár egy tehetetlen isten. / Nem volt első szó, nem volt első író ember, / nem volt első alany és nem volt első tárgy.” (9.) A *Mikor előtört* a teremtés, az első emberpár megalkotásának története, és a deizmus világlétfelfogását tükrözi: „Aztán nem hallották többet, / engedte, hogy az ember / fejezze be, amit ő elkezdett” (14.). Az *úr, aki vagy* (16–17.) című vers imaszerű sorai az apszotrófikus beszédhelyzet egyoldalúságából fakadóan *isten* hiányát hangsúlyozzák. Ez az *isten* távol marad mindentől, ami jó, és attól is, ami szörnyű: „nem szagolja a nyomortelepek mocskát”, „sosem kell penészes kenyérbe harapnia”, és „az állati kínlódás zajától is védve marad”.

A kötet második ciklusa egy vallomással kezdődik, de a következő szövegeket olvasva generációk története rajzolódik ki előttünk. Az *Alapfal* költeményei azt a kérdést feszegetik, hogy miként határozza meg az egyéni sorsokat az elődök élete: „Az első kor szülőttei / egy előző végében / gyökereztek, s most / bennünk él tovább / a kezdet” – mondja a beszélő a *Kód* című versben (42.). De már az előző generáció sem volt jobb, mint az új; az emberi faj generációról generációra korcsosul el. „Az őszülők gyilkos fegyverei és kiszáradt csontjai, / mindennapi tényérjai és életadó ágyai újraélednek / az utódok retinái mögötti szürkeségben.” (45.)

A „történelmi kataklizmák ciklikus ismétlődésének”⁶ gondolata a *vereség*ben (102–104.) is előkerül. A *vereség* több részletéről (például „tudja, a végső megoldás mit jelent”; „[a] listán név a név, és semmi több”; „[t]erelik őket, és hűséget esküdnék” stb.) a zsidó-üldöztetések juthatnak eszünkbe. Az általánosító reflexiók („[a] háború nem kivételez a jókkal, / vádlókkal vagy rögtönzött áldozókkal”; „így végződik hát minden háború”) azonban nemcsak a II. világháborúra, hanem akár az orosz–ukrán háborúra is vonatkozhatnak.

⁵ Gyürky Katalin: Föllocsolt pokol. Áfra János: *Omlás. Forrás*, 2024/9, 110.

⁶ Visy, i. m., 21.

„A háttérben emberi okok, szeretők és gyerek- / bántalmazás, részeges szülők, túladagolás, mosott / pénz, titkolt betegségek, szégyen, aminek menekülés / vagy ügyes öngyilkosság vet véget” (24.) – áll az *Akik végleg el* című versben. Az emberiség legnagyobb ellensége nem más, mint maga az ember, aki nemcsak a környezetét sorvasztja el, hanem önmagát is. „Tegnap / hét civilt öltek meg a keleti végeken, / megszokott, mint a hazatérés” – állapítja meg ironikus rezignációval a *Felezési idő* beszélője. És ezzel nemcsak a jelenkor tragikus eseményeire emlékeztet, hanem a 20. század háborús kataklizmáira is. A csernobili atomkatasztrófára tett utalás – akarva-akaratlanul – párbeszédbe lép Herman Levente festményeivel is:

*A kiirtott erdő, a lelőtt állatok,
a bebetonozott sugárlények helyére
visszaköltözött e gyanútlan rend,
és minden megerősödve haldokol.*

A „megerősödve haldokol” (67.) hasonló paradoxon, mint a „nukleáris béke” (101.). Mindkét kifejezés Radnóti Miklós egyik versének a címére emlékeztet: *Béke, borzalom*. Azt éreztetik, hogy a rend, a béke csak látszólagos: a fenyegető veszély mindig és mindenütt jelen van.

Mellbevágóan erős vers *Az ismeretlen erő*, amely egy horrorba illő eseménysorozatot idéz fel egy orosz influenzaszerről, aki követői szeme láttára kínozza és megölte terhes barátnőjét. Amikor először olvassuk a szöveget, az lehet az érzésünk, hogy ilyesmi még a rémálmainkban sem fordulhat elő. *Az ismeretlen erő* azonban egyfajta ready-made: Áfra egy híradást tördel versbe. *Az ismeretlen erő* Borbély Szilárd *A Testhez* című kötetének *legendáira* emlékeztet, de Borbélyal ellentétben Áfra nem roncsolja a nyelvet, és nem visz a szövegbe az eredeti történetet újragondoló poétikai vagy retorikai csavarokat sem. A költészetbe emelés gesztusa azonban elmosza a rémálmom és a valóság között húzódó határokat. Vagyis már az is változtat a felidézett történet jelentésén, az is hozzáad valamit, hogy másfajta kontextusban kerül elénk.

„Ki hisz még most is a felszabadító havazásban?” (122.) – kérdezi reményvesztett hangon *Az építés kudarcáról* című vers beszélője. Áfra János kötetében ciklusról ciklusra omlik össze az a világ, amit Isten egykor megteremtett. Az *Omlás* képekben gazdag versei performanszszerűen jelenítik meg előttünk a pusztulást: olyan, mintha Áfra kötetnyi terjedelmű ekphrasziszban gondolná tovább Herman Levente festményeit. Konceptívus, figyelemre méltó kötet az *Omlás*.

Zsolnay Piknik

május
30–
június
–01

ZENE

KOLLÁR-KLEMENCZ KAMARAZENEKAR | JORDÁN ADÉL ÉS BARDÓCZY ATTILA SANZONESTJE
TAKÁTS ESZTER | CIMBALIBAND | SZABÓ TAMÁS – NEMES ZOLTÁN DUÓ | CSERIHANNA
RADÓCZY JUSZTINA- PATAJ GYÖRGY DUÓ | AZORKA | OROSLÁN SZONJA ÉS HAJDU STEVE
SZESZTAY DÁVID ZENEKARA

CSALÁD

A BÓBITA BÁBSZÍNHÁZ ELŐADÁSAI | LEGO-DUPLO JÁTSZÓHÁZ | A NEVETNIKÉK ALAPÍTVÁNY
GYEREKPROGRAMJA | OPTIKAI JÁTSZÓTÉR | BABUSGATÓ | ZABSZALMA GYEREKKONCERT
MATICÁS LACI ÉS A NAGY ZENEBONA | VARÁZSÓRA | PLANETÁRIUMI PROGRAMOK

SZÍNHÁZ

KOLTAI RÓBERT ÉS JORDÁN TAMÁS ESTJE

GASZTRO

MANDULÁS WORKSHOP

SÉTA

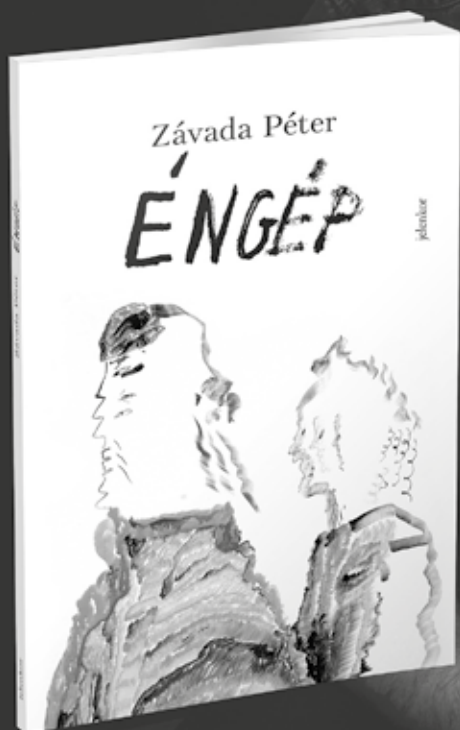
IDŐUTAZÁS A ZSOLNAY CSALÁD EGYKORI LAKÓHÁZÁBAN

KIÁLLÍTÁSOK, TÁRLATVEZETÉS

A PÉCSI FOTÓTAVASZ KIÁLLÍTÁSAI: 1956: ODÜSSZEIA – ATA KANDÓ SZEMÉLYES ÉS KOLLEKTÍV
TÖRTÉNETEI | BERTIEN VAN MANEN, TÉLI UTAZÁS – BUDAPEST 1975 | NÁDOR KATALIN:
A FORMÁK FÉNYE | GÖBÖLYÖS LUCA: HÁTTÉR | TAMÁSI MIKLÓS (FORTEPAN) TÁRLATVEZETÉSE

További részletek: www.zsolnaynegyed.hu | Szervező: ZsÖK NKft.

„De ki beszél ki a versből?
Ki kapar tíz körömmel a rézbika
átforrósodott falán? Kinek a halál-
tusáját hallgatjuk átszellemülten?”

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ

MÁJUS - JÚNIUSI MŰSORA

PÉCSI
NEMZETI
SZÍNHÁZ
Anno 1895

Fotó: Cseri László

NAGYSZÍNHÁZ

ROKONOK

május 2. péntek · 19.00
Mendelényi Vilmos bérlet

május 4. vasárnap · 17.00
Mester István bérlet

május 7. szerda · 19.00

május 15. csütörtök · 19.00
Szalma Lajos bérlet

május 17. szombat · 19.00
Szabó Samu bérlet

május 31. szombat · 19.00
Somlay Artúr bérlet

június 3. kedd · 19.00

május 3. szombat · 17.00
Steinhardt és Lang bérlet

május 6. kedd · 19.00

május 14. szerda · 19.00
Szendró József bérlet

május 16. péntek · 19.00
Uray Tivadar bérlet

május 30. péntek · 19.00
Sipos László bérlet

június 1. vasárnap · 15.00
Péter Gizi bérlet

KOLDUSOPERA

május 9. péntek · 19.00
Sipos László bérlet

május 11. vasárnap · 19.00
Latinovits Zoltán bérlet

május 27. kedd · 19.00

május 10. szombat · 19.00
Somlay Artúr bérlet

május 25. vasárnap · 17.00
Mester István bérlet

A HŐSTENOR

május 18. vasárnap · 19.00

május 28. szerda · 19.00

május 20. kedd · 19.00

május 29. csütörtök · 19.00

ANCONAI SZERELMESEK 2.

május 21. szerda · 19.00

június 6. péntek · 19.00

május 22. csütörtök · 19.00

június 7. szombat · 19.00

Pécsi Balett:

A HÁROM TESTŐR

– AVAGY A KIRÁLYNÉ NYAKÉKE

23. péntek · 19.00
Mendelényi Vilmos bérlet

A KIRÁLY BESZÉDE

június 4. szerda · 19.00 *

június 5. csütörtök · 19.00

A műsorváltoztatás jogát fenntartjuk!

* A havi műsorban külön megjelölt előadásokra diákok és nyugdíjasok 20% kedvezményrel vásárolhatnak jegyet személyesen Jegypénztárunkban, diák- illetve nyugdíjas igazolványuk felmutatásával. A jogosultságot a személyzet ellenőrzi.

KAMARASZÍNHÁZ

TELJESEN IDEGENEK

május 2. péntek · 19.00 *

május 29. csütörtök · 17.00

május 3. szombat · 19.00

ROZSDA LOVAG ÉS A KÍSÉRTET

május 6. kedd · 15.00

VAKNYUGAT

május 10. szombat · 19.00

május 11. vasárnap · 19.00
A Rotary Club Pécs zárkörű előadása

Pécsi Balett:

ÓZ, A NAGY VARÁZSLÓ

május 17. szombat · 15.00

június 1. vasárnap · 15.00

május 18. vasárnap · 15.00

EMIL ÉS A DETEKTÍVEK

május 20. kedd · 11.00

május 21. szerda · 11.00

május 22. csütörtök · 15.00

május 28. szerda · 15.00

május 20. kedd · 15.00

május 21. szerda · 15.00

május 27. kedd · 15.00

május 31. szombat · 15.00

GYERMEKNAPI ERKÉLYKONCERT

május 25. vasárnap · 14.00

N. SZABÓ SÁNDOR TEREM

IFJ. J. SZÍNÉSZ LAJOS

HISTÓRIÁJA KB. 10 KÉPBN

május 17. szombat · 19.00

május 31. szombat · 19.00

AUDIENCIA

május 22. csütörtök · 19.00

május 24. szombat · 19.00

 130
A VÁROS ÉS A KÖZÖNSÉG
SZIVÉBEN

Várjuk Önt is a közönség soraiba a
Pécsi Nemzeti Színház 130. jubileumi évében!
Ünnepeljünk együtt!

WWW.PNSZ.HU

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

Pécsi Bölcsész
KREATÁBOR

2025. JÚNIUS 30. - JÚLIUS 4.
középiskolások részére

A TÁBOR HELYSZÍNE
PÉCS, IFJÚSÁG ÚTJA 6. (B/407)

RÉSZVÉTELI DÍJ
55.000 FT
(TELJES FELTÁSSAL, ÉTKEZÉS/NAP - SZALAS)

VÁLTOZATOS PROGRAMOK
ELŐADÁSOK, SZÍNHÁZ, ZENE, FILM,
KULTURSETÁK, WORKSHOPOK

TOVÁBBI INFORMÁCIÓ
BTK.PTE.HU/KREATÁBOR

PTE BTK
MESEVÁR
GYERMEKTÁBOR

2025. JÚNIUS 23-27.
alsó tagozatosok részére

A TÁBOR HELYSZÍNE
PÉCS, IFJÚSÁG ÚTJA 6. (B/407)

RÉSZVÉTELI DÍJ
40.000 FT
(NAPI ÉTKEZÉS)

JELENTKEZÉSI HATÁRIDŐ
2025. MÁJUS 31.
(A FÉRŐHELYEK FÜGGVÉNYÉBEN)

TOVÁBBI INFORMÁCIÓ
BTK.PTE.HU/MESEVÁR

A táborokkal kapcsolatban felmerülő kérdések kapcsán keressék bizalommal Kommunikációs és Marketing Irodánk munkatársait a btkinfo@pte.hu e-mailcímen keresztül.

KEDVES JELENKOR-OLVASÓ!

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Újra felajánlhatja személyi jövedelemadója 1%-át a Jelenkornak,
amellyel hozzájárul lapunk működési költségeihez.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával
a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap
fenntartásához, csatolja adóbevallásához a „Rendelkező nyilatkozat”-ot
a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

Adatok:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7-8.

ADÓSZÁM:

18308884-2-02